

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАЛАСЬ ІРИНА АНАТОЛІВНА

УДК 343.132

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТИМЧАСОВЕ ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА ЯК ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність
(081 – «Право»)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І.А. Галась

Науковий керівник –
Дрозд Валентина Георгіївна,
кандидат юридичних наук,
доцент

Київ-2019

АНОТАЦІЯ

Галась І.А. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 «Право»). – Науково-дослідний інститут публічного права. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2019.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в розв'язанні комплексу теоретичних та практичних проблем правового регулювання та застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення тимчасового вилучення майна.

Розкрито етапи становлення та розвитку тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України. Досліджено, що становлення інституту тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України розпочалося ще за часів Київської Русі та завершилося у квітні 2012 року з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України. З'ясовано, що історичною передумовою виникнення та законодавчого закріплення інституту тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України було збирання доказів у провадженні шляхом їх фактичного вилучення під час проведення обшуку та виїмки, а в окремих випадках – затримання.

Охарактеризовано правову природу тимчасового вилучення майна, на підставі чого визначено його місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження. Запропоновано під заходами забезпечення кримінального провадження розуміти передбачені законом заходи

кримінального процесуального примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження, які застосовуються під час кримінального провадження з метою створення сприятливих умов для вирішення закріплених КПК України завдань, гарантування його дієвості.

Здійснено правовий аналіз регламентації тимчасового вилучення майна у кримінальному процесуальному законодавстві інших країн. Проаналізовано процесуальне законодавство країн-представників англо-американської (Об'єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії, США) та континентальної (Франція, ФРН, Бельгія, Данія, Грецька Республіка, Чеська Республіка, Республіка Білорусь, Російська Федерація) правових систем з метою виявлення як спільних, так і відмінних правових норм, що регулюють порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме тимчасового вилучення майна, та розробки на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині регламентації процедури здійснення тимчасового вилучення майна. Запропоновано у ст. ст. 167–168 КПК України закріпити можливість здійснення тимчасового вилучення майна по аналогії із законодавством зарубіжних країн не тільки під час проведення затримання, огляду, обшуку, а й як самостійного заходу.

Розкрито стан правового регулювання тимчасово вилученого майна. Встановлено, що система правового регулювання тимчасового вилучення майна, представлена Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й іншими законами України. Констатовано, що потрібно доповнити КПК України положеннями, які визначали б правовий статус тимчасово вилученого майна; можливість і процедуру продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; розширений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна.

Систематизовано та надано характеристику суб'єктів тимчасового

вилучення майна. Запропоновано виокремлювати суб'єктів тимчасового вилучення майна за спрямуванням діяльності (суб'єкти, які здійснюють тимчасове вилучення майна, й особи, до яких застосовується вказаний захід забезпечення кримінального провадження); характером повноважень (особи, котрі здійснюють контрольно-наглядові функції за діяльністю з тимчасового вилучення майна й подальшого його арешту; особи, які тимчасово вилучають майно; особи, які забезпечують схоронність тимчасово вилученого майна); обов'язковістю участі в тимчасовому вилученні майна (основні та додаткові учасники тимчасового вилучення майна).

Охарактеризовано процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. Встановлено, що механізм повернення тимчасово вилученого майна не має якісного законодавчого закріплення, тому функціонує неналежним чином. Обґрунтовано доцільність доповнити главу 16 КПК України «Тимчасове вилучення майна» ст. 169¹ «Вирішення прокурором питання про безпідставність тимчасового вилучення майна», в якій запропоновано закріпити процедуру звернення до прокурора слідчого з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна для отримання погодження та процедуру звернення підозрюваного чи осіб, у володінні яких перебувало тимчасово вилучене майно, з клопотанням про перевірку наявності підстав і дотримання порядку тимчасового вилучення майна.

Досліджено стан забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна. Встановлено, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів під час тимчасового вилучення майна є складним механізмом, який представлений цілою системою засобів і факторів, що гарантують необхідні умови реалізації прав та свобод людини і громадянина при застосуванні вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. Серед засобів забезпечення прав, свобод і законних інтересів виокремлено гарантії та безпосередньо правозастосовну діяльність основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольно-наглядові функції. Запропоновано за змістом

виокремлювати контрольні та процедурні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, а за характером – норми та принципи права, в тому числі міжнародні гарантії; судовий захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи; прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна; судовий контроль за дотриманням законності при проведенні тимчасового вилучення майна; відповідальність за порушення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна.

З'ясовано сутність і зміст прокурорського нагляду під час тимчасового вилучення майна. Прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна визначено як сукупність безперервних дій прокурора зі спостереження за дотриманням законності під час тимчасового вилучення майна й арешту тимчасово вилученого майна, які застосовуються ним у рамках наділених законом повноважень для своєчасного виявлення, припинення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи, а також притягнення порушників до відповідальності.

Розкрито значення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна. Виокремлено й охарактеризовано дві форми реалізації вказаного контролю – розгляд слідчим суддею клопотання про застосування арешту тимчасово вилученого майна та розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора. Зазначено, що під час здійснення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна необхідно використовувати здобутки міжнародної практики, зокрема практики ЄСПЛ.

Ключові слова: *тимчасове вилучення майна, кримінальне провадження, заходи забезпечення кримінального провадження, підстави тимчасового вилучення майна, суб'єкти тимчасового вилучення майна, забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, прокурорський нагляд, судовий контроль, законність.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації:*

1. Галась І.А. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Т. 3. С. 263–268.
2. Галась І.А. Суб'єкти тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 210–215.
3. Галась І.А. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 5. Р. 159–163.
4. Галась І.А. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 145–150.
5. Галась І.А. До проблеми визначення поняття судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 43. Т. 4. С. 184–189.
6. Галась І.А. Тимчасове вилучення майна у кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 36. С. 134–139.
7. Галась И.А. Прокурорский надзор при применении временного изъятия имущества. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 112–117.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Галась І.А. Досвід Франції у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали Міжнародної*

наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 11–12 грудня 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 130–132.

9. Галась І.А. Досвід Німеччини у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.*, м. Дніпропетровськ, 6–7 травня 2016 р. Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2016. С. 113–115.

10. Галась І.А. Генеза тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.*, м. Дніпро, 13–14 січня 2017 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 91–93.

SUMMARY

Halas I.A. Temporary seizure of property as a measure for ensuring criminal proceedings. – *Qualifying scientific work as the manuscript.*

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.09 "Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Expertise; Operative and Search Activity (081 "Jurisprudence"). – Public Law Research Institute. – The Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs, Dnipro, 2019.

The author of the dissertation has provided theoretical generalization and a new solution to a scientific problem, which consists in solving a complex of theoretical and practical problems of legal regulation and the application of such a measure of ensuring criminal proceedings as a temporary seizure of property. As a result of the conducted study, the author has formulated a number of conclusions, suggestions and recommendations aimed at improving the temporary seizure of property.

The stages of the formation and development of temporary seizure of

property in the criminal procedure of Ukraine have been revealed. It has been established that the formation of the institution of temporary seizure of property in the criminal procedure of Ukraine began in the times of Kievan Rus and ended in April 2012 with the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine. It has been clarified that the historical prerequisite for the emergence and legislative consolidation of the institution of temporary seizure of property in the criminal procedure of Ukraine was the collection of evidence within the proceedings by their actual impoundment during the search and seizure, and in some cases – detention.

The author has characterized the legal nature of temporary seizure of property, on the basis of which the author has determined its place in the system of measures of ensuring criminal proceedings. The author has suggested to understand the measures of criminal proceedings as the measures of criminal procedural coercion stipulated by the law, related to the restriction of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings, which are used during the criminal proceedings in order to create favorable conditions for solving the tasks enshrined in the Criminal Procedural Code of Ukraine, ensuring its effectiveness.

The legal analysis of the regulation of temporary seizure of property in the criminal procedural law of other countries has been carried out. The author has analyzed the procedural legislation of the countries of the Anglo-American countries (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, USA) and the continental legal systems (France, Germany, Belgium, Denmark, Hellenic Republic, Czech Republic, Republic of Belarus, Russian Federation) in order to detect both common and different legal norms regulating the application of the measures for ensuring criminal proceedings, namely the temporary seizure of property, and the development on this basis of recommendations for the improvement of the criminal procedural legislation of Ukraine in part of the regulation of the procedure for the temporary seizure of property. The author has offered to consolidate the possibility of temporary seizure of property in the Articles 167–168 of the Criminal Procedural Code of Ukraine by the analogy with

the legislation of foreign countries, not only during the detention, review, search, but also as an independent measure.

The state of legal regulation of temporarily seized property has been revealed. It has been established that the system of legal regulation of temporary seizure of property is represented by the Constitution of Ukraine, international treaties, the consent for their binding nature was provided by Verkhovna Rada of Ukraine, the Criminal Procedural Code of Ukraine and other laws of Ukraine. It has been stated that it is necessary to amend the Criminal Procedural Code of Ukraine with the provisions that would determine the legal status of temporarily seized property; the possibility and procedure for extending the term for filing a petition for the arrest of the seized property; an expanded list of circumstances to be clarified, while deciding on the arrest of temporarily seized property.

The characteristics of the subjects of temporary seizure of property have been systematized and provided. The author has offered to distinguish the subjects of temporary seizure of property by the direction of activity (subjects, who carry out temporary seizure of property, and persons in relation to whom the said measure for ensuring criminal proceedings is applied); the nature of powers (persons exercising control and supervisory functions over the activities on temporary seizure of property and its subsequent arrest; persons who temporarily seize the property; persons who provide security for temporarily seized property); obligatory participation in temporary seizure of property (main and additional participants of temporary seizure of property).

The procedure for the return of temporarily seized property has been characterized. It has been established that the mechanism of the return of temporarily seized property does not have a qualitative legislative reflection; therefore, it functions in an improper manner. The expediency of making alterations to the Section 16 of the Criminal Procedural Code of Ukraine “Temporary Seizure of Property” in the form of the Art. 169¹ “Prosecutor’s decision on the groundlessness of temporary seizure of property”, where it was offered to consolidate the procedure of an investigator’s address to the prosecutor

with the request for the arrest of the temporarily seized property for obtaining the consent and procedure of the application of a suspect or persons who possessed the temporarily seized property with a petition for the verification of availability of grounds and compliance with the procedure of temporary seizure of property.

The state of guaranteeing human rights, freedoms and legitimate interests during the temporary seizure of property has been researched. It has been established that guaranteeing the rights, freedoms and legitimate interests during the temporary seizure of property is a complex mechanism, which is represented by a whole system of means and factors that guarantee the necessary conditions for the realization of civil rights and freedoms of a man and a citizen in the application of the mentioned measure for the provision of criminal proceedings. The author has singled out the guarantees and direct law-enforcement activities of the main subjects of temporary seizure of property among the means of guaranteeing the rights, freedoms and legitimate interests, which directly seize it and perform supervisory and control functions. In accordance with the content the author has offered to distinguish the control and procedural guarantees of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of a person during the temporary seizure of property, and by the nature – the norms and principles of law, including international guarantees; judicial protection of violated rights, freedoms and legal interests of a person; prosecutor's supervision during the application of temporary seizure of property; judicial control over the observance of the law while conducting temporary seizure of property; liability for the violation of the rights, freedoms and legitimate interests of a person during the temporary seizure of property.

The essence and content of the prosecutor's supervision during the temporary seizure of property have been clarified. Prosecutor's supervision while applying the temporary seizure of property has been defined as a set of continuous actions of a prosecutor for observing lawfulness during the temporary seizure of property and the arrest of temporarily seized property, which he uses within the framework of the powers granted by the law for timely detection, termination and

prevention of violations of human rights, freedoms and legitimate interests, as well as bringing the perpetrators to liability.

The value of judicial control over the observance of legality during temporary seizure of property has been revealed. The author has distinguished and characterized two forms of the realization of the mentioned control – review by an investigating judge of the petition for the application of the arrest of the temporarily seized property and review by an investigating judge of complaints on the decisions, actions and omission of an investigator and a prosecutor. It has been noted that during the judicial control over the compliance with the lawfulness of temporary seizure of property it is necessary to use the achievements of international practice, in particular, the cases of the European Court of Human Rights.

Keywords: *temporary seizure of property, criminal proceedings, measures for ensuring criminal proceedings, grounds for temporarily seized property, subjects of temporary seizure of property, guaranteeing human rights, freedoms*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації:*

1. Галась І.А. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Т. 3. С. 263–268.
2. Галась І.А. Суб'єкти тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 210–215.
3. Галась І.А. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 5. Р. 159–163.
4. Галась І.А. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017.

Вип. 6. Т. 4. С. 145–150.

5. Галась І.А. До проблеми визначення поняття судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 43. Т. 4. С. 184–189.

6. Галась І.А. Тимчасове вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 36. С. 134–139.

7. Галась І.А. Прокурорський надзор при примененні временного изъятія имущества. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 112–117.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Галась І.А. Досвід Франції у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Одеса, Україна, 11–12 грудня 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 130–132.

9. Галась І.А. Досвід Німеччини у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.*, м. Дніпропетровськ, 6–7 травня 2016 р. Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2016. С. 113–115.

10. Галась І.А. Генеза тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.*, м. Дніпро, 13–14 січня 2017 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 91–93.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	1
РОЗДІЛ 1 ПРАВОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА	11
1.1. Генезис тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України.....	11
1.2. Тимчасове вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження	29
1.3. Тимчасове вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві інших країн.....	45
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2 ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА.....	68
2.1. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна	68
2.2. Суб'єкти тимчасового вилучення майна	79
2.3. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна	97
Висновки до розділу 2	115
РОЗДІЛ 3 ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА	117
3.1. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна.....	117
3.2. Прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна.....	135
3.3. Судовий контроль за законністю проведення тимчасового вилучення майна.....	147
Висновки до розділу 3	161
ВИСНОВКИ.....	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	167

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З метою своєчасного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень в окрему главу Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) запроваджено інститут заходів забезпечення кримінального провадження, здійснення яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод людини. Одним із видів таких заходів, передбачених ст. 131 КПК України, є тимчасове вилучення майна, процесуальний порядок здійснення якого унормовано у главі 16 КПК України.

Саме на законодавчому рівні мають бути чітко передбачено підстави та процесуальний порядок здійснення тимчасового вилучення майна, а також встановлено порядок повернення такого майна. З одного боку, це дозволить уникнути необґрунтованого позбавлення або обмеження права власності, піддання особи примусу та ін. З іншого – забезпечить ефективне досягнення завдання кримінального провадження в частині повного й швидкого проведення розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен в міру своєї вини був притягнутий до відповідальності. Означене має корелюватися і здійснюватися крізь призму вимог ст. 41 Конституції України та положень ст. 16 КПК України, відповідно до яких позбавлення або обмеження права власності можливе не інакше як на підставах і в порядку, передбаченому законом.

Окремі проблемні питання тимчасового вилучення майна досліджувалися лише в контексті вивчення сутності, змісту, системи, підстав і порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У сучасній кримінальній процесуальній доктрині вагомий внесок у розробку даного питання здійснили О. В. Авраменко, Р. І. Благута, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Г. К. Кожевніков, Л. М. Лобойко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, А. Я. Хитра,

С. С. Чернявський, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та деякі інші науковці.

На дисертаційному рівні, зокрема з позиції засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні, інститут тимчасового вилучення майна дослідила Г. М. Куцкір («Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні», 2015). Так, автором проаналізовано підстави та процесуальний порядок обмеження права власності без судового рішення під час тимчасового вилучення майна.

Питання здійснення судового контролю за дотриманням законності у кримінальному провадженні, зокрема й під час тимчасового вилучення майна, а також використання в ході такого контролю міжнародних стандартів кримінального судочинства знайшли своє висвітлення в монографії під авторством Л. Д. Удалової, Д. О. Савицького, В. В. Рожнової, Т. Г. Ільєвої «Функція судового контролю у кримінальному процесі», 2015.

Розвиток наукової думки щодо заходів забезпечення кримінального провадження у кримінальному процесі України, морально-правові критерії застосування цих заходів та їх класифікація стали предметом монографічного дослідження, проведеного Л. Д. Удаловою, Д. О. Савицьким, А. Е. Руденко «Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб», 2016. Цими вченими проаналізовано підстави, мета та спосіб тимчасового вилучення майна. Натомість, поза межами дослідження залишилися питання щодо становлення та розвитку цього інституту у кримінальному процесі України, не вивчено зарубіжний досвід регламентації тимчасового вилучення майна та ін.

Грунтовне дослідження теоретичних, правових та праксеологічних проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України проведено В. І. Фаринником у праці «Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика», 2017. Зокрема науковцем з'ясовано сутність і місце заходів забезпечення у вирішенні завдань кримінального провадження, висвітлено

правові та праксеологічні проблеми застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження, а також наведено особливості контрольно-наглядової діяльності при застосуванні вказаних заходів. При цьому питання тимчасового вилучення майна висвітлюються поверхнево, а основна увага приділяється накладенню арешту на майно, в тому числі яке було тимчасово вилучене.

Питанням розгляду слідчим суддею, судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження приділив увагу В. А. Завтур у праці «Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження», 2017.

Проте, незважаючи на велику кількість важливих положень, сформульованих у працях названих та інших правників, нині залишається чимало як невирішених, так і дискусійних питань. Зокрема, в юридичній літературі неповно досліджено підстави та порядок тимчасового вилучення майна, а комплексне вивчення проблем, пов'язаних із визначенням сутності, правової природи та місця тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження, а також гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів особи під час здійснення цього заходу не проводилися взагалі. Разом із тим розробка зазначених проблем вельми важлива не тільки для теорії кримінального процесу, але й для практичних працівників, які у своїй щоденній діяльності зіштовхуються з обмеженням прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Таким чином, відсутність комплексного дослідження теоретичних питань тимчасового вилучення майна і низки прикладних проблем, що виникають під час його здійснення, свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження і обумовило її обрання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26.05.2015

№ 287/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 № 501/2015; Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є одержання нових наукових результатів, спрямованих на формування належного процесуального порядку тимчасового вилучення майна, а також науково обґрунтованих рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі *завдання*:

- прослідкувати генезу тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України;
- охарактеризувати правову природу тимчасового вилучення майна, на підставі чого визначити його місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження;
- здійснити правовий аналіз регламентації тимчасового вилучення майна у кримінальному процесуальному законодавстві інших країн;
- розкрити підстави тимчасового вилучення майна;
- систематизувати та надати характеристику суб'єктів тимчасового вилучення майна;
- охарактеризувати процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна;
- вивчити стан забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна та запропонувати засоби їх реалізації;
- з'ясувати сутність і зміст прокурорського нагляду під час тимчасового вилучення майна;

- визначити значення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна, виокремити й охарактеризувати форми такого контролю.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають, змінюються та припиняються під час тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження.

Предметом дослідження є тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження.

Методи дослідження обрано з огляду на визначені в роботі мету й завдання, специфіку об'єкта і предмета дослідження. *Історико-правовий метод* надав можливість прослідкувати генезис тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України (підрозділ 1.1). *Діалектичний та формально-логічний метод* пізнання використано для аналізу й уточнення понятійного апарату за тематикою дослідження (в усіх розділах). За допомогою *системно-структурного та структурно-функціонального методу* визначено місце тимчасового вилучення майна; розкрито підстави для його здійснення; проаналізовано процесуальні повноваження суб'єктів, які мають право тимчасово вилучити майно; з'ясовано сутність і зміст прокурорського нагляду під час тимчасового вилучення майна; визначено значення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна, виокремлено й охарактеризовано форми його здійснення (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3). *Порівняльно-правовий метод* покладено в основу аналізу й співставлення положень чинного кримінального процесуального законодавства України й інших країн (підрозділ 1.3). Використання *методу прогнозування та логіко-нормативного методу* надало можливість розробити й сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в аспекті предмета дослідження (розділи 1–3). *Соціологічні методи* застосовувалися для отримання емпіричних даних у вигляді опитування респондентів із питань тимчасового

вилучення майна, а *статистичні* – для узагальнення результатів опитування практичних працівників, а також судової практики (розділи 1–3). Обрані методи дослідження застосовано у їх взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило повноту й об'єктивність отриманих наукових результатів, а також обґрунтованість сформульованих у дисертації висновків, пропозицій та рекомендацій.

Теоретичною основою дисертації є наукові праці з теорії держави і права, конституційного, міжнародного, кримінального, кримінального процесуального права тощо.

Інформаційну та нормативно-правову базу роботи становлять: Конституція України; міжнародно-правові акти; закони України; Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року; Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року; Кримінально-процесуальні кодекси деяких країн пострадянського простору.

Емпіричну базу дисертації становлять: аналітичні матеріали Державної судової адміністрації України; узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; оприлюднені матеріали слідчої та судової практики; рішення Європейського суду з прав людини; статистична звітність Генеральної прокуратури України; матеріали вивчення 146 кримінальних проваджень; результати опитування 21 прокурора, 153 слідчих, 49 слідчих судів і суддів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній кримінальній процесуальній науці комплексним дослідженням проблем тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження, на підставі чого сформовано теоретичні висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Основні наукові положення, які виносяться на захист:

- на основі аналізу історичних пам'яток права виокремлено чотири етапи становлення та розвитку інституту тимчасового вилучення майна у

кримінальному процесі України: 1) поява перших згадок у положеннях писемного права князівств про пошук і вилучення речового доказу в ході виявлення та вилучення поличного, обшуку; 2) виокремлення у 1864 році обшуку та виїмки як засобів збирання доказів у справі; 3) вдосконалення інституту обшуку та виїмки, починаючи з часів Радянської України і завершуючи періодом незалежності; 4) прийняття у 2012 році КПК України, в якому вперше на законодавчому рівні запроваджено у вітчизняний кримінальний процес заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема й тимчасове вилучення майна;

- місце тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження визначено із урахуванням таких його ознак: пов'язано з обмеженням права власності; спрямовано на збирання і збереження речових доказів; є передумовою для накладення арешту на майно; проводиться виключно під час затримання, огляду, обшуку;

- на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства інших країн аргументовано доцільність закріплення в КПК України можливості тимчасово вилучити майно не тільки під час затримання, огляду, обшуку, а й як самостійного заходу на підставі ухвали слідчого судді або суду;

- теоретичні напрацювання щодо оптимізації процесуального порядку арешту тимчасово вилученого майна шляхом доповнення переліку підстав арешту; законодавчого закріплення правового статусу тимчасово вилученого майна; передбачення можливості та процедури продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; розширення переліку обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна;

- класифікація суб'єктів тимчасового вилучення майна за критеріями, які найбільш повно характеризують процедуру реалізації ними своїх процесуальних прав і обов'язків: спрямування діяльності; характер повноважень; обов'язковість їх участі в тимчасовому вилученні майна; етап

тимчасового вилучення майна;

- наукові підходи до характеристики процесуального порядку повернення тимчасово вилученого майна як передбаченого законодавцем механізму поновлення обмеженого права власності з метою недопущення зловживань з боку уповноважених службових осіб, а також захисту прав, свобод і законних інтересів осіб;

- розуміння забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна як складного механізму, який представлений системою засобів (гарантіями та правозастосовною діяльністю основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольно-наглядові функції) і факторів, що створюють необхідні умови для реалізації прав, свобод та законних інтересів особи, в якій вилучено майно;

- положення про систематизацію повноважень прокурора, якими він наділяється під час здійснення прокурорського нагляду, що спрямовані на: 1) своєчасне виявлення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи; 2) припинення й відновлення порушень прав, свобод і законних інтересів особи;

- науковий підхід до визначення основних ознак і трактування заходів забезпечення кримінального провадження як передбачених законом заходів кримінального процесуального примусу, пов'язаних із обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження, які застосовуються з метою створення сприятливих умов для вирішення закріплених КПК України завдань кримінального провадження;

- наукова позиція щодо представлення системи правового регулювання тимчасового вилучення майна залежно від ієрархії нормативно-правових актів за юридичною силою;

- обґрунтування визначення поняття «прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна» через зазначення суб'єктного складу, способів і засобів здійснення, а також його спрямованості;

- теоретичні положення про діяльність слідчого судді, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень під час тимчасового вилучення майна шляхом розгляду клопотання про арешт майна та розгляду скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора;

- пропозиції щодо внесення змін і доповнень до КПК України стосовно вдосконалення процесуального порядку тимчасового вилучення майна й арешту майна як заходів забезпечення кримінального провадження.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– науковій діяльності – для подальшого розроблення питань процесуального порядку тимчасового вилучення майна (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27.12.2018 р.);

– навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Виконавче провадження у кримінальному процесі», «Доказування у кримінальному провадженні», «Кримінально-процесуальне доказування», «Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні», «Організація взаємодії підрозділів під час проведення досудового розслідування», «Організація роботи слідчо-оперативної групи», «Особливі порядки кримінального провадження», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», підготовки окремих підрозділів (глав) підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 28.12.2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені на науково-практичних конференціях, а саме: «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 2015 р.); «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.); «Сучасні

наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із основної частини (вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 206 сторінок, з яких основного тексту – 166 сторінок. Список використаних джерел складається із 186-и найменувань та займає 20 сторінок. Додатки розміщено на 7-и сторінках.

Розділ 1

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА

1.1. Генезис тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України

З метою забезпечення правопорядку в кожній демократичній правовій державі функціонує відповідна система охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Зокрема для боротьби зі злочинністю правоохоронні органи наділені цілим комплексом заходів і методів, спрямованих на своєчасне виявлення, розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Одним із названих заходів є тимчасове вилучення майна. Вказаний інститут відіграє важливу роль у діяльності зі збору доказової інформації у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим існує нагальна потреба у з'ясуванні й усвідомленні сутності та змісту тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні для забезпечення його ефективного здійснення. Це вбачається можливим лише у взаємозв'язку з розглядом історичного становлення вказаного інституту у кримінальному процесі України.

Дослідження генезису тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України дозволить чітко усвідомити що було на меті під час застосування такого заходу, а також забезпечити її ефективну реалізацію. Як результат, кримінальне провадження буде здійснюватися відповідно до встановлених кримінальним процесуальним законодавством принципів, що дозволить згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України захистити особу, суспільство та державу від кримінальних правопорушень, охороняти права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження, а також забезпечити швидке, повне та неупереджене

розслідування і судовий розгляд з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [56]. Адже, як цілком слушно зазначає М. С. Таганцев, щоб вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує зараз, для власного правильного його розуміння потрібно простежити його історичну долю, причини, через які він з'явився, і зміни, яким піддався він у своєму історичному розвитку [151, с. 21].

З урахуванням вищезазначеного у представленому підрозділі висвітлено правові основи формування інституту тимчасового вилучення майна, надано характеристику його розвитку у кримінальному процесі України в історичному аспекті. Оскільки тільки ретроспективний аналіз тимчасового вилучення майна, як заходу забезпечення кримінального провадження, дозволить чітко усвідомити та зрозуміти його становлення та запровадження в законодавство України [89, с. 98], а також у практичну діяльність працівників правоохоронних органів з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Тимчасове вилучення майна є невід'ємним елементом кримінальної процесуальної діяльності – сфери державної діяльності, пов'язаної із забезпеченням правопорядку в державі та суспільстві [136, с. 554]. Як зазначає С. Б. Россинський, зміст кримінально-процесуальної діяльності складають такі, що впливають із визначених кримінально-процесуальних відносин, різні кримінально-процесуальні заходи та рішення суб'єктів кримінальної юрисдикції, а також передбачені законом форми поведінки інших втягнених у кримінальне судочинство осіб [127, с. 8]. Більш детально кримінально-процесуальну діяльність визначає Р. М. Шехавцов. На його думку, вона є системою процесуальних та інших дій суб'єктів кримінального процесу по пізнанню події злочину, захисту прав та законних інтересів

фізичних та юридичних осіб відповідними до закону способами та засобами, що відображаються у процесуальних та інших документах та виступають в якості підстав для прийняття процесуальних рішень, спрямованих на вирішення завдань кримінального судочинства [183, с. 96–97]. Із аналізу вказаних положень можна зробити висновок, що тимчасове вилучення майна дійсно є складовим елементом кримінальної процесуальної діяльності, а саме – процесуальною дією, спрямованою на безпосереднє вилучення майна, зазначеного в ч. 2 ст. 167 КПК України [56], для забезпечення можливості органів досудового розслідування та суду дослідити його з метою збирання доказової інформації, а також забезпечення відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків. А значить, тимчасове вилучення майна не просто захід забезпечення кримінального провадження, а процесуальна дія, що дозволяє збирати докази у кримінальному процесі. Це означає, що вказаний інститут також є невід’ємним елементом діяльності з доказування у кримінальному провадженні.

Тому вважаємо, що історичний аналіз тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України повинен здійснюватися з урахуванням генезису як кримінального процесу, так і доказового права України.

В якості першого періоду виокремлюють етап формування кримінального процесуального та доказового права в нормах звичаєвого права. При цьому спочатку звичаєве право виникло в період общини. Як цілком слушно зазначає Л. В. Мелех, усі галузі права виникли із функціонуванням людської спільноти, яке неможливе без регулювання відносин між її членами. За родоплемінного ладу всі питання діяльності людей вирішувалися в межах звичаїв, рішень, прийнятих громадою, радою старійшин чи обраним главою спільноти. Тобто існувало так зване внутрішнє регулювання, яке ґрунтувалося на авторитеті громади [60, с. 27; 73, с. 4]. Норми звичаєвого права слугували критерієм правової поведінки, оскільки в період общини права членів роду були зворотним боком обов’язків. Первісний індивід не мав окремого усвідомленого особистого інтересу, який

би відрізнявся від інтересів членів роду [133, с. 41; 89, с. 98].

З приводу наведеного С. О. Сорока, Г. С. Римарчук зазначають, що кримінальне процесуальне законодавство України має давню історію, на початку якої існує звичаєве право, правові традиції. За часів звичаєвого права норми права та моралі можна було вважати єдиним цілим. Сам народ підніс їх до рівня законів буття, їх виконували здебільшого добровільно, а в разі необхідності їх забезпечували засобами впливу з боку общинного загалу. Звичаєве право дуже цікаве щодо аналізу правосвідомості та правової культури, бо стає помітним – найменше правопорушень там, де право твориться самим народом та відповідає його духовності і моралі. Такий процес існував ще до появи держави. Лише через певний час, коли розвинувся погляд на злочин як діяння, небезпечне для усього суспільства, держава почала брати на себе функцію активного кримінального переслідування. У цей період форма процесу була обвинувальна [136, с. 554]. Тобто початок кримінального провадження та весь його подальший перебіг визначалися діями й ініціативою обвинувача (потерпілого) та залежали від нього, так як обвинувальний процес зводився переважно до розгляду в ті часи на зборах старійшин і т. п., а розслідування майже не проводилося [160, с. 13–14].

Варто зазначити, що право древніх слов'ян формувалося та розвивалося під вагомим впливом римського права, особливо норми доказового права, які стосувалися свідків і свідчень [131, с. 97]. Окрім того, порядок провадження у справах знаходився у прямій залежності й від елементів духовного судоустрою та правосуддя. Як стверджує з цього приводу С. В. Пахман, безперечним є факт візантійського впливу на центральну частину судового провадження – на систему доказування. Зокрема, цим пояснюється досить швидке зникнення із системи доказів у руському праві ордалій і доказових поєдинків й заміна язичницької клятви на християнську присягу. Саме впливу візантійського елемента (греко-римського права) приписують більш точне визначення умов, якими

визначалася сила доказів, яка згодом стала проявлятися у праві Давньої Русі [91, с. 35]. У зв'язку із указаним значення договорів слов'ян із ромеями (греко-візантійцями), як першоджерел правових уявлень про юридичний побут древніх русів, важко переоцінити [61, с. 23].

Разом із тим кримінальний процес як система санкціонованих державою правових звичаїв виник за часів Київської Русі. Те саме стосується й виникнення та розвитку процесу доказування на території України. Він бере свій початок у давньоруському праві, основним законодавчим джерелом якого з XI століття була «Руська правда», звичаєве право та прецеденти. Відповідно до зазначеного законодавчого акта, в Київській Русі був класичний змагальний процес із процесуальною рівністю сторін та пасивністю суду, а судочинство було гласним, відкритим для народу, мало усний характер. Поряд із цим процес доказування відрізнявся обрядовістю [37, с. 6; 73, с. 4–5].

Зокрема провадження у справі порушувалося судом виключно за наявності позову. Кожна зі сторін зобов'язана була самостійно встановлювати фактичний склад обставин у справі, визначати предмет доказування, збирати та надавати докази, а суд тільки здійснював оцінку зібраних і наданих сторонами доказів і ухвалював рішення. Відповідно, кожна зі сторін для доказування могла використовувати такі засоби: показання свідків, очна ставка, судовий поєдинок, випробування залізом і водою, присяга [101; 73, с. 5].

Так, як приклад, «коли ж щось крадене купив на торгу, чи коня, чи одяг, чи худобину, то довести невинуватість можуть два вільні мужі або митник, які мають знати, у кого купив, тоді йти за ним тим свідкам під присягою, а позивачу своє наявне забрати, а що вже пропало, то того домагатись повернення через наступні оскарження...». Прикладом використання свідчень як засобу доказування є й стягнення кун, а саме – «коли хто хоче стягнути з іншого куни, а він відмовляється, то проти нього треба виставити свідків, які приймуть присягу, а позивач візьме куни свої».

Разом із тим у вказаній нормі зазначено, що складання присяги (клятви) позивачем також є засобом доказування під час стягнення кун: «коли купець купцю позичить для купівлі куни чи для торгівлі з іноземцями, то купцю перед свідками кун не брати, свідки йому не потрібні, а сам мусить стати під присягу (клятву), оскільки він відмовляється». Прикладом використання присяги як засобу доказування є й справи про поклажі – «якщо хто поклажу залишає у кого-небудь, то той, у кого лежав товар, свідка не виставляє. Але коли буде наклеп, що товару було більше, то під присягу має іти той, у кого товар лежав: «стільки у мене поклав», оскільки йому благодіяв і зберігав». Також у разі скасування віри поряд із названими вище в якості засобів доказування визнаються використання розжареного заліза та піддання тортурам водою. «Коли, шукаючи свідка, не знайдуть, а позивач далі буде чоловіка звинувачувати в головництві, тоді правду встановлює розжарене залізо. Так само і в інших судових справах: і в злочинстві, і в наклепі. Коли позивач не з'явиться в суд, тоді насильно випробувати його залізом, якщо мав сплатити півгривні золотом. Коли мав сплатити до двох гривень [сріблом], то піддати тортурам водою, коли ще менше, то під присягою іти йому по свої куни» [101].

Із зазначеного очевидно, що кримінальний процес ініціювався завдяки приватному кримінальному переслідуванню, обов'язок доказування рівномірно поділявся між обвинувачем і обвинуваченим, суд, перебуваючи в положенні пасивної третьої сторони, лише фіксував результат боротьби сторін, обґрунтовуючи своє рішення не встановленими обставинами справи, а результатами обраних сторонами способів доказування (поєдинків, ордалій, клятв та ін.) [161, с. 19].

Таким чином, аналіз діючих за часів звичаєвого права норм права вказує на те, що в той період переважало здійснення правосуддя шляхом розгляду спору зборами старійшин, судом общини, а згодом – князями. При цьому такому вирішенню спору не передувало попереднє розслідування. Основний акцент робився не на збиранні речових доказів, а на показаннях

свідків і на присяганні особи в її невинуватості та доброчесності. Окрім того, в окремих випадках змагання учасників спору зводилося й до випробувань залізом, водою тощо. Тому слід зазначити, що, незважаючи на те, що кримінальне процесуальне право та доказове право України беруть свій початок ще за часів звичаєвого права, доказування не супроводжувалося вилученням ні здобутого злочинним шляхом майна, ні предметів, що використовувалися для скоєння кримінального правопорушення чи містили на собі сліди вчинених протиправних діянь. У зв'язку з чим вважаємо можливим стверджувати, що інститут тимчасового вилучення майна зародився на території України не в період звичаєвого права, а дещо пізніше. Мова йде про розпад Київської Русі на окремі землі (Київське, Галицьке, Волинське, Смоленське, Переяславське, Володимиро-Суздальське тощо князівства), котрі згодом підпадуть під владу сусідніх держав, зокрема Великого князівства Литовського.

Так, згодом, у силу низки закономірних процесів, Київська Русь розпалася на князівства, які, у свою чергу, поділялися на менші князівства або волості. Завершилися процеси виділення окремих земель у XII–XIII ст. Київ перетворився зі столиці Русі на «стольне» місто Київської землі. Князівське законодавство існувало у вигляді грамот, договорів, уставів, прав тощо. Відбувалася подальша кодифікація права в Україні-Русі. Тому процес мав змагальний характер і ті самі елементи, що й у Київській Русі [80]. Разом із тим слід зазначити, що з розпадом Київської Русі і татаро-монгольською навалою формування доказового та кримінального процесуального права на землях України пішло іншим шляхом, ніж у руських землях під владою Москви. Якщо «Руська Правда» була єдиним джерелом права для усіх східно-слов'янських земель, то після руйнації єдиної Київської держави формування правових систем здійснювалось диференційовано. Так, якщо на півночі джерелами права ставали норми судівників, соборних уложень та законодавства московських царів, то на теренах України довгий час систему писаного права становили Литовські Статути, які і визначали основи

судівництва та доказування [61, с. 30]. У контексті наведеного вбачається доцільним акцентувати увагу на особливостях регламентації збирання доказів під час розслідування окремих кримінальних правопорушень шляхом вилучення майна в положеннях згаданих статутів.

Перший, або Старий Литовський Статут, схвалений у 1529 році на соймі у Вільні, закріплював обов'язок суддів судити правом писаним, а в протилежному випадку передбачалося покарання. Зокрема, в розділі шостому «Про суддів» було постановлено, що «...кожен наш воєвода і старости і маршалок земський, і маршалок дворний, і наші державці, кожен у своєму повіті, не повинні виконувати свої обов'язки і судити наших підданих інакше, а тільки за тими писаними правами, які усім підданим нашого Великого князівства дали». Разом із тим в статті 25 зазначено: «Хоча ми дали всій землі писані права, за якими судді мають судити, проте всі права повністю не можуть бути відразу написані, і ці права не можуть включати до себе усі статті. Тому якби суддям прийшлося розглядати те, що в цих правах не було записане, то подаємо це на розсуд суддів за їхньою совістю, і вони мусять, покладаючись на Бога, винести вирок відповідно до здавна встановленого звичаю. Проте на найближчому сеймі повинні про ці випадки довести до нашого або наших панів ради відома. І якщо ми або наші пани радні затвердять ці випадки, то вони також мають бути вписані до цих прав» [142, с. 241, 250].

У розділі тринадцятому «Останній про злодійство» Литовського статуту 1529 року закріплено процесуальні особливості здійснення судочинства. Зокрема, в статті 2 «Яким чином у чиємусь домі мають відшукувати речові докази або слід» зазначено, «...якби кого вів донощик або хто за речовим доказовим по сліду прийшов у якийсь дім, але не міг мати вижа від того пана, чия людина, або від повіту, тоді мусить у присутності сторонніх людей зробити обшук у домі. І якби знайшов украдену річ, то мусить вести ту людину до того вряду, чия є ця людина. А якби хто відібрав у потерпілого речовий доказ або збив його зі свіжого сліду і це було б

доведено сторонніми людьми, то винуватий мусить відшкодувати потерпілому збитки у сумі, яку той назве під присягою ...» [142, с. 290].

Про пошук вкрадених речей або речових доказів також згадується в статтях 3 і 5 зазначеного нормативно-правового акта, а саме – «Якби хто перешкоджав шукати вкрадені речі або відбив речові докази» та «Якби хто виявив у кого вкрадені речі, то мусить вести таку людину до її пана і просити правосуддя» [142, с. 290–291]. Зокрема мова йде про необхідність звертатися за правосуддям у випадку виявлення викраденої речі, а також забезпечувати схоронність речових доказів – «якби хто виявив свої вкрадені речі у чийого слуги або підданого як у родовому маєтку, так і десь у іншому місці, тоді ту людину, у якої знайдена крадена річ, мусить вести до її пана і просити правосуддя. А якби він не отримав правосуддя, тоді той, у людини якого знайдено вкрадену річ, буде зобов'язаний відповідати із цього приводу перед нашим врядником і того злодія поставити перед нашим судом. А якби він упустив того злодія або загубив речовий доказ і не поставив злодія перед судом і речовий доказ не поклав, то мусить відшкодувати потерпілому збиток, який назве під присягою потерпілий або наведе вагомні докази, що в нього було вкрадено одночасно з речовими доказами...» [142, с. 291]. Окрім того, про знайдення речових доказів як способу збирання доказової інформації та доказування у кримінальному процесі йдеться в статтях 10 «Якби селянин обікрав кліть іншого селянина, як має бути покараний», 11 «Якби речовий доказ було знайдено під замком у чийсь будівлі», 17 «Якби у кого було знайдено речовий доказ», 18 «Якби кого було звинувачено перед властями у крадіжці речі», 19 «Якби хто добився повернення украденого і заявив, що вкрадено більше, ніж виявлено речових доказів», 25 «На яку людину знаки були прописані», 26 «Хто має обшукувати чий дім яким звичаєм», 27 «Якщо в домівці вкрадене знайдуть, а жінка користувалася тими вкраденими речами», 28 «Якби цінна вкрадена річ була принесена до чийогось двору, а не буде чим з дому злодія оплатити, повинна повернута бути» [142, с. 292–297].

Окремої уваги заслуговують положення артикулів 11 і 26, в яких детально регламентовано процесуальний порядок виявлення та вилучення майна, зокрема в частині уповноважених на такі дії суб'єктів, а також питання допустимості отриманих доказів. А саме, «якби речовий доказ було знайдено під замком у чийсь будівлі, а в тій будівлі буде вікно, через яке цей речовий доказ міг бути викинутий, і викинуте не було б приховане, то це не доказ крадіжки. І якщо речовий доказ було знайдено у чиємусь дворі, за парканом або на гумні, то така річ не мусить вважатися доказом крадіжки» [142, с. 293]. З приводу осіб, уповноважених шукати, вилучати й оглядати крадені речі, зазначено, що «... якщо хто повинен обшукати чий дім, будучи повідомленим або через донощика дізнавшись, що в домі чиємусь або в коморі або у погребі знайдено крадені речі, тоді не самого позивача, кому збитків завдано, а сторонню людину повинні послати, щоб крадені речі оглянула. І якщо знайде в домі або під вікном, тоді має про це повідомити, а після цього доказу має вирок бути» [142, с. 296–297].

Тож зазначене вказує на те, що у князівствах кримінальний процес базувався на положеннях писемного права та передбачав здійснення доказування шляхом збирання необхідних доказів по справі. Серед засобів такого збору законодавець виокремлював пошук і вилучення речового доказу. Вбачається, що згадки про вказані процесуальні дії є передумовою виникнення та запровадження у вітчизняному кримінальному процесі такого інституту як тимчасове вилучення майна.

Другий Литовський Статут був прийнятий 1566 року та порівняно з попереднім статутом детальніше регламентував процедуру провадження судочинства, в тому числі й кримінального. Адже боротьба з кримінальною злочинністю завжди була та залишається актуальною на будь-якій стадії розвитку суспільства. Підтвердженням зазначеного є останні чотири розділи Статуту [143, с. 504]. Щодо збирання доказів під час здійснення судочинства за кримінальні правопорушення, то в розділі XI «Про квалти і про головщизни шляхетські» не зазначено конкретні способи такої діяльності, а

тільки згадується про доведеність і підтвердження слухними, ґрунтовними, переконливими або речовими доказами. Зокрема, в статті 20 «Якби кому було завдано шкоди, або він зазнав насилля у чиємусь домі, або й на дорозі, з відома хазяїна дому» закріплено, «що якби кому у чиємусь домі або на дорозі з відома хазяїна дому було заподіяно якої шкоди, або він зазнав насилля, і той хазяїн був би притягнутий до суду, і його провину було б офіційно доведено ґрунтовними доказами, або і речовими доказами. Тоді, якщо справді у того хазяїна або у його помічника були речові докази знайдені...» [143, с. 379–380].

Більш детально було регламентовано порядок пошуку та вилучення майна як доказів по справі в розділі XIV «Про злочинство всякого стану», який містить норми кримінального та кримінального процесуального права. У ньому помітне намагання започаткувати розмежування цивільного і кримінального процесів у русько-литовському праві. Як і раніше, справа порушувалася з ініціативи потерпілого або його родичів, однак вже передбачалося попереднє слідство. Зокрема, акцентовано увагу на пошуку та виявленні поличного як способу доказування. Так, в статті 1 «Хто б у кого поличне знайшов» зазначено: «коли б хто поличне своє і речі крадені у будь-чийого слуги або підданого застав, як на дідизні його, так і будь-де; тоді таку людину лицьовану має вести до пана його, просити над ним суду...». Ретельніше процедура пошуку та вилучення поличного закріплена в статті 5 «Як має в чиїсь домівки поличне застати» – а саме: «установимо, хто б хотів у чиїсь домівці речі крадені застати; тоді від вряду беручи возного, має перед врядом заявити, що в нього пропало і що при возному в домі його шукати має, а у місті – міського вижа і до того людей сторонніх, віри гідних, маючи при собі, і при них в тому домі ті речі крадені шукати має. А як тільки б там щось із речей крадених знайшов і того [злочинця] з поличним застав, має при тому ж возному і людях сторонніх того, кого з поличним застане, вести до вряду нашого; а якщо нікого не застане, одне поличне знайде, то те поличне має нести або везти або їхати до вряду нашого і там далі чинити згідно з

правом. А якби хто у своїй домовіці крадене шукати не дозволив, клітей та інших будівель і схованок відімкнути не захотів; тоді той, хто не дозволив, буде повинен ту всю шкоду потерпілому сплатити згідно з доказом або присягою. Таким же чином, хто б хотів у чиєї людини крадене застати, має чинити, як вище написано; тільки з возним і сторонніми людьми обступивши домовку підданого чийогось, має того пана або врядника, а не буде врядника, ані тивуна, ані старшого, хто в селі там буде, сповістити, щоб він не подумав, ніби то квалтівний наїзд. А якби пан або врядник його при тому обшуку бути не хотіли; тоді потерпілий разом із тими, кого має при собі, обшук чинити і всі схованки трясти [має], і знайшовши, з тим до вряду вести має [143, с. 396, 398, 520]. Про виявлення поличного також йдеться в положеннях артикулів 12 «Про поличне, яке знайдене в домовіці людини, що не була під підозрою», 20 «Хто б що вкрав з двору нашого господарського» (у вказаній нормі міститься словосполучення «...або поличне було вилучено»), 25 «Про крадіжку збіжжя всякого або на полі складеного у скиртах», 27 «Про небезпеку від вогню» [143, с. 401, 404–406].

Таким чином, Другий Литовський Статут деталізував положення попереднього нормативно-правового акта в частині регламентації процедури збору доказової інформації. Було акцентовано увагу на необхідності збирання та представлення вагомих доказів. Зокрема, в ньому вперше згадується про таку процесуальну дію як обшук, у рамках проведення якої здійснювався пошук і вилучення речового доказу. З урахуванням зазначеного варто зазначити, що в період дії Другого Литовського Статуту укорінилася процедура пошуку та вилучення речових доказів, розширився арсенал процесуальних заходів з доказування у кримінальному судочинстві шляхом визначення умов та особливостей проведення обшуку. Останній, на наше переконання, є витком інституту тимчасового вилучення майна. Наведені процедури доказування у кримінальному процесі видозмінювалися та розвивалися незалежно від політичних подій, що відбувалися на території українських земель.

Зокрема, як зазначають С. Ківалов, П. Музиченко та А. Паньков, рубіжним у долі українського народу став 1569 рік. На сеймі, який відбувся 10 січня – 12 серпня 1569 року у польському місті Любліні, було прийнято рішення про об'єднання Польщі та Великого князівства Литовського в єдину державу – Річ Посполиту. Укладання Люблінської унії і створення єдиної держави неминуче вело до уніфікації державних систем Польщі і Великого князівства Литовського. І якщо зміни в органах влади й управління відбулися досить швидко, безболісно і в напрямі, який влаштовував польську панівну верхівку, то спроби перегляду правову систему Великого князівства Литовського, і, зокрема, Статуту 1566 року, який залишався чинним на українських землях Речі Посполитої, наштовхувалися на рішучий опір литовської, білоруської і української шляхти. У зв'язку з цим Третій Статут, який увійшов в історію під назвою «Новий», було затверджено аж 28 січня 1588 року [144, с. 3, 5]. Вказаний нормативно-правовий акт теж закріпив необхідність надання слушних достовірних доказів під час здійснення правосуддя, зокрема шляхом проведення достатнього розслідування. Про знайдення поличного як засобу доказування йдеться в артикулах 5 «Як мають у домі чиємусь поличне застати» розділу XIV «Про злочинство всякого стану», 15 «Про поличне, яке знайдуть у домі людини непідозрюваної або теж і підозрюваної», 22 «Хто б що вкрав з двору нашого господарського» тощо [145, с. 333–334, 339, 342].

Аналіз положень Третього Литовського Статуту дозволив дійти висновку, що основними засобами доказування так і залишилися свідчення та присяга. Проте чимала увага приділялася й діяльності з виявлення та вилучення поличного, зокрема шляхом проведення обшуку. Тому вказані дії варто вважати основою виникнення такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна. Адже знайдення поличного дозволяло забезпечити схоронність речових доказів до безпосереднього розгляду та вирішення спору, а також доказати причетність конкретної особи до протиправної діяльності.

Разом із тим слід зазначити, що норми Статуту 1588 року застосовувалися у тій частині України, яка у XVII столітті була приєднана до Московської держави, а також і на тих українських землях, які продовжували залишатись у складі Польщі. Тільки 25 червня 1840 року указом Сенату було скасовано дію Статуту на території Київської, Подільської і Волинської губерній. На Лівобережній Україні 15 квітня 1842 року імператорським указом було затверджено «15 поглядів Державної Ради про різні права і установи Малоросії», які фактично ліквідували тут дію Третього Статуту [144, с. 14–15]. Окрім того, на території українських земель у складі Російської імперії судочинство набувало розшукового (інквізиційного) характеру [8, с. 14], роль суду у процесі доказування була активною. Литовський Статут 1588 року був використаний як зразок юридичної техніки для написання Соборного уложенія Московського государства 1649 року, який характеризувався розмежуванням процесу на «суд» і «розшук» [73, с. 7]. При цьому в зазначеному акті основна увага приділялася отриманню показань та письмовим доказам. Попереднє слідство переважно зводилося до проведення невідкладних дій, на кшталт затримання підозрюваного, арешт [39, с. 47]. Питання вилучення майна вказаний звід правових норм оминув своєю увагою. В його положеннях укладачі використовували термін «обшук», але останній означає «допит», а не пошук і вилучення краденого майна чи інших речових доказів [153].

Кардинальних змін кримінальне судочинство в цілому та процес доказування зокрема зазнали після судової реформи імператора Олександра II 1864 року. Мова йде про набуття процесом змагального характеру, яке ґрунтується на вільній оцінці судом доказів, розглянутих у ході гласного судового розгляду. Зокрема, у Статуті кримінального судочинства передбачалася можливість проведення та детально регламентувалася процедура низки слідчих дій: обшуку та виїмки в будинках (ст. ст. 357–370). Крім того, детально регламентувалася процедура збирання та збереження речових доказів (ст. ст. 371–376). При цьому під час попереднього слідства у

справах, провадження в яких здійснювалось у загальних судових установах, головна роль щодо збирання доказів лягала на судового слідчого, який був зобов'язаний з повною неупередженістю з'ясовувати як обставини, що викривають обвинуваченого, так і обставини, що його виправдовують (ст. 265), і своєчасно вживати заходів, необхідних для збирання доказів (ст. 266). Але при цьому право участі у доказуванні надавалося й учасникам судочинства. Вони могли висувати своїх свідків, ставити їм питання, подавати інші докази тощо [59, с. 325–326]. Більше того, до поданих доказів суд зобов'язаний застосовувати встановлені законом заходи забезпечення їх достовірності, зокрема стосовно речових доказів – їх збереження, опечатування й інші способи забезпечення їх достовірності [173, с. 204]. Разом із тим процедура процесуального оформлення доказів переважно не знайшла своєї регламентації у Статуті кримінального судочинства. Але п. 3 ст. 142 Статуту передбачав: все, що стосується провадження справи, мировий суддя записує коротко у протокол, в якому зазначаються: подані сторонами докази; приведення до присяги свідків і суть їхніх показань; огляди, освідування, обшуки та оцінки [45, с. 133–134; 59, с. 328].

Аналіз положень Статуту кримінального судочинства 1864 року дозволяє погодитися з думкою про те, що кримінальне процесуальне законодавство часів незалежної України, в тому числі й чинне, успадкувало багато прогресивних ідей, зокрема, в частині наділення учасників процесу правом подавати докази для відстоювання власної позиції [59, с. 329]. Відповідно до положення про проведення обшуку та виїмки доказів у ході здійснення попереднього слідства, як засобів збирання доказів у справі, варто вважати зародками та провісниками запровадження у кримінальному процесі такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна.

Наступним етапом, який пройшов кримінальний процес України на шляху свого становлення та розвитку, була жовтнева революція 1917 року, під час якої було повалено царську імперію та встановлено радянську владу.

У зв'язку з революцією судова реформа втратила актуальність [73, с. 12]. Після 1917 року запроваджується радянське законодавство. 13 вересня 1922 року Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом прийнято постанову, згідно з якою 20 вересня 1922 року на всій території Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР) вводився в дію Кримінально-процесуальний кодекс УСРР [89, с. 100]. Згідно з положеннями вказаного нормативно-правового акта, доказами у кримінальному провадженні були показання свідків, висновки експертів, речові докази, протоколи оглядів та інші письмові документи і особисті пояснення обвинуваченого. При цьому речовими доказами вважалися: предмети, що слугували знаряддям скоєння злочину, зберегли на собі сліди злочину чи були об'єктом злочинних дій обвинуваченого, а також усі інші предмети та документи, які можуть слугувати засобами виявлення злочину й викриття винних. Порядок збирання, зберігання та розгляду речових доказів і письмових документів визначався правилами цього КПК. Зокрема, з метою забезпечення схоронності слідів злочину й усунення для підозрюваного можливості переховуватися органом дізнання вживалися такі заходи як проведення обшуків і виїмок. А саме – «слідчий, маючи достатні підстави вважати, що в якому-небудь приміщенні, чи в якої-небудь особи, знаходяться предмети, що можуть мати значення для справи, пред'являє вимогу про видачу цих предметів і проводить їх виїмку; у випадку невидачі, відбирає у примусовому порядку чи проводить обшук». Більше того, при проведенні обшуку та виїмки слідчий повинен суворо обмежуватися відібранням документів та інших предметів, що мають безпосередньо стосуються справи. Виявлені при обшуку предмети, вилучені законом із обігу, підлягають відібранню незалежно від свого стосунку до справи. Останні проводилися за участю понятих та за наявності мотивованої постанови. За результатом проведення названих слідчих дій складався протокол. Також передбачалася можливість проведення виїмки поштово-телеграфної кореспонденції [156].

У 1927 році було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс

Української Радянської Соціалістичної Республіки, який, як і попередник, визначав можливість здійснення тимчасового вилучення майна в рамках проведення таких слідчих дій як виїмка, у тому числі поштово-телеграфної кореспонденції, й обшук. У положеннях указанного акта було закріплено процедуру проведення зазначених дій. Указаний кодифікований акт був доопрацьований, у зв'язку з чим у грудні 1960 року було прийнято КПК, який згодом зі змінами й доповненнями регулював порядок провадження у кримінальних справах у незалежній Україні [58]. У згаданому акті відсутні такі категорії, як заходи забезпечення кримінального провадження. Фактичне виявлення та вилучення майна, яке було доказом по справі, відбувалося під час проведення обшуків і виїмок, а також в окремих випадках – під час затримання злочинця. При цьому вилучення майна, яке знаходилося при затриманому, по окремих категоріях злочинів фактично відбувалося до порушення кримінальної справи, хоча законодавчо закріплених підстав, порядку та особливостей такої діяльності не було визначено. В останньому випадку правоохоронцями складався протокол вилучення та огляду конкретного об'єкта, який разом з іншими процесуальними документами формував матеріали попередньої (дослідчої) перевірки.

Таким чином, починаючи з часів Радянської України і завершуючи періодом незалежності, для кримінального процесу України не були характерними ні заходи забезпечення кримінального провадження в цілому, ні тимчасове вилучення майна зокрема. Збирання речових доказів, на яких містилися сліди кримінального правопорушення, які використовувалися як знаряддя скоєння протиправного діяння, які використовувалися для забезпечення вчинення злочину чи були предметом посягання, шляхом їх фактичного вилучення в особи відбувалося в рамках проведення слідчих дій. Зокрема мова йде про обшук і виїмку. Проте слідча практика зіткнулася з низкою проблем, які вказали на необхідність розширення арсеналу засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях. Зокрема мова йде про те, що в окремих випадках існувала необхідність вилучення майна ще до порушення

кримінальної справи. Окрім того, нерідко проведення обшуку використовувалося як формальний привід для пошуку чого-небудь, що вказало б на причетність певної особи до злочинної діяльності. В такому разі органи досудового розслідування не володіли інформацією про конкретні об'єкти, що підлягають пошуку, а для отримання дозволу на проведення обшуку в постанові вказували загальні фрази про знаряддя та сліди злочину, тим самим порушуючи права обшукуваних. У зв'язку із зазначеним 13 квітня 2012 року було прийнято новий, нині діючий Кримінальний процесуальний кодекс України [56], в якому вперше на законодавчому рівні запроваджено у вітчизняний кримінальний процес заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема й тимчасове вилучення майна.

Отже, становлення інституту тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України розпочалося ще за часів Київської Русі та завершилося у квітні 2012 року з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України. При цьому спочатку в нормах писемного права містилися тільки згадки про збирання (виявлення, вилучення) доказів, без зазначення чіткої процедури цієї діяльності. Згодом з розвитком правових систем на рівні законодавства здійснювалися спроби закріплювати засоби такого вилучення – спочатку мова йшла про таку процесуальну дію як обшук, а згодом – обшук і виїмку. Відповідно вбачається, що історичною передумовою виникнення та законодавчого закріплення інституту тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України було збирання доказів у провадженні шляхом їх фактичного вилучення під час проведення обшуку та виїмки, а в окремих випадках – затримання. Тому вважаємо, що витокami вказаного інституту насамперед є слідчі дії, які пов'язані з обмеженням певних прав і свобод громадян, а саме – з обмеженням права власності.

1.2. Тимчасове вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження

Згідно з положеннями Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими соціальними цінностями [52], найбільш пріоритетними цілями забезпечення з боку держави. Таким чином, права та свободи людини є непорушними догмами, посягати на які не може навіть держава в особі апарату управління. В той же час законодавством передбачено низку випадків, коли людські правомочності можуть фактично обмежуватися або повністю припинятися. Зокрема, якщо особа своїми діями чи бездіяльністю порушує встановлені правові норми, тим самим скоюючи кримінально каране діяння. В такому випадку, з урахуванням характеру суспільно небезпечних діянь і особи злочинця, до останньої можуть застосовуватися заходи примусу, визначені у кримінальному процесуальному праві. Однак навіть до такого делікатного питання, як обмеження людських прав і свобод, законодавець поставився максимально сумлінно, забезпечивши прозорість та демократизм під час їх застосування.

Чинний КПК України містить норми, якими регулюються заходи забезпечення кримінального провадження, тобто випадки, котрі використовуються для обмеження прав тих чи інших суб'єктів кримінального процесу. Застосування подібних заходів чітко регламентовано положеннями вказаного акту, що деякою мірою ускладнює їх «нецільове» застосування. В той же час система таких заходів є доволі розгалуженою та містить у собі велику кількість різних за своїм змістом інститутів. На нашу думку, найцікавішим з них є тимчасове вилучення майна, так як воно обмежує одне з найважливіших прав людини – право власності. Крім цього, тимчасове вилучення майна характеризується певною процесуально-правовою специфікою, що доводить актуальність визначення місця цього

інституту в системі заходів кримінального провадження.

Разом із тим вважаємо неможливим і недоречним висвітлювати особливості тимчасового вилучення майна та його місця в системі заходів забезпечення кримінального провадження без попереднього з'ясування сутності, змісту й видів останніх. Так, незважаючи на те, що у кримінальному процесуальному законодавстві України термін «заходи забезпечення кримінального провадження» є відносно новим, оскільки він отримав своє законодавче закріплення в 2012 році з прийняттям КПК України [56], у фаховій літературі значну увагу приділено його походженню, семантиці, системі й змісту. Зокрема, питаннями кримінального процесуального примусу, до якого варто відносити й заходи забезпечення кримінального провадження, в різні часи займалися такі знані вчені: В. І. Галаган, В. О. Гринюк, О. М. Гумін, А. Я. Дубинський, В. А. Завтур, З. З. Зіннатулін, Ф. М. Кудін, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, І. Л. Петрухін, В. О. Попелюшко, Д. О. Савицький, С. В. Слінько, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, О. В. Таран, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, О. В. Фірман, В. С. Чистяков, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно, М. Л. Якуба та інші. Цими науковцями освітлювалися загальні проблеми кримінальної процесуальної галузі права та практичні аспекти застосування його інститутів. Водночас дослідження такого інституту як тимчасове вилучення майна здійснювалося фрагментарно, тим самим не знайшовши свого належного відображення у відповідних наукових працях. У зв'язку з наведеним вбачається, що цей важливий аспект кримінального процесуального права потребує детального аналізу та вивчення. Тому в представленому підрозділі ставимо за мету проаналізувати наукові підходи до термінологічного позначення заходів забезпечення кримінального провадження, визначити їх сутність, зміст і систему, а також виокремити з-поміж них інститут тимчасового вилучення майна, визначивши його особливості та місце в чинній системі заходів забезпечення кримінального провадження.

Як уже зазначалося, кримінальний процес встановлює низку випадків,

коли права та свободи людини обмежуються, що пов'язано з необхідністю виконання завдань кримінального провадження, а саме: захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [56].

Саме для сприяння та полегшення вирішення поставлених вище завдань законодавець передбачив можливість застосовувати систему заходів, якій притаманний цілий ряд особливостей. Мова йде про визначені в розділі II КПК України заходи забезпечення кримінального провадження. У вказаному нормативно-правовому акті містяться ключові відомості, правила застосування, перелік елементів системи заходів забезпечення кримінального провадження тощо. Вказані положення не повною мірою висвітлюють сутність, зміст, значення, а головне – відмінні риси вказаних заходів. Тому чимало питань, пов'язаних із застосуванням у ході здійснення кримінального провадження заходів його забезпечення, потребують додаткового тлумачення. Адже, якщо відійти від положень діючого кримінального процесуального законодавства, то виникає доволі логічне питання: що собою являє даний інститут? У нині не чинному КПК України від 1960 року [58] заходи забезпечення кримінального провадження не передбачалися взагалі, але цим нормативним актом було регламентовано застосування запобіжних заходів, які на сьогоднішній день є лише елементом більш широкого правового інституту.

Вирішуючи поставлену мету дослідження, насамперед необхідно звернутися до напрацьовань вчених-процесуалістів у даному напрямку, які в різні часи досліджували окремі питання кримінального процесуального

права. При цьому слід зазначити, що внаслідок неоднорідності наукових поглядів на доцільність використання в КПК категорії заходів забезпечення кримінального провадження, їх визначення суттєво різняться між собою. Адже, як цілком слушно з даного приводу зазначає Н. А. Сотник, термін «заходи забезпечення кримінального провадження» є абсолютно новим як для науки кримінального процесуального права, так і для практики кримінального провадження. Тому введення цієї категорії, що є очевидним, зумовило суперечки серед теоретиків і практиків щодо її тлумачення та розуміння, які є невирішеними і до сьогодні. Більше того, новизна досліджуваного поняття, відсутність закріплення у КПК України законодавчого визначення та єдиного його тлумачення також зумовили серед науковців суперечки щодо суті та змісту цих заходів і їх співвідношення із заходами кримінального процесуального примусу [137, с. 183–184].

Так, у ч. 1 ст. 131 КПК України наводиться тільки цілеспрямованість застосування заходів забезпечення кримінального провадження – «...досягнення дієвості цього провадження» [56], без формулювання дефініції вказаних заходів. Тобто законодавець убачає, що сама назва таких заходів пояснює їх призначення, а значить, і визначає їх властивості та роль у кримінальному провадженні. Адже слово «забезпечення» є похідним від «забезпечувати» та тлумачиться так: створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати що-небудь [16, с. 375]. Відповідно, відштовхуючись від семантики складових елементів словосполучення «заходи забезпечення кримінального провадження», можна визначити останні як сукупність дій, що застосовуються під час кримінального провадження з метою створення сприятливих умов для вирішення поставлених перед ним завдань. Дещо уточнено представляють мету застосування заходів кримінального провадження О. А. Авраменко, Р. І. Благути, А. Я. Хитра (запобігання правопорушенням для забезпечення нормального розвитку процесу) та О. В. Фірман (попередження можливих та усунення наявних перешкод) [2, с. 7; 172, с. 234–237].

Щодо трактування заходів забезпечення кримінального провадження у фаховій науковій літературі, то тут теж можна помітити відсутність одноставності в їх визначенні. Зокрема можна зустріти ціле різноманіття дефініцій указанного поняття. А саме: колектив науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України вказує, що під заходами забезпечення кримінального провадження прийнято розуміти передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [57, с. 367]. Вказане трактування було обране за основу й Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ під час узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [162].

Ю. Д. Москалюк пропонує під заходами забезпечення кримінального провадження розуміти передбачені законодавством засоби примусового попередження й припинення неправомірних дій обвинуваченого та інших осіб для забезпечення швидкого, повного й неупередженого досудового розслідування, які застосовуються за наявності підстав уповноваженими на те посадовими особами й органами з дотриманням процесуальних гарантій [79, с. 53]. На думку М. В. Корнієнка, Т. В. Корнякової, Ю. С. Шемшученка, це передбачені законом правові механізми стримувань, противаг та примусу, які використовуються у кримінальному провадженні для досягнення мети і використання завдань кримінального процесу [182]. Дещо відмінне визначення запропоновано Н. А. Сотник – сукупність дій або засобів для створення надійних умов для здійснення кримінального провадження, що застосовуються з метою досягнення здатності кримінального провадження активно діяти [137, с. 185].

В. І. Фаринник пропонує під заходами забезпечення кримінального

провадження розуміти передбачені КПК України індивідуально визначені заходи, спрямовані на забезпечення дієвості кримінального провадження, які застосовуються на будь-якому його етапі до конкретної особи і які пов'язані з покладенням на неї певних обов'язків та обмеженням її прав і свобод [171, с. 46]. При цьому вчений виходить з розуміння заходів забезпечення кримінального провадження як діяльнісно-практичного процесу, під час якого здійснюються заходи реалізаційного характеру щодо рішення слідчого судді, суду про обрання заходу забезпечення кримінального провадження [171, с. 56].

Заслуговує уваги визначення заходів забезпечення кримінального провадження, наведене у підручнику В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Науковці наголошують, що заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, з метою досягнення дієвості кримінального провадження (для запобігання та припинення неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів тощо) [46, с. 164]. Крім цього, вчені також визначають такі ознаки заходів забезпечення кримінального провадження: державно-владний характер; наявність кримінально-процесуальної форми застосування; цілеспрямованість; примусовий характер; ігнорування волі адресата тощо [46, с. 164]. З приводу наведеного вбачається, що автори такого визначення мали на меті помістити в дефініцію усі без винятку ознаки заходів забезпечення кримінального провадження, тим самим обтяживши його зміст, що, безперечно, утруднило його сприйняття.

На нашу думку, вдалим з точки зору лаконічності й відображення основних ознак запропонованого поняття є визначення заходів забезпечення кримінального провадження, сформульоване Л. М. Лобойком й О. А. Банчук.

Учені під указаними заходами розуміють передбачені законом заходи обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження, які мають самостійне значення та не мають характеру юридичних санкцій і застосовуються з метою забезпечення виконання учасниками своїх обов'язків або отримання необхідних доказів у справі [68, с. 131].

Разом із тим вважаємо за необхідне зауважити той факт, що в юридичній літературі поширеними є дві позиції щодо розуміння співвідношення заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу. Згідно з першою позицією, поняття заходів кримінального процесуального примусу є більш широким, охоплюючи й заходи забезпечення кримінального провадження [29, с. 229; 85], а з другою – обидва поняття є тотожними. При цьому більшість науковців-процесуалістів, у тому числі вітчизняних, під час формулювання їх визначення звертаються до трактування заходів кримінально-процесуального примусу, запропонованого І. Л. Петрухіним ще в радянські часи. Вчений під указаними заходами розуміє передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби примусового характеру, які застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами та державними органами за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для запобігання та припинення неправомірних дій цих осіб з метою успішного розслідування, вирішення кримінальної справи і виконання інших завдань кримінального судочинства [95, с. 238]. Вказане визначення з часом було видозмінене в частині формулювання спрямованості вказаних заходів – «...з метою успішного розслідування та виконання завдань кримінального судочинства» [72; 135, с. 45–47; 29, с. 226–231; 82, с. 102–106]; «...з метою успішного розслідування і розгляду кримінальної справи» [87, с. 200; 172, с. 235].

У зв'язку з вищенаведеним ми розділяємо думку, що заходам забезпечення кримінального провадження притаманний примусовий

характер. Адже, як зазначає В. А. Завтур, вказані заходи є певною модифікацією традиційного для вітчизняної науки поняття «заходи кримінального процесуального примусу» [35, с. 18]. На примусовий характер заходів забезпечення кримінального провадження вказують і ознаки, які відрізняють їх від інших процесуальних дій.

Зокрема, В. В. Назаров серед таких специфічних властивостей пропонує вирізнити їх процесуальний характер, регулювання кримінальним процесуальним законодавством; чітко регламентовані законом підстави, межі та порядок їх застосування; спрямованість на досягнення єдиної мети (забезпечення належного порядку кримінального провадження, його дієвості); виражений примусовий характер; виключний характер; специфічний суб'єкт застосування [82, с. 102–106]. О. М. Миколенко до основних ознак заходів забезпечення кримінального провадження відносить їх реалізацію в межах кримінальних процесуальних правовідносин; спрямованість на забезпечення досягнення дієвості кримінального провадження; суб'єкт застосування [74, с. 81–84].

В. І. Фаринник, проаналізувавши вищенаведені й інші наявні у кримінальному процесуальному праві наукові підходи до виокремлення відмінних ознак заходів забезпечення кримінального провадження, запропонував до іманентних ознак указаних заходів, які відображають їх правову природу та дозволяють виокремити із сукупності інших процесуальних дій, віднести такі: 1) забезпечувальний характер, що означає їх спрямованість на створення належних умов для здійснення кримінального провадження, забезпечення його дієвості, тобто вирішення завдань, заради якого воно здійснюється; 2) державно-владний характер відносин, що виникають, розвиваються і припиняються під час застосування цих заходів; 3) наскрізний характер, тобто можливість застосування цих заходів на будь-якому етапі кримінального провадження; 4) індивідуально-визначений характер, що означає, що їх застосування, як правило, є персоніфікованим, оособоцентрованим, тобто здійснюється стосовно конкретної особи, про що,

як правило, завжди зазначається у відповідному процесуальному документі, що виступає правовою підставою застосування цих заходів;

5) правообмежувальний характер, у зв'язку з чим допускається можливість застосування примусу за умови невиконання зобов'язаною особою своїх процесуальних обов'язків або відповідно до конкретного виду заходу забезпечення кримінального провадження примус передбачається як його необхідна складова; 6) їх закріплення у вичерпному переліку в КПК України, а значить, заходами забезпечення кримінального провадження є тільки ті, що передбачені в ч. 2 ст. 131 КПК України, де визначається кожен з них, а саме:

- 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 4) відсторонення від посади; (тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя);
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 6) тимчасове вилучення майна;
- 7) арешт майна;
- 8) затримання особи;
- 9) запобіжні заходи [56]. Тобто жодний інший захід не може вважатися таким [171, с. 44–45].

Отже, заходи забезпечення кримінального провадження є цілісним інститутом примусу, який порушує права громадян у визначених КПК України випадках та застосовується із суворим дотриманням кримінальної процесуальної форми. Крім цього, важливим аспектом є те, що даний інститут може бути використаний лише певним колом суб'єктів, а саме правоохоронними органами. При цьому на законодавчому рівні поняття заходів забезпечення кримінального провадження свого закріплення не знайшло. Тому з урахуванням наведених вище наукових підходів до трактування заходів забезпечення кримінального провадження та визначення їх основних ознак, а також семантики цього терміна пропонуємо під указаними заходами розуміти передбачені законом заходи кримінального процесуального примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження, які застосовуються під час кримінального провадження з метою створення сприятливих умов для вирішення

поставлених перед ним завдань, гарантування його дієвості.

Повертаючись до тематики нашого дослідження, доцільно було б зазначити той факт, що неоднозначним є питання й про вирішення проблематики класифікації заходів забезпечення кримінального провадження. Одні вчені обмежуються вказівкою на необхідність виокремлення вказаних заходів у певні групи (З. З. Зінатуллин, З. Ф. Коврига, Ю. Д. Лівшиц, Л. М. Лобойко), а інші використовують різні критерії для їх поділу на види (І. Л. Трунов, Л. К. Трунова). Так, у першому випадку можна зустріти пропозиції групувати заходи забезпечення кримінального провадження на запобіжні заходи й заходи забезпечення, або як їх ще називають інші заходи процесуального характеру; заходи, пов'язані зі збиранням і дослідженням засобів кримінального процесуального доказування [38, с. 12–13; 47, с. 29–30; 66, с. 129]. При цьому деякі вчені інші заходи процесуального характеру теж підрозділяють на окремі групи – як приклад, заходи, спрямовані на відшукування речей і документів, що мають значення для досудового розслідування; заходи, що забезпечують порядок судового розгляду; заходи, не віднесені до жодної з названих груп [63, с. 5-6]. Прихильники класифікаційного поділу заходів забезпечення кримінального провадження на види в якості критеріїв такого поділу використовують характер (режим) обмежень прав особи, мету застосування, строки їх застосування, підстави застосування, порядок їх застосування, суб'єктів застосування тощо [21, с. 59–63; 155, с. 37].

Окремої уваги заслуговує позиція В. І. Фаринника, котрий виокремлює заходи забезпечення кримінального провадження залежно від характеру специфічних завдань кримінального провадження, що вирішуються в ході їх застосування. Зокрема, науковець виділяє заходи забезпечення виконання процесуальних обов'язків; заходи превенції протидії досудовому розслідуванню; заходи забезпечення збирання доказів; заходи забезпечення невідворотності відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення [171, с. 60–61].

Для того щоб визначити місце тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження, необхідно звернутися до законодавчого визначення вказаного інституту. Досліджуваному у роботі заходу присвячена глава 16 розділу II КПК України «Тимчасове вилучення майна». Зокрема, в ч. 1 ст. 167 зазначеного акта «Підстави тимчасового вилучення майна» зазначено, що «тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене у частині другій цієї статті майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт або його повернення». Таке вилучення згідно з ч. 2 ст. 167 КПК України здійснюється стосовно «...майна у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено» [56].

З наведеного можна дійти висновку, що тимчасове вилучення майна визначається законодавством як самостійний захід забезпечення кримінального провадження, тобто захід кримінального процесуального примусу. Це свідчить про те, що він має окрему сферу та мету застосування.

На примусовий характер даного інституту вказує й те, що він знаходить свій прояв у діях і рішеннях компетентних органів (посадових

осіб), що обмежують права інших учасників процесу поза їх волею [134, с. 288]. Зокрема тимчасове вилучення майна пов'язане із вжиттям дій, спрямованих на фактичне позбавлення особи можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном. Це означає, що вказаний захід пов'язаний із обмеженням права власності. Вказані обмеження є вимушеним заходом, до якого вдається уповноважена посадова особа, і спрямований насамперед на збирання доказової інформації у ході досудового розслідування заради забезпечення вирішення завдань кримінального провадження. Таким чином, тимчасове вилучення майна є яскравим прикладом одночасного поєднання в собі ознак «елемента механізму забезпечення завдань кримінального провадження та фактора найбільш відчутного вторгнення до сфери прав і свобод особи» [75, с. 310].

Іншою відмінною ознакою тимчасового вилучення майна серед інших заходів забезпечення кримінального провадження є те, що воно свого роду є попередньою стадією перед арештом майна. На це вказують положення ч. 1 ст. 167 КПК України, в яких чітко зазначено, що фактичне позбавлення можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном відбувається «...до вирішення питання про арешт майна або його повернення» [56]. Тобто вказаний захід забезпечення кримінального провадження в буквальному розумінні слова є тимчасовим. Більше того, як вказує Ю. М. Мирошніченко, тимчасовість цього заходу обумовлюється його застосуванням без дозволу слідчого судді, який у разі позитивного вирішення питання про арешт майна фактично легітимізує його попереднє вилучення, чим забезпечується, зокрема, допустимість доказів, якщо вилучені предмети мають значення речових доказів у кримінальному провадженні [75, с. 311].

Також слід наголосити, що тимчасове вилучення майна займає особливе становище у системі заходів забезпечення кримінального провадження через специфіку його застосування. За загальним правилом подібні заходи застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду.

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування [56]. При цьому існує низка випадків, коли їх застосування не допускається з огляду на відсутність відповідних підстав.

Дещо інший порядок передбачено для інституту тимчасово вилученого майна, якщо проаналізувати статтю 168 КПК України. Виходячи з її положень, тимчасове вилучення може бути здійснено під час законного затримання особи (ст. ст. 207, 208 КПК України) або під час обшуку чи огляду (ст. ст. 234, 237 КПК України). Тобто мова йде про те, що тимчасове вилучення майна не застосовується самостійно. Воно завжди відбувається в рамках проведення іншого заходу – затримання чи такої слідчої (розшукової) дії як обшук чи огляд. У зв'язку з цим нерідко вказаний захід застосовується за відсутності «окремої санкції суду», так як він проводиться в рамках затримання, обшуку чи огляду, які вже здійснюються на основі ухвали слідчого судді. Тобто таке порушення права власності необхідно певним чином «легалізувати» шляхом накладення арешту на тимчасово вилучене майно. Як зазначено в ч. 5 ст. 171 КПК України, «клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено» [56]. При цьому наведене стосується порядку «легалізації» вилученого майна, здійсненого під час законного затримання особи, адже аналогічні дії при здійсненні огляду й обшуку мають певні відмінності. Так, «у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК України, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якої його було вилучено» [56].

Остання особливість, на нашу думку, обумовлена специфікою

проведення обшуку та огляду. Відповідно до положень ст. ст. 236, 237 КПК України, під час проведення цих слідчих (розшукових) дій слідчий, прокурор має право тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [56]. Враховуючи представлені відомості, ми робимо висновок про те, що 48-годинний строк, передбачений для вирішення питання про накладення арешту на тимчасово вилучене під час обшуку чи огляду майно, є цілком обґрунтованим. Його наявність обумовлюється необхідністю визначення факту належності майна до законодавчого переліку речей, на які може бути накладено арешт. Цей аспект знайшов підтвердження у ст. 19 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-559/0/4-13, де вказано, що слідчий, прокурор у своєму клопотанні про арешт майна має назвати документи, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту. Разом із тим під час розгляду відповідних клопотань слідчим суддям необхідно враховувати, що такі документи не можуть бути зазначені у клопотанні та надані щодо майна, право власності на яке неможливо підтвердити документально (наприклад, на майно, вилучене з обігу; рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації і документи щодо якого відсутні, тощо), а також щодо майна, яке підлягає державній реєстрації, проте всупереч вимогам закону не було зареєстровано. Водночас відповідну неможливість має бути обґрунтовано у клопотанні, про неї має бути зазначено і в ухвалі [105].

Разом із тим повністю погоджуємося із зауваженням В. І. Галагана та Н. С. Моргун з приводу того, що тимчасове вилучення речей, документів, грошей тощо може здійснюватися не лише під час огляду, обшуку чи

затримання, а й під час проведення низки інших процесуальних дій. Зокрема, до таких дій, на думку вчених, цілком можуть належати слідчий експеримент, освідування, отримання зразків для експертизи, під час проведення яких майно зазвичай добровільно надається стороні обвинувачення або вилучається нею у примусовому порядку [22, с. 163].

Представлена проблематика не є одиничною особливістю тимчасового вилучення майна. Згідно з ч. 1 ст. 167 КПК України, з метою тимчасового вилучення майна фактичному позбавленню права власності підлягають підозрюваний або особи, у володінні яких вказане майно перебуває. Разом із тим, як було вже визначено раніше, тимчасове вилучення майна нерозривно пов'язане із таким заходом забезпечення кримінального провадження, як арешт майна. По суті, тимчасове вилучення провадиться саме з метою здійснення тривалого обмеження прав конкретної особи в її правах власності в подальшому. Водночас в Узагальненні судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження зазначено, що до осіб, які не є підозрюваними (яким у порядку, передбаченому ст. ст. 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, або яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення), обвинуваченими (особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України) або особами, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не може бути прийнято ухвалу про арешт майна [162].

Враховуючи наведене, навіть якщо у слідчого судді є достатні підстави вважати, що певною особою було вчинено кримінальне правопорушення, він не має повноважень накладати арешт на майно особи, яка не є підозрюваним [162], окрім випадку, коли метою арешту майна є збереження речових доказів (п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України) [56]. Відповідно до цього, тимчасове вилучення майна у таких осіб також не може проводитись, так як

для здійснення такого заходу немає належних правових підстав. У разі проведення тимчасового вилучення майна у осіб, які не є підозрюваними або обвинуваченими, такий захід не буде мати жодного сенсу, так як у майбутньому відповідні речі прийдеться повернути, адже задовольнити клопотання про арешт буде неможливо.

Окрім того, відмінною ознакою тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження є те, що в порівнянні з іншими заходами процедура його застосування не віднайшла своєї детальної регламентації в положеннях КПК України. Зокрема, як слушно зазначає В. І. Фаринник, у Кримінальному процесуальному кодексі не передбачено порядку дій осіб, які здійснюють тимчасове вилучення майна, у разі відмови добровільно видати його. У такому випадку службова особа, яка тимчасово вилучає майно, позбавлена можливості вилучати майно без застосування відповідних заходів впливу. На думку вченого, в разі виникнення таких ситуацій службовим особам, які здійснюють його вилучення, потрібно діяти по аналогії з вимогами абз. 2 ч. 3 ст. 143 КПК [56], зокрема, щодо застосування заходів фізичного впливу для подолання протидії їхнім законним вимогам [171, с. 226].

Отже, в ключі вищенаведених фактів ми можемо зробити певні висновки стосовно особливостей тимчасового вилучення майна, як специфічного заходу забезпечення кримінального провадження, а також його місця у системі подібних інститутів.

По-перше, тимчасове вилучення майна, як захід забезпечення кримінального провадження, є водночас заходом кримінального процесуального примусу, оскільки пов'язаний з обмеженням права власності. Вказаний захід насамперед спрямований на забезпечення діяльності зі збирання речових доказів.

По-друге, тимчасове вилучення майна нерозривно пов'язане з іншим заходом забезпечення кримінального провадження – арештом майна. На тимчасово вилучене майно має бути в обов'язковому порядку накладено

арешт, інакше його потрібно буде повернути законному володільцю.

По-третє, тимчасове вилучення майна має особливий механізм застосування, який проявляється в тому, що даний захід використовується виключно в рамках законного затримання особи або під час проведення обшуку чи огляду. Тож, виходячи із положень законодавства, застосувати тимчасове вилучення самостійно фактично неможливо.

Таким чином, у системі заходів забезпечення кримінального провадження тимчасове вилучення майна є «додатковим засобом», який використовується в рамках проведення інших заходів забезпечення кримінального провадження чи слідчих (розшукових) дій.

1.3. Тимчасове вилучення майна у кримінальному процесуальному законодавстві інших країн

Інститут тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України є відносно новим. У зв'язку з чим очевидно та виправданою є недосконалість процедури його застосування. Як цілком слушно зазначили О. С. Войтюк і О. В. Кравченко, на сьогодні українська кримінальна процесуальна діяльність перебуває у стані остаточного пристосування до змін у кримінальному процесуальному законодавстві. Проте все одно залишилися невирішені питання, а деякі зміни не пішли на краще [19, с. 175].

Для виправлення вказаного положення потрібно поряд із дослідженням слідчої практики його застосування, а також удосконалення її нормативно-правової регламентації, звернутися до досвіду здійснення тимчасового вилучення майна в зарубіжних країнах різних правових систем. Адже в більш розвинених країнах з аналогічними проблемами стикалися раніше, а, отже, віднайшли певні рішення. Зрозуміло, що не весь зарубіжний досвід може знадобитися для вдосконалення українського законодавства. Також необхідно враховувати, що не існує досконалого законодавства, а тому треба

розібратися, що саме є практичним у законодавствах, визначити аспекти, які варто дослідити й використати [19, с. 175].

Так, погоджуємося із твердженням В. О. Гринюка стосовно того, що в умовах глобалізації український кримінальний процес прямує до реального утвердження змагального кримінального процесу, запровадження якого є пріоритетним завданням для України [27, с. 308]. Більше того, практична реалізація конституційних гарантій забезпечення і дотримання прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні передбачає необхідність нормативно-правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, що відповідає загальновизнаним міжнародним демократичним стандартам у сфері прав людини [178, с. 386]. Тому наша держава повинна імплементувати в національне законодавство положення міжнародних нормативно-правових актів, а також запозичити норми законодавства зарубіжних країн у частині забезпечення неухильного дотримання прав особи в ході діяльності органів, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, зокрема під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, на кшталт тимчасового вилучення майна.

В. І. Фаринник, досліджуючи міжнародний досвід застосування заходів процесуального примусу, вірно зазначає, що ратифікація у 1997 році Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кардинально змінила пріоритети судового захисту, а також вимоги до процесуальних дій та рішень слідчого, прокурора та суду. З метою ефективного виконання завдань кримінального судочинства у КПК України 2012 року [56] крізь призму гарантій, визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [50; 112], та рішень Європейського суду з прав людини, винесених проти України, знайшла відображення низка положень, спрямованих на забезпечення законності, змагальності та гуманності судочинства [170, с. 9]. Тому, як зазначає вчений і з чим погоджуються В. О. Гринюк, В. О. Попелюшко, нові реалії, в яких знаходиться Україна у

зв'язку з європейською інтеграцією та приведенням кримінального процесуального законодавства до вимог міжнародно-правових актів, викликають необхідність переосмислення багатьох положень кримінального процесу. Закономірно, що захист прав, свобод і законних інтересів особи, а також суспільства та держави від кримінальних правопорушень у сучасних умовах неможливо забезпечити без ефективного врахування європейського та міжнародного досвіду кримінального судочинства, а його імплементація у вітчизняне законодавство є особливо необхідною. В першу чергу це стосується регламентації заходів забезпечення кримінального провадження, адже саме ці процесуальні дії найбільш обмежують права та свободи громадян [170, с. 9; 168; 28, с. 244].

З урахуванням вищезазначеного в представленому дослідженні вбачається за необхідне проаналізувати процесуальне законодавство зарубіжних країн для виявлення як спільних, так і відмінних правових норм, що регулюють порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме: тимчасового вилучення майна, та розробки на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині регламентації процедури здійснення тимчасового вилучення майна.

Аналіз кримінального процесуального законодавства інших країн варто здійснювати з урахуванням того, до якого типу правової системи належить та чи інша держава. Адже вказані системи різняться між собою низкою ознак. Як приклад, ступенем рецепції римського права; джерелами права й їх ієрархією; структурою системи права та правозастосовною діяльністю [132, с. 563–567]. Загальноприйнятним є виокремлення англо-американської та романо-германської (континентальної) правових систем. З урахуванням указанного поділу спробуємо проаналізувати особливості регламентації застосування тимчасового вилучення майна у кримінальному процесуальному законодавстві країн-представників англо-американської та континентальної правових систем.

В англо-американській системі права, представленій Сполученими Штатами Америки (далі – США) та Великою Британією, відсутнє кодифіковане законодавство, яке б регламентувало досудове провадження. Вона характеризується приватно-позовною основою в системі загального права [27, с. 310]. Відповідно, основним джерелом кримінального процесуального права є судова практика і тільки другим джерелом буде статутне право (закон) [43, с. 26]. При цьому більша частина нормативно-правових актів стосовно кримінального судочинства пов'язана із застосуванням заходів примусу, а кримінальний процес зазвичай структурований на стадії досудового провадження, попереднього розгляду справи у суді, судового розгляду, апеляційного провадження та виконання вироку [30, с. 9].

Зокрема, в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північної Ірландії відсутні стадія початку кримінального провадження та стадія попереднього (досудового) розслідування. Для них вони – не самостійні стадії процесу, а дещо єдине, що здійснюється переважно без дотримання встановлених законом чітко формалізованих правил (наприклад, рішення про початок провадження не оформлюється певним офіційним актом; не складаються спеціальні процесуальні документи про прийняття справи до свого провадження, про пред'явлення обвинувачення). Більше того, на даному етапі провадження по кримінальних справах відсутня відмінність між діями, які в нашому законодавстві прийнято йменувати оперативно-розшуковими та слідчими. Цей етап (стадію) нерідко називають поліцейським розслідуванням (*police enquiry, police investigation*) або досудовим збиранням доказів (досудовим провадженням). При цьому в Об'єднаному Королівстві відсутня сувора регламентація правом діяльності спеціальних державних органів зі збирання доказів до початку провадження справи в суді. Разом із тим у передбачених законодавством випадках між досудовим збиранням доказів (поліцейським розслідуванням) і розглядом справи по суті (*trial*) часто «вклинюється» проміжна стадія, специфічна для

англосаксонського кримінального судочинства. Її суть полягає в розгляді магістратським судом (суддею) справи з метою перевірки законності й обґрунтованості запобіжного заходу, видачі наказу на арешт чи обшук, визначення достатності доказів для розгляду справи по суті, його предметної та територіальної підсудності, а також вирішення питання про направлення справи в Суд корони для розгляду по суті чи призначення міри покарання [30, с. 46–47; 175].

Не менш цікавим є питання врегулювання в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північної Ірландії питання допустимості доказів, отриманих, зокрема, в ході досудового провадження. Адже специфікою англійського доказового права є те, що основним критерієм для визнання того чи іншого доказу допустимим є не дотримання закону чи інших правових приписів при його отриманні, а внутрішні властивості самого доказу, його здатність доказувати обставини, що підлягають встановленню в ході судового розгляду. Мова йде про те, що історично доказове право ніколи не розглядалося тут як інструмент забезпечення прав особи. Його основною метою було створення таких правил доказування, які дозволяли б усунути з процесу чи не допустити у процес сумнівні докази. Якщо доказ, з точки зору англійського судді, не викликає сумніву (навіть якщо він отриманий з порушенням процедури) та здатний виконати свою процесуальну місію, пов'язану з в'ясненням обставин справи для постановки справедливого вироку, то немає ніяких причин відмовлятися від такого доказу [30, с. 86–87].

Діяльність із збирання доказів під час досудового провадження (поліцейського розслідування) складається з двох груп кримінальних процесуальних дій: зі збирання доказової інформації, необхідної для розкриття злочину та звинувачення в його скоєнні винної особи; із застосування заходів процесуального примусу, допустимого при будь-якому кримінальному переслідуванні. При цьому за своїм змістом всю суму дій, дозволених англійській поліції при розслідуванні кримінальних справ, можна

розділити на дії, які вчиняються тільки з дозволу суду, та дії, які поліція має право вчиняти без такого дозволу. Зокрема серед поліцейських дій, які пов'язані з обмеженням прав особи та проводяться з дозволу суду, варто виокремити обшук. Проте існує чимало випадків, коли поліція має право проводити обшук без судового наказу: наприклад, обшук, що супроводжує арешт; обшук місця проживання арештованого; особистий обшук чи обшук транспортних засобів за наявності підстав вважати, що в підозрюваного знаходяться крадені речі чи заборонені предмети. Тому у випадках, коли поліції потрібно вийти за межі наданих їй повноважень (мова йде про загальне правило, згідно з яким вона може вчиняти тільки те, що прямо дозволено законом чи іншими нормативними актами), вона зобов'язана звернутися до суду з клопотанням про видачу судового наказу – процесуального акта, що дозволяє вчинити певну дію. Для отримання такого наказу поліції необхідно представити суду підстави для вчинення дії чи застосування заходу процесуального примусу. Тобто, по суті, потрібно сформулювати обвинувачення. З цією метою особа, котра провадить досудове розслідування, складає процесуальний документ, який називається «інформацією», в якій містяться відомості про злочин і особу, підозрювану в його скоєнні. Вказана інформація адресується в магістратський суд, який розглядає питання про наявність підстав для видачі відповідного наказу. За ствердного для поліції рішення питання вона отримує право провести дію чи застосувати захід, указаний у виданому магістратським судом наказі [146, с. 41–42; 30, с. 103–104, 108–109].

Процедура отримання дозволу та проведення обшуку, вилучення власності закріплена в Халсбарі Законів Англії (том 26, 1990), який базується на Британському Законі 1984 року про поліцейські та кримінальні свідчення і на Практичному Кодексі для виконання службовцями поліції передбаченого законом права на затримання та обшук 1986 року. Зокрема, у ст. 669 «Обшук за згодою» зазначено, «якщо передбачається провести обшук приміщення з дозволу конкретної особи, то ця особа має дати такий дозвіл у письмовому

вигляді. Звернувшись за дозволом, поліцейський повинен точно сформулювати мету обшуку та інформувати заінтересовану особу про те, що вона не зобов'язана давати згоду й що будь-який вилучений предмет може слугувати доказом. Якщо в даний час особа не підозрюється у вчиненні злочину, поліцейський мусить повідомити її про це. Однак не слід добиватися згоди на обшук, якщо це викликає надмірні незручності для особи, котра має дати дозвіл» [77, с. 332]. Ст. 685 зазначеного акта присвячена процедурі вилучення власності. А саме – «поліцейський, який законно перебуває у приміщенні, може вилучити з нього будь-який предмет, якщо у нього є достатні підстави вважати, що: 1) предмет застосовували при здійсненні злочину; 2) його необхідно вилучити, щоб попередити його приховування, втрату, пошкодження, зміну або знищення. Поліцейський, який законно перебуває у приміщенні, може також вилучити будь-яку річ у цьому приміщенні, якщо в нього є достатньо підстав вважати, що: а) вона є доказом, пов'язаним зі злочинном, який він розслідує, або з будь-яким іншим злочинном; б) що необхідно вилучити її, щоб попередити її приховування, втрату, зміну або знищення». Окрім того, поліцейський мають право вимагати будь-яку інформацію, яка зберігається на комп'ютері й може бути вилучена, з тим щоб перевести її у форму, в якій вона може бути видима й прочитувана, за умов свого законного перебування у приміщенні, наявності достатніх підстав вважати, що даний доказ стосується злочину, а ця інформація застосовувалася при його здійсненні й може бути приховуваною, втраченою, підробленою чи знищеною. Разом із тим забороняється вилучати доказ, що є предметом «юридичної недоторканності» [77, с. 338].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що у кримінальному процесуальному законодавстві Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії вилучення майна належить до заходів, які пов'язані з обмеженням прав громадян. Залежно від того, в рамках якого заходу та за яких умов таке вилучення буде відбуватися, вирішується питання про необхідність попереднього отримання дозволу на його проведення.

Відповідно, вилучення майна може бути як складовим елементом обшуку, так і самостійною дією – «вилучення власності».

Дещо подібним з англійським є підхід до визначення предмета кримінального процесу в США, які теж є представниками англосаксонської правової сім'ї. З приводу законодавчої регламентації діяльності прокуратури, поліції й інших органів, які провадять досудове розслідування по кримінальних справах, то вона є неповною. У зв'язку з цим наявні прогалини заповнюються підзаконними актами чи нормами неписаного права. Порівняно недавно з'явилися кримінальні процесуальні закони з окремих питань, пов'язаних із досудовими діями, які можуть істотно обмежити права особи. При цьому варто зазначити, що в законодавстві США та судовій практиці не використовуються звичні для нашого національного кримінального процесуального права терміни «запобіжні заходи» та «заходи процесуального примусу». Згідно з Федеральними правилами кримінального процесу, в окружних судах США стосовно осіб, які підпали під сферу кримінального процесу, можуть застосовуватися заходи, що обмежують права громадян [72, с. 46]. Так, у США з моменту отримання та реєстрації інформації про подію чи чийсь поступок, що містить ознаки злочину, проводиться широке коло дій, що не суперечать правовим приписам, які охороняють права та законні інтереси громадян і організацій, з виявлення, фіксації, перевірки та дослідження фактичних даних, які після відповідної перевірки й оформлення можуть бути використані в якості доказів при розгляді справи в суді. Зокрема, поліцейському дозволено виявляти та збирати предмети й документи, які можуть у результаті стати відповідно речовими чи письмовими доказами, інтерв'ювати потерпілих або свідків, задавати питання імовірному підозрюваному, який знаходиться на волі, стосовно даних про його особистість та інших обставин, залучати інформаторів та отримувати від них необхідні відомості, оглядати житлові та службові приміщення, консультиватися зі спеціалістами. Окрім того, серед дій, які може здійснювати уповноважена на розслідування особа, варто

виокремити прийняття та реалізацію в установленому правовими приписами порядку рішень про застосування заходів процесуального примусу (привід, затримання, арешт, обшук, виїмка й ін.). Для окремих із вказаних заходів встановлено особливий правовий режим. Як говориться в IV поправці до Конституції США: «Право народу на охорону особистості, житла, паперів та майна від необґрунтованих обшуків чи арештів не повинно порушуватися, і ордери на обшук чи арешт не будуть видаватися без достатніх підстав, підтверджених присягою чи урочистою обіцянкою. Такі ордери повинні містити детальний опис місця обшуку, а також осіб і майна, що підлягають арешту» [77, с. 341]. При цьому на етапі досудового (поліцейського) розслідування дії, що потребують судової санкції, зазвичай не проводяться. Це пояснюється тим, що, наприклад, отримання судової санкції на проведення обшуку потребує часу та представлення матеріалів, необхідних для обґрунтування такої дії (із цього правила є певні винятки: без санкції суду допускається проведення обшуку приміщень у крайніх випадках ; дозволяється за певних умов обшукувати одяг і транспортний засіб підозрюваного) [30, с. 167–168, 222, 224].

Щодо процедури вилучення майна під час обшуку, то варто зазначити той факт, що обшук буде вважатися допустимим, а значить, і докази, отримані в ході його проведення, тільки за наявності судового ордеру, в якому чітко вказано місце його проведення та предмети, що підлягають вилученню. При проведенні обшуку не повинні бути присутніми сторонні особи (поняті), не складається протокол. Тому попередня вказівка в ордері на предмети, що підлягають виявленню, та подальше їх вилучення покликані гарантувати ту обставину, що вилучені речі дійсно знаходилися в підозрюваного. Результати обшуку вводяться у процес доказування шляхом допиту поліцейського в суді. Разом із тим не потребують судового дозволу дії з вилучення під час обшуку доказів, які лежать відкрито, не вказаних в ордері [43, с. 29–37]. Окрім того, згідно з положеннями поправки V до Конституції США (1791 року) «винятками щодо необхідності ордеру є: а)

обшук, пов'язаний з арештом; б) затримання та обшук з метою вилучення зброї, що ґрунтуються на розумній підозрі; в) обшук за добровільної згоди; г) обшук, викликаний терміновими обставинами [77, с. 342].

Заслуговує уваги той факт, що в США на законодавчому рівні використовується термін «обшуки та вилучення» (Правило 41 Глави IX «Додаткові та спеціальні процесуальні дії» Федеральних правил кримінального процесу в окружних судах США). Тобто обшук полягає в пошуку предметів, які підлягають вилученню в ході його проведення. Зокрема, ордер на обшук чи вилучення може бути виданий на: «(1) власність, яка підтверджує факт вчинення кримінального злочину; (2) контрабанду, майно, здобуте злочинним шляхом, чи речі, що знаходяться в іншому злочинному володінні; (3) власність, яку мають намір чи намагаються використати чи яка використовується або використовувалася в якості знаряддя вчинення кримінального злочину; (4) особа, для арешту якої існує імовірна причина, чи яка незаконно утримується». Окрім того, майно може бути вилученим без обшуку, якщо воно не сховане від сторонніх очей і знаходиться «в усіх на виду», а також, якщо знаходиться на «відкритих полях» (рішення Верховного Суду США по справі Олівера 1987 року) [72, с. 36–40, 45–47].

Таким чином, у кримінальному процесуальному законодавстві США, як і в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північної Ірландії, відсутній поділ процесуальних дій на слідчі дії, заходи процесуального примусу, запобіжні заходи, а виокремлюються дії, пов'язані з обмеженням прав громадян. Фактичне вилучення майна може здійснюватися як у рамках обшуку, так і без його проведення, за умови законного перебування на місці його виявлення («в усіх на виду», «відкрите поле» тощо).

Поряд із дослідженням законодавчої регламентації тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі в країнах-представницях англосаксонської правової системи вважаємо за необхідне проаналізувати кримінальне процесуальне законодавство держав, які належать до романо-

германської правової сім'ї. Остання характеризується переважаючим значенням правових норм, що закріплені саме в кодифікованих нормативних актах. Зокрема, для країн континентальної системи кримінального судочинства характерні такі риси: основним джерелом кримінального процесуального права є кодифіковані законодавчі акти, що регламентують досудове і судове провадження; на відміну від країн англосаксонської правової системи, право кримінального переслідування делеговане уповноваженим посадовим особам і державним органам [13, с. 35; 27, с. 309].

Так, у Франції провадження по кримінальній справі зазвичай розпочинається з «поліцейської» стадії дізнання, яка бере свій відлік з моменту отримання чи виявлення інформації про вчинений злочин і закінчується прийняттям рішення про наявність чи відсутність підстав для порушення кримінального переслідування. Метою дізнання є швидке розкриття злочину, розшук підозрюваних і проведення невідкладних процесуальних дій, а також підготовка для прокурора матеріалів, необхідних для прийняття рішення про порушення кримінального переслідування, кваліфікації діяння та передачі справи до відповідного органу (слідчому судді чи в суд). Для досягнення вказаної мети судова поліція як орган дізнання наділяється правом вживати такі заходи: виїжджати на місце й проводити його огляд, допитувати свідка, проводити обшук і виїмку (в тому числі в житловому приміщенні), проводити технічні чи наукові дослідження, затримувати та допитувати затриманого [30, с. 324]. Як зазначено в ч. 2 ст. 54 КПК Франції, офіцер судової поліції «повинен подбати про збереження доказів, які можуть зникнути, й про все, що може слугувати встановленню істини...» [77, ст. 325]. У зв'язку з цим під час здійснення дізнання очевидних злочинів (проступків) поліція має право застосовувати заходи процесуального примусу, адже «немає сенсу затягувати вирішення питання про порушення публічного позову». На відміну від зазначеної вище форми дізнання, під час початкового дізнання в судової поліції немає права на

застосування процесуального примусу при його провадженні. Проте є виняткові випадки, коли вжиття заходів процесуального примусу дозволено й під час початкового дізнання. А саме: поліція має право примусово, за необхідності в нічний час, проводити із санкції суду обшук чи інші дії по справах про тероризм; для забезпечення повсякденної безпеки офіцери судової поліції наділені правом примусово проводити обшуку та виїмки в житлі по справах про всі небезпечні злочини (із санкції судді по свободах і затриманню); дозволено зі згоди прокурора обшукувати приватні автомобілі та проводити особисті обшуки [30, с. 326–327, 329].

Так, у ст. 56 КПК Франції зазначено, «якщо природа тяжкого злочину така, що доказ можна дістати шляхом вилучення предметів, документів у осіб, котрі, як передбачається, брали участь у тяжкому злочині, офіцер судової поліції повинен відразу прибути до місця постійного проживання цих осіб, для того щоб провести там обшук, про який він мусить підготувати офіційне повідомлення». Обшук проводиться у присутності представника за вибором господаря помешкання, а якщо господарю, в помешканні якого проводиться обшук, не вдалося цього зробити, то офіцер судової поліції вибирає двох викликаних для цього свідків, виключаючи осіб, йому підлеглих. За результатами обшуку складається офіційний звіт. Стосовно часу проведення обшуку, то «за відсутності прохань, одержаних від проживаючих у будинку або обумовлених законом винятків, обшук і відвідування місць проживання не можуть проводитися з 9 години вечора до 6 години ранку. Однак відвідування, обшуки та вилучення можуть проводитися в будь-який час дня і ночі з метою встановлення таким чином порушень статей 334, 341¹ і 335 КПК у будь-якому готелі, в мебльованих кімнатах, пансіонатах, питних закладах, асоціаціях, клубах, танцювальних закладах, місцях для розваг або в іншому місці, яке часто відвідується публікою, якщо було встановлено, що там приймали осіб, які займалися проституцією. Поряд із зазначеними вище правилами обшуки будинків і вилучення в них доказів для подання позову проти обвинувачення

доповнюється вимогою отримання добровільної згоди власника будинку, в якому все це має відбутися, на проведення вказаних дій. Указана згода повинна бути оформлена у вигляді власноручної письмової декларації заінтересованої особи або, якщо вона не знає як її написати, зміст декларації має бути відображений в офіційній доповіді [77, с. 325–326].

Якщо під час дізнання прийнято рішення про порушення кримінального переслідування та необхідності проведення попереднього слідства, то справа направляється до слідчого судді, котрий зобов'язаний встановити істину по справі незалежно від ініціативи сторін, а значить, має право самостійно здійснювати доказування. При цьому відокремлення функції кримінального переслідування від функції попереднього слідства позбавляє слідчого суддю можливості починати слідство з власної ініціативи. Він має право приймати справу до провадження та відкривати попереднє слідство тільки на вимогу прокурора. Здійснюючи попереднє слідство, слідчий суддя найчастіше проводить огляд місця події, допит, очну ставку, обшук, виїмку, експертизу. За загальним правилом, слідчий суддя самостійно проводить усі слідчі дії (ч. 1 ст. 81 КПК Франції). Однак закон дає йому право в разі необхідності делегувати деякі свої повноваження іншим посадовим особам за допомогою окремих доручень (ч. 4 ст. 81 КПК) [30, с. 316, 347, 349]. Зокрема, згідно зі ст. 92 КПК Франції, слідчий суддя може відвідувати будь-яке місце для проведення обшуку. Він консультує судового повіреного, який зобов'язаний завжди його супроводжувати під час виконання слідчої дії. Слідчий суддя, як і офіцер судової поліції, зобов'язаний підготувати офіційне повідомлення про свої дії. При цьому обшуки можуть бути проведені в будь-якому місці, де можуть бути знайдені докази, необхідні для встановлення істини у справі. У разі проведення обшуку в житлі обвинуваченого потрібно дотримуватись вимог ст. ст. 56 і 57 КПК Франції, а якщо обшук проводиться в іншому приміщенні (не в обвинуваченого), то його власник запрошується як свідок. Якщо ця особа відсутня або відмовляється брати участь, обшук має проводитися в

присутності двох його родичів по крові або по одруженню, які знаходяться в цьому приміщенні, а за їх відсутності – у присутності двох свідків [77, с. 327].

Таким чином, проаналізувавши положення французького кримінального процесуального законодавства, розділяємо думку, що у Франції відсутнє розмежування обшуку та виїмки, вироблене в нашій науці та законодавстві. Мова йде про два елементи однієї процесуальної дії. Обшук – це процедура пошуку предметів, а виїмка – це процедура вилучення та фіксації (опечатування) цих самих предметів [25, с. 44]. До того ж вказані процесуальні дії віднесено до числа заходів процесуального примусу, які різняться суб'єктом їх застосування (офіцер судової поліції чи слідчий суддя) залежно від того, на якій стадії кримінального процесу (дізнання чи попереднє слідство) вони проводяться.

У кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН) для забезпечення розслідування та розгляду кримінальної справи в порядку, передбаченому законом, та виконання вироку визначаються заходи кримінального процесуального примусу. Зокрема, останні прийнято ділити на декілька груп: заходи, спрямовані на забезпечення явки; заходи, що гарантують збирання доказів; заходи забезпечення виконання вироку. До другої групи заходів законодавець відносить виїмку (§ 98 КПК ФРН), виїмку поштово-телеграфної кореспонденції (§ 99 КПК ФРН), прослуховування телефонних переговорів обвинуваченого й інших осіб (§ 100а, 100b КПК ФРН); обшук житла, службових приміщень, особистий обшук (§ 102, 103, 105 КПК ФРН); тілесне освідування обвинуваченого, включаючи як зовнішнє обстеження, так і обстеження за допомогою різних аналізів (§ 81а КПК ФРН); поміщення обвинуваченого до психіатричної лікарні для проведення судово-психіатричної експертизи (§ 81 КПК ФРН); а також заходи, що мають на меті короткочасно обмежити свободу, провести різного роду перевірки підозрюваних та інших осіб для встановлення особи: затримання (§ 127, 128 КПК ФРН); перевірка та встановлення особи на спеціально створених

контрольних пунктах (§ 111 КПК ФРН); перевірка й установлення особи підозрюваних та інших осіб під час поліцейських облав, всезагального поліцейського розшуку з використанням обчислювальної техніки (§ 169d КПК ФРН); примусове фотографування та зняття відбитків пальців (§ 81b КПК ФРН). Так як указані заходи пов'язані із вторгненням тією чи іншою мірою у сферу прав і свобод громадян, що охороняються Конституцією ФРН, їх проведення можливе тільки визначеним колом суб'єктів і у порядку, визначеному законом. Зокрема, необмежене право застосування усіх заходів процесуального примусу, передбачених законом, належить судді. Прокуратура та її допоміжні чиновники (певна категорія чиновників кримінальної поліції – наприклад, інспектор поліції) також мають право застосовувати певні заходи процесуального примусу, а саме, провести освідування обвинуваченого чи інших осіб, виїмку, прослуховування телефонних переговорів обвинуваченого й інших осіб, обшук, затримання, але тільки у випадку невідкладності дій з наступним суддівським підтвердженням. Указані заходи втрачають силу, якщо такого суддівського підтвердження не було [30, с. 431–432].

Як зазначено вище, кримінальне процесуальне законодавство ФРН до заходів процесуального примусу відносить обшук (§ 102–110 КПК ФРН) та вилучення майна з метою забезпечення його зберігання (§ 111c, 111e, 111f, 111g КПК ФРН). Німецький кримінальний процес розрізняє обшук у підозрюваних та обшук у інших осіб. У першому випадку мова йде про можливість проведення обшуку житла або інших приміщень; а також особистий обшук і обшук речей, які їм належать, як з метою затримання особи, так і у випадку, якщо є підстави вважати, що обшук проведено до виявлення доказів по справі. У другому ж випадку обшук допускається тільки для затримання обвинуваченого або виявлення слідів кримінально караного діяння або для виїмки певних предметів і лише тоді, коли є факти, на підставі яких можна зробити висновок про те, що розшукувана особа, сліди або речі знаходяться у приміщенні, яке підлягає обшуку. Незалежно від

виду обшуку він повинен проводитися виключно за приписом. Власник обшукуваного приміщення або речі має право бути присутнім при обшуку. Якщо він відсутній, то по можливості повинні залучатися для участі в обшуку його представник або дорослий родич, квартирант або сусід. Особам, у яких проведено обшук, після його закінчення і на їх вимогу мають бути вручені письмові повідомлення із зазначенням підстави обшуку. На їх вимогу їм також має бути вручено опис переданих на зберігання або вилучених предметів, а якщо не вилучено нічого підозрілого, то довідка про це. Якщо ж під час обшуку виявлено інші предмети, які не стосуються розслідування даної справи, але вказують на здійснення іншого кримінально караного діяння, то вони, згідно з § 108 КПК ФРН («виїмка інших предметів»), мають бути вилучені. Про це має бути доведено до відома прокуратури. Передані на зберігання або вилучені предмети мають бути опечатані. Право ж огляду документів, вилучених при обшуку, надано прокуратурі [77, с. 295–297].

Поряд із обшуком і виїмкою інших предметів серед заходів кримінального процесуального примусу ФРН виокремлено й вилучення майна з метою забезпечення його зберігання. Вилучення предметів виражається в забороні відчуження й інших повноважень, пов'язаних з вилученням. Припис про вилучення майна віддає суддя, а при невідкладності дій – також і прокуратура. Приймати рішення про вилучення рухомого майна при невідкладності дій правомочні допоміжні чиновники прокуратури. Про припис вилучення має бути негайно повідомлено потерпілому, якщо він відомий. Право вилучення майна належить прокуратурі, а рухомого майна – і її допоміжним чиновникам. Вилучення майна для забезпечення претензій, які випливають із шкоди, завданої кримінально караним діянням, проводиться примусовим шляхом зі згоди судді [77, с. 300–303].

Окрім того, §§ 94 (абз. 1, абз. 2), 95–99 КПК ФРН регулюють офіційне процесуальне забезпечення предметів, які можуть мати значення у

кримінальному процесі в якості доказів. Процесуальне забезпечення може здійснюватися як шляхом прийняття предмета на адміністративне зберігання судом, прокуратурою, поліцією, фінансовим органом у податковому кримінальному провадженні, уповноваженим органом чи особою, якщо даний предмет добровільно видається чи не знаходиться у володінні когонебудь, так і шляхом звернення до особи із заборорою змінювати предмет або ним розпоряджатися. Відповідно, предмети, що знаходяться у володінні осіб, котрі відмовляються їх видати, вилучаються, а за наявності спротиву – поєднуються із застосуванням необхідної сили [26, с. 53].

Тож аналіз основних положень кримінального процесуального законодавства ФРН дозволив зробити умовивід, що у вказаній державі вилучення майна під час здійснення кримінального переслідування відбувається в ході застосування заходів кримінального процесуального примусу, що гарантують збирання доказів. До вказаних заходів законодавець відносить обшук; виїмку інших предметів; вилучення майна з метою забезпечення його зберігання; офіційне процесуальне забезпечення предметів, які можуть мати значення у кримінальному процесі в якості доказів. Указані дії різняться між собою насамперед об'єктами вилучення, метою та процедурою проведення.

У Бельгії відповідно до кримінального процесуального законодавства до числа заходів примусу відносять обшук (виїмку), який часто пов'язаний з вилученням предметів. Залежно від місця проведення розрізняють обшуки у громадських місцях і приватних володіннях. У першому випадку обшук (виїмка) проводиться поліцією самостійно чи за вказівкою прокурора, в другому випадку – виключно на підставі наказу слідчого судді (проте є численні винятки з цього правила – під час розслідування економічних злочинів, у разі затримання на місці з поличним). Під час обшуку приватного володіння слідчий суддя не зобов'язаний бути присутнім при його проведенні особисто, він може делегувати його проведення поліції. Обшук, як уже зазначалося, часто пов'язаний з вилученням предметів, речей, які

можуть використовуватися в якості доказів вини обвинуваченого. Всі предмети, покликані сприяти встановленню істини, можуть бути арештованими та вилученими, крім того, можливе вилучення предметів (майна), на яке вже накладено арешт з метою забезпечення конфіскації по суду [146, с. 46–47]. Із наведеного можна побачити, що у кримінальному процесуальному законодавстві Бельгії використовується термін «обшук (віймка)», тобто, можливо, що законодавець ототожнює ці поняття. При цьому зі змісту правових норм стає очевидним, що в ході проведення обшуку (віймки) відбувається вилучення майна.

Також обшук відносять до заходів процесуального примусу, в рамках проведення якого відбувається вилучення майна, у кримінальному процесуальному законодавстві Данії. Це аргументується тим, що злочинці часто вбачають свій інтерес у перешкоджанні здійсненню правосуддя, і заходи примусу покликані забезпечувати схоронність доказового матеріалу. З урахуванням зазначеного на законодавчому рівні Данії (у положеннях закону «Про здійснення правосуддя») закріплено можливість проводити обшук підозрюваного та його житла чи іншого приміщення у разі припущень слідчих органів стосовно наявності там розшукуваної особи чи предметів. Умови застосування цього заходу залежать від місця проведення обшуку – громадське місце, власність підозрюваного, житло третіх осіб, та згоди вказаних осіб. Як приклад, за наявності згоди підозрюваного до обшуку залучаються два понятих. У разі спричинення незручностей неправомірним обшуком обшукуваний може розраховувати на компенсацію [146, с. 51].

Необхідність забезпечити схоронність доказів у кримінальному провадженні була врахована й законотворчим органом Грецької Республіки. Як зазначено у ст. 251 КПК Грецької Республіки, до службових обов'язків особи, котра провадить слідство, належить і проведення обшуків, вилучення речових доказів і взагалі проведення всього того, що необхідне для збирання та забезпечення схоронності

доказів, а значить, для схоронності слідів злочину. У Греції підставами для проведення обшуку є обґрунтоване припущення, що підтвердження злочину, розкриття й арешт суб'єктів діяння чи підтвердження та відшкодування завданих збитків може бути здійснено чи облегшено тільки шляхом його проведення. При цьому обшук житла проводиться спільно з іншою слідчою службовою особою. Якщо обшук проводять офіцер чи молодший офіцер жандармерії чи офіцер місцевої поліції, в якості другої слідчої службової особи залучається судова службова особа, якщо вона є на місці, де проводиться обшук; в іншому випадку залучається голова поселення. За результатами обшуку складається протокол, копія якого дається безоплатно володільцю обшукуваного житла на його усне прохання. Предмети, що були знайдені, вилучаються та поміщаються на зберігання («депозит») [44, с. 174–180].

У Чеській Республіці У главі четвертій КПК «Попередній арешт осіб і речей» закріплено можливість застосування поліцейським органом чи слідчим для збирання доказів у кримінальному провадженні таких заходів як обшуки, зокрема домашні, особисті й інших приміщень або ділянок місцевості (розділ четвертий, §§ 82–83б, 85–85а) й «видача та вилучення предмета» (розділ третій, § 78–81). Зокрема, в § 78 закріплено обов'язок видати предмет – «хто має у себе річ, що має значення для кримінального провадження, зобов'язаний на вимогу представити її суду». Разом із тим у § 79 закріплено процедуру «вилучення речі». Мова йде про те, що «якщо річ, що має важливе значення для кримінального провадження, на вимогу не буде видана тим, хто її має в себе, вона може за наказом засідателя сенату, а в попередньому слідстві – за наказом державного представника, слідчого чи поліцейського органу, в нього може бути відібраною. Слідчий чи поліцейський орган для видання такого наказу повинен заручитися попередньою згодою державного представника. Без отримання згоди наказ слідчого чи поліцейського органу може бути виданий тільки у випадку, коли неможливо напередодні заручитися отриманням згоди, а справа є

терміновою». Вилучення речі оформляється протоколом, в якому повинні достатньо детально описуватися видані чи вилучені речі, а особі, яка видала чи в якій вилучили річ, видається письмове посвідчення про прийом речі чи копія протоколу [70, с. 59–66].

Що ж стосується держав-представників континентальної правової системи з числа країн пострадянського простору, то аналіз положень КПК Республіки Білорусь дозволив дійти висновку, що законодавець не виділяє серед заходів процесуального примусу тимчасове вилучення майна. У вказаному нормативно-правовому акті про вилучення майна йдеться у ст. ст. 208–212, де зазначено підстави і порядок проведення, а також фіксація результатів обшуку та виїмки [157]. Аналогічна ситуація в частині регламентації порядку забезпечення кримінального провадження шляхом вилучення майна склалася в Російській Федерації [158].

Отже, здійснивши аналіз кримінального процесуального законодавства інших країн, зокрема представників англо-американської (Об'єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії, США) та континентальної (Франція, ФРН, Бельгія, Данія, Грецька Республіка, Чеська Республіка, Республіка Білорусь, Російська Федерація) правових систем, можна дійти висновку, що термін «тимчасове вилучення майна» у правових нормах указаних країн не використовується. У країнах англосаксонської правової сім'ї вилучення майна є дією, пов'язаною з обмеженням прав громадян. Воно може бути як самостійним заходом, так і елементом обшуку. В континентальній правовій системі тимчасове вилучення майна в більшості країн віднесено до заходів кримінального процесуального примусу, яке здійснюється як під час проведення обшуку, виїмки, так і є самостійною дією (у ФРН – «вилучення майна з метою забезпечення його зберігання», «офіційне процесуальне забезпечення предметів, які можуть мати значення у кримінальному процесі в якості доказів»; у Грецькій Республіці – «вилучення речових доказів»; у Чеській Республіці – «вилучення речі»). При цьому у Франції та Бельгії для позначення

діяльності з вилучення майна використовують термін «виїмка». У країнах пострадянського простору (Республіка Білорусь, Російська Федерація) вилучення майна не виокремлено серед заходів кримінально-процесуального примусу. Фактично таке вилучення відбувається під час проведення таких слідчих дій, як обшук і виїмка. Незважаючи на різноманіття підходів до законодавчого закріплення в зарубіжних країнах форм реалізації тимчасового вилучення майна, способи його проведення в більшості випадків співпадають.

У зв'язку із зазначеним вбачається, що у ст. ст. 167–168 КПК України варто закріпити можливість застосування тимчасового вилучення майна по аналогії із законодавством зарубіжних країн не тільки під час проведення інших заходів – затримання, огляду, обшуку, а й як самостійного заходу. Разом із тим вважаємо, що в ч. 2 ст. 168 КПК України потрібно не просто оговорити можливість тимчасового вилучення майна під час проведення огляду, обшуку, а зазначити конкретні випадки такого вилучення. Також, на нашу думку, буде доречніше у національному кримінальному процесуальному законодавстві до заходів забезпечення кримінального провадження віднести й обшук, який є дією, пов'язаною з обмеженням права власності, тобто заходом процесуального примусу. Адже, як з цього приводу зазначає В. В. Назаров, обшук варто віднести до заходів процесуального примусу, оскільки він спрямований саме на забезпечення процесу доказування [55, с. 143–144].

Висновки до розділу 1

Здійснено історичний аналіз тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України з урахуванням генезису кримінального процесу та доказового права України. Встановлено, що за часів звичаєвого права доказування не супроводжувалося вилученням ні здобутого злочинним шляхом

майна, ні предметів, що використовувалися для скоєння кримінального правопорушення чи містили на собі сліди вчинених протиправних діянь. З'ясовано, що інститут тимчасового вилучення майна зародився на території України не в період звичаєвого права, а дещо пізніше. Мова йде про розпад Київської Русі на окремі землі (Київське, Галицьке, Волинське, Смоленське, Переяславське, Володимиро-Суздальське тощо князівства), котрі згодом підпадуть під владу сусідніх держав, зокрема Великого князівства Литовського. Спочатку в нормах писемного права містилися тільки згадки про збирання (виявлення, вилучення) доказів, без зазначення чіткої процедури цієї діяльності, а з розвитком правових систем на рівні законодавства здійснювалися спроби закріплювати засоби такого вилучення – процесуальні дії (обшук, виїмка, затримання). Аргументовано, що витоками вказаного інституту насамперед є слідчі дії, які пов'язані з обмеженням певних прав і свобод громадян, а саме з обмеженням права власності.

Запропоновано під заходами забезпечення кримінального провадження розуміти передбачені законом заходи кримінального процесуального примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження, які застосовуються під час кримінального провадження з метою створення сприятливих умов для вирішення поставлених перед ним завдань, гарантування його дієвості. Проаналізовано сутність, сферу та мету застосування тимчасового вилучення майна. Виокремлено відмінні ознаки тимчасового вилучення майна у системі заходів забезпечення кримінального провадження (пов'язане з обмеженням права власності; спрямоване на забезпечення діяльності зі збирання речових доказів; є попередньою стадією перед арештом майна; має особливий механізм застосування (не застосовується самостійно)).

Здійснено аналіз процесуального законодавства країн-представників англо-американської (Об'єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії, США) та континентальної (Франція, ФРН, Бельгія, Данія, Грецька Республіка, Чеська Республіка, Республіка Білорусь, Російська Федерація)

правових систем для виявлення як спільних, так і відмінних правових норм, що регулюють порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме тимчасового вилучення майна, та розробки на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині регламентації процедури здійснення тимчасового вилучення майна. Запропоновано законодавчо закріпити можливість застосовувати тимчасове вилучення майна як самостійний захід.

Розділ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА

2.1. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна

В умовах докорінного реформування сфери кримінальної юстиції на сьогодні існує низка проблем, пов'язаних із недостатнім правовим регулюванням, істотними суперечностями і неузгодженістю чинного процесуального механізму застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна, що значно впливає як на ефективність виконання загальних завдань кримінального провадження, так і на виникнення й існування реальної можливості незаконного втручання у право власності осіб, які залучаються до сфери кримінального судочинства [31, с. 154]. Не є винятком і проблематика сучасного стану правового регулювання тимчасово вилученого майна, а також підстав арешту такого майна.

Окремі питання щодо правового регулювання та підстав арешту тимчасово вилученого майна були предметом дослідження таких видатних вчених: Ю. П. Аленіна, В. І. Галагана, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, О. В. Капліної, З. Ф. Ковріга, В. М. Корнукова, Ф. М. Кудіна, Ю. Д. Лівшиця, В. Т. Малярєнка, В. Т. Нора, С. М. Смокова, О. Ю. Татарова, В. І. Фаринника, С. А. Шейфера, В. Ю. Шепітька, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та інших. Попри це, слід зауважити, що, незважаючи на значну кількість наукових пошуків з цієї теми, недостатня увага приділена саме дослідженню сучасного стану правового регулювання та підстав арешту тимчасово вилученого майна. У зв'язку із зазначеним буде здійснено спробу заповнити вказану прогалину.

Передусім, слід зауважити, що фундаментальні положення щодо арешту тимчасово вилученого майна проголошені на рівні Основного Закону держави, де, окрім права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, закріплено й можливість застосування конфіскації майна. Остання може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [52; 31, с. 155]. Отже, Конституція України закріпила фундаментальні положення щодо арешту тимчасово вилученого майна та захисту майнових прав кожного.

Ще раз наголосимо на тому, що тимчасове вилучення майна, а в подальшому накладення на таке майно арешту є заходами забезпечення кримінального провадження, пов'язаними з обмеженнями права власності. У контексті наведеного висвітлення питання про правове регулювання арешту тимчасово вилученого майна неможливо та некоректно здійснювати без аналізу нормативно-правових актів, котрі закріплюють за особою право власності, а також можливість її обмеження. Тому з урахуванням положень ст. 1 КПК України можна стверджувати, що порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, яке складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та інших законів України [56]. А також підстави та порядок арешту тимчасово вилученого майна теж регламентуються відповідно як до зазначених вище положень Конституції України, так і ратифікованих Україною міжнародних договорів, кодифікованих та інших законів України.

Зокрема, гарантії недоторканності права власності особи закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і полягають у допущенні можливості обмежувати право власності виключно «... в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [50; 112].

Проте зміст, сутність, підстави та порядок арешту майна, в тому числі тимчасово вилученого, знайшли своє основне закріплення та висвітлення в положеннях КПК України. Останній свого роду є базовим джерелом правового регулювання арешту тимчасово вилученого майна. Адже в ч. 1 ст. 167 КПК України чітко сформульовано й зазначено, що тимчасове вилучення майна полягає не просто в обмеженні права власності підозрюваного чи інших осіб, у володінні яких перебуває певне майно, а у здійсненні вказаних дій для забезпечення вирішення питання про арешт майна або його повернення. Більше того, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт тимчасово вилученого майна або у випадках несвоєчасного звернення до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту (ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК України) тимчасове вилучення майна припиняється (п. п. 2, 3 ч. 1 ст. 169 КПК України) [56].

Необхідність накладення арешту на тимчасово вилучене майно пояснюється тим, що, як слушно зазначає Н. С. Моргун, суди у практичній діяльності досить часто приходять до висновку про те, що визнати речовими доказами можна лише вилучені речі та документи, які входили до переліку, щодо якого судом прямо надано дозвіл на їх відшукання, а також арештоване майно відповідно до правил ст. 98 КПК. При цьому визнання речовими доказами тимчасово вилученого майна без накладення на нього судом арешту відповідно до правил ч. 5 ст. 171 КПК наразі чинним КПК не передбачено [78, с. 318].

Окрім того, потрібно розмежовувати терміни «речовий доказ» і «тимчасово вилучене майно». Таку необхідність В. Вапнярчук пояснює насамперед різною правовою природою речового доказу як процесуального джерела закріплення доказів і тимчасово вилученого чи арештованого майна, які є заходами забезпечення кримінального провадження. У контексті наведеного вбачається слушним твердження науковця з приводу того, що річ як доказ у формі речового доказу є засобом здійснення доказової діяльності; тимчасове ж вилучення й арешт такої речі є заходами забезпечення

досягнення дієвості провадження (зокрема запобігання її можливому знищенню, пошкодженню тощо) [15, с. 127]. На неправильність ототожнення згаданих понять указує й А. С. Нерсесян, аналізуючи положення Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» [113]. Вчений слушно зазначає, що це не зовсім відповідає природі даних явищ – адже зберігання речових доказів покликане в першу чергу забезпечити їх доказову функцію – наявність на них слідів вчинення кримінального правопорушення, в той час як зберігання тимчасово вилученого майна повинно забезпечити збереження ним своїх функціональних та/або споживчих можливостей. Тому слід зауважити, що таке зберігання може бути спільним лише щодо речових доказів/тимчасово вилученого майна, які/яке є товаром [84, с. 53–54].

Безпосередньо питання, що стосуються накладення арешту на майно, в тому числі тимчасове вилучене, регулюються положеннями глави 17 «Арешт майна» розділу III «Заходи забезпечення кримінального провадження» КПК України. Зокрема, у ст. 170 КПК України наведено визначення арешту майна, завдання, мета й засади. Так, під арештом майна законодавець пропонує розуміти тимчасове, до скасування в установленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. При цьому завдання арешту майна полягає в запобіганні можливості його приховування, пошкодження, псування,

знищення, перетворення, відчуження, а мета – в забезпеченні 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [56; 76].

З аналізу вищенаведених положень можна дійти висновку, що підстави арешту майна, в тому числі тимчасово вилученого, наведено в ч. 1 ст. 170 КПК України. А саме: наявність сукупності підстав чи розумних підозр вважати, що воно, є доказом злочину; підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб; підлягає конфіскації в юридичної особи. Проте, якщо вести мову про арешт тимчасово вилученого майна, то тут слід згадати про підстави здійснення останнього, які зазначено у ст. 167 КПК України. Це пов'язано з тим, що тимчасове вилучення майна не є самостійним заходом, а застосовується під час проведення інших процесуальних дій. Вказаний захід не потребує попереднього отримання дозволу слідчого судді чи суду. Тому, як цілком слушно з цього приводу зазначає Ю. М. Мирошниченко, «вирішення питання про те, чи є майно, яке в той чи інший передбачений законом спосіб потрапило до уповноваженої службової особи органу досудового слідства, тимчасово вилученим, залежить від того, чи давався дозвіл на його вилучення слідчим суддею. Цей висновок цілком узгоджується з положенням ч. 1 ст. 167 КПК про те, що майно вилучається до вирішення питання про його арешт або повернення. Тимчасовість зумовлюється відсутністю згоди слідчого судді на вилучення, що й викликає необхідність арешту тимчасово вилученого майна, аби перевірити законність його вилучення для забезпечення допустимості доказів. Таким чином, вирішення питання про те, чи є майно, яке в той чи інший передбачений законом спосіб потрапило до уповноваженої службової особи органу досудового слідства, тимчасово вилученим, залежить від того, чи давався дозвіл на його вилучення слідчим

суддею. Цей висновок цілком узгоджується з положенням ч. 1 ст. 167 КПК про те, що майно вилучається до вирішення питання про його арешт або повернення. Тимчасовість зумовлюється відсутністю згоди слідчого судді на вилучення, що й викликає необхідність арешту тимчасово вилученого майна, аби перевірити законність його вилучення для забезпечення допустимості доказів» [75, с. 312].

Говорячи про підстави арешту тимчасово вилученого майна, насамперед слід з'ясувати, яке майно є «тимчасово вилученим». Як раніше зазначалося, в тому числі й у підрозділі 1.2, тимчасовому вилученню підлягає майно, якому притаманні ознаки, вичерпний перелік яких наведено законодавцем у ч. 2 ст. 167 КПК України. Окрім того, порядок вилучення такого майна теж повинен бути дотриманим. Тільки за наявності обох указаних умов тимчасове вилучення майна буде вважатися законним, а майно – тимчасово вилученим.

Відповідно, тимчасово вилученим майном може бути майно (речі, документи, гроші тощо), щодо якого є достатні підстави вважати, що воно: підшукане, виготовлене, пристосоване чи використане як засіб/зброя для кримінального правопорушення та/чи зберегло на собі його сліди; призначалося/використовувалося для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення; є предметом такого протиправного діяння; одержане злочинним шляхом; та яке було вилучене в ході законного затримання особи в порядку ст. ст. 207, 208 КПК України, огляду, обшуку. У зв'язку з цим А. С. Нерсесян вказує, що незрозуміло, для кого і для чого такі підстави можуть бути достатніми – адже тимчасове вилучення майна не є самостійною процесуальною дією, а проводиться в рамках інших процесуальних дій. Тому, на його думку, законодавство України встановлює три підстави тимчасового вилучення майна: 1) законне затримання особи; 2) обшук; 3) огляд. У свою чергу, за змістом ст. 207 КПК можна зробити висновок, що затримання поділяється на дві групи: затримання будь-якою особою («пересічним громадянином») та затримання уповноваженою

особою [84].

Тому цілком розділяємо позицію С. В. Давиденко, згідно з якою правовий режим вищенаведеного майна визначається як «тимчасово вилучене майно» лише в тому разі, якщо таке майно примусово отримане внаслідок: 1) затримання особи в порядку, передбаченому ст. ст. 207, 208 КПК України; 2) обшуку; 3) огляду [31, с. 156].

Таким чином, з урахуванням положень ст. ст. 207, 208, 236, 237 КПК України тимчасово вилученими можуть вважатися: при затриманні – усі речі, документи, гроші тощо; при обшуку – речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на їх відшукання, в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, які вилучені законом з обігу; при огляді – речі та документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу [56; 31, с. 156].

Тож у разі звернення прокурора, слідчого за погодженням з прокурором до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна останній повинен буде з'ясувати поряд із наявністю підстав для арешту майна й наявність підстав для його тимчасового вилучення. Адже, якщо буде з'ясовано, що тимчасово вилучене майно одержано незаконним шляхом, то в накладенні арешту на нього буде відмовлено без подальшого з'ясування наявності підстав, зазначених у ст. 170 КПК України. Тому у клопотанні слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна, відповідно до ст. 171 КПК України, обов'язково повинні бути зазначені підстави, мета, а також відповідне обґрунтування необхідності арешту майна; перелік і види майна, що належить арештувати; документи, які підтверджують право власності на майно, або конкретні факти і докази, що свідчать про таке право; за необхідності – розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розмір позовних вимог; докази факту завдання шкоди й її розміру [56].

При цьому строки подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна залежать від способу здійснення безпосередньо цього заходу. Загальне правило визначає, що «клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено». Разом із тим у цього правила є виняток, згідно з яким «у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК України, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якої його було вилучено» (ч. 5 ст. 171 КПК України) [56]. Якщо ж наведені вище строки подання клопотання слідчого чи прокурора порушені, то слідчий суддя постановляє ухвалу про повернення цього клопотання прокурору, а не ухвалу про відмову в його задоволенні. До того ж, якщо строк був пропущений із поважних причин, то він повинен бути поновлений за клопотанням зацікавленої особи ухвалою слідчого судді, суду, а клопотання про арешт тимчасово вилученого майна розглянуто по суті [56; 162; 31, с. 157].

Разом із тим варто погодитися із зауваженням Є. Ананьєва стосовно того, що термін часу (48 годин і менше), в який необхідно з'ясувати дійсність міркувань щодо того, чи може тимчасове вилучене майно бути доказами у справі, є недостатнім у складних (нестандартних) випадках, а відсутність можливості ініціювати продовження такого терміну (наприклад, шляхом подання клопотання до слідчого судді) на практиці позбавляє можливість правомірно зберегти та залучити відповідні необхідні докази в деяких випадках. Адже, як зазначає провідний юрист, майно може бути тимчасово вилучено виключно при обшуку, огляді або затриманні особи – тобто у процесі здійснення процесуальних дій, які від слідчого (прокурора) потребують уваги і складання відповідних процесуальних документів. У цей

же час (через 48 годин після вилучення) слідчим (прокурором) має бути (після відповідних міркувань) якісно складено та вчасно подано до слідчого судді клопотання про арешт тимчасово вилученого майна (не формальне, а обґрунтоване, з оригіналами або копіями документів та інших матеріалів, якими підтверджується обґрунтування). Крім того, для прийняття обґрунтованого рішення про те, чи може тимчасово вилучене майно бути доказами у конкретній справі, потребується залучення відповідних спеціалістів та експертів тощо [4; 116].

Розгляд клопотання про арешт для вирішення питання про арешт тимчасово вилученого майна здійснюється слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. При цьому вимоги до учасників кримінального провадження, на майно яких може бути накладено арешт, поширюють свою дію і на випадки, коли клопотання про арешт стосується майна, яке було тимчасово вилучене або вилучене за результатами проведення обшуку. Як приклад, ухвалою апеляційного суду Львівської області від 07.06.2013 ухвалу слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 17.05.2013, якою накладено арешт на речі, документи та цінності, які були тимчасово вилучені 16.05.2013 при особистому обшуку П. та С. в частині накладення арешту на речі, документи та цінності С. скасовано та постановлено нову ухвалу, якою у задоволенні клопотання слідчого прокуратури Галицького району м. Львова Н., погодженого з прокурором прокуратури Галицького району м. Львова, про накладення арешту на речі, документи та цінності, які були тимчасово вилучені 16.05.2013 при особистому обшуку П. та С., в частині накладення арешту на речі, документи та цінності С., відмовлено. Як вбачається із матеріалів справи, С. на час ухвалення рішення слідчим суддею був свідком у кримінальному провадженні, тому арешт на його речі, документи та цінності

накладений бути не міг [162].

Якщо буде з'ясовано, що клопотання про арешт тимчасово вилученого майна подано без дотримання встановлених КПК України вимог, зокрема ст. 171, то воно повертається прокурору та встановлюється строк у сімдесят дві години або з урахуванням думки слідчого, прокурора менший строк для усунення недоліків, про що постановляється ухвала. У такому разі тимчасово вилучене в особи майно підлягає негайному поверненню після спливу встановленого суддею строку, а у разі звернення в межах встановленого суддею строку з клопотанням після усунення недоліків – після розгляду клопотання та відмови в його задоволенні. Вирішуючи питання про арешт тимчасово вилученого майна, слідчий суддя, суд повинні враховувати правову підставу для арешту; розумність та співрозмірність обмеження права власності завдання кримінального провадження, наслідки такого арешту. При цьому залежно від конкретної підстави для арешту додатково з'ясовуються можливість використання тимчасово вилученого майна як доказу у кримінальному провадженні; наявність обґрунтованої підозри у вчиненні протиправного діяння; можливість спеціальної конфіскації майна; розмір завданих кримінальним правопорушенням збитків [56].

З аналізу наведених положень вбачаємо, що розгляд слідчим суддею, судом клопотання про арешт тимчасово вилученого майна є способом дослідження наявності фактичних підстав для застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. Адже, як зазначає В. А. Завтур, формування чіткої та несуперечливої системи підстав та умов застосування заходів, що обмежують конституційні права підозрюваного та здатні забезпечити прийняття оптимального рішення про обрання, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження за результатами змагального судового розгляду клопотання із дотриманням балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні, є необхідною передумовою реалізації проголошеного у ст. 2 КПК України завдання щодо запобігання необґрунтованому примусу, а також є складовою

принципу юридичної визначеності [35, с. 50].

З урахуванням наведеного, як стверджує В. І. Фаринник, під час підготовки клопотання про арешт майна, зокрема тимчасово вилученого, в обов'язковому порядку повинні вказуватися не тільки правові підстави накладення арешту на майно, а також відомості, які підтверджують право власності на майно [171, с. 234].

Основні правила вирішення питання про арешт тимчасово вилученого майна встановлено в положеннях ст. 173 КПК України. Зокрема, С. В. Давиденко згрупував їх у три блоки: 1) відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт тимчасово вилученого майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно усього або частини тимчасово вилученого майна; 2) якщо клопотання задоволено, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна; 3) ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє не пізніше сімдесяти двох годин із дня надходження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, в якій її було вилучено [56; 31, с. 157].

У разі прийняття схвального рішення з приводу арешту тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, в якій згідно з ч. 5 ст. 173 КПК України зазначає перелік тимчасово вилученого майна, на яке накладено арешт; підстави застосування арешту тимчасово вилученого майна; перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення; заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно; порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб [56]. При цьому обов'язково прописується до якого саме тимчасово вилученого майна застосовується обмеження права власності й у чому саме таке обмеження полягає – забороні, обмеженні розпоряджатися або користуватися майном. Адже, як відомо, право власності у своїй повноті, згідно із Цивільним кодексом України [175], є триумвіратом прав, тобто поєднанням права володіння, користування та розпоряджання. Відповідно,

визначення поняття арешту у ч. 1 ст. 170 КПК України свідчить про його спрямованість саме на тимчасове обмеження тріумвірату права власності в усій його повноті або частково [49].

Отже, слід зазначити, що правове регулювання арешту тимчасово вилученого майна має ієрархічний характер і представлено відповідними положеннями Конституції України, ратифікованих Україною міжнародних договорів, КПК та інших законів України. При цьому на сьогоднішній день основним джерелом, яке безпосередньо здійснює правову регламентацію арешту тимчасово вилученого майна, є КПК України. Однак аналіз доктринальних досліджень та наукової літератури показав, що деякі науковці висловлюють думки щодо недосконалості правового регулювання арешту тимчасово вилученого майна в положеннях КПК України. Зокрема, у ст. 170 КПК України зазначено підстави арешту майна, до яких законодавець відносить наявність сукупності підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину; підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб; підлягає конфіскації в юридичної особи. Проте в разі арешту тимчасово вилученого майна вказаний перелік підстав повинен бути доповнений вказівкою на наявність підстав для його тимчасового вилучення. Окрім того, потребують свого законодавчого закріплення правовий статус тимчасово вилученого майна; можливість і процедура продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; розширено перелік обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна.

2.2. Суб'єкти тимчасового вилучення майна

У положеннях Конституції України закріплено право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також результатами своєї інтелектуальної діяльності [52]. Тому можна

стверджувати, що власність та відповідні права на володіння нею, є непорушним, незалежним інститутом, який охороняється та забезпечується державою. Тобто на власність будь-якого суб'єкта ніхто не має права посягати. З іншого боку, чинним законодавством передбачено цілу низку моментів, коли вказане право може бути порушено шляхом застосування до особи (власника) заходів державно-правового примусу. Найбільш авторитетними та дієвими є інститути кримінального процесуального права. Шляхом їх використання, з огляду на завдання вказаної галузі, можна обмежувати права власності відповідних суб'єктів. Найбільш яскраво функціональність кримінального процесуального примусу в цій сфері можна дослідити на прикладі такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна. За його допомогою можна фактично позбавити суб'єкта відразу трьох складових елементів права власності: права користування, володіння та розпоряджання [86, с. 210].

Наведене вище беззаперечно вказує на унікальність тимчасового вилучення майна. Зважаючи на це, нами в попередніх підрозділах даного дослідження було окреслено проблематику його місця у системі заходів забезпечення кримінального провадження та фактичного порядку його застосування. При цьому окремої уваги заслуговує таке важливе питання, як суб'єктний склад цього інституту. Саме на цьому питанні вважаємо за необхідне зупинитися детальніше. Адже кримінальний процесуальний примус є одним із найбільш суворих у порівнянні з іншими «досудовими» інститутами в цивільному, адміністративному праві тощо. Тому застосування заходів забезпечення кримінального провадження в цілому та тимчасового вилучення майна зокрема повинно як здійснюватися, так і стосуватися чітко визначених категорій осіб, що дозволить виключити безпідставність порушення прав власності інших суб'єктів. Виходячи з цього, питання визначення суб'єктного складу тимчасового вилучення майна, як специфічного заходу забезпечення кримінального провадження, в силу своєї малодослідженості потребують ретельного дослідження.

Науковим базисом нашого дослідження є роботи вчених, які у своїх працях торкалися аналізу та визначення основних положень кримінального процесуального примусу взагалі, а також питань заходів забезпечення кримінального провадження, проблематики забезпечення прав громадян при використанні таких заходів тощо. Так, В. М. Махов, М. О. Пешков, Г. К. Кожевников, І. М. Гуткін, В. В. Назаров, О. Ю. Татаров, В. І. Фаринник, І. С. Яковець та інші зосередили свою увагу на вивченні інституту забезпечення кримінального провадження. Безпосередньо проблематикою суб'єктного складу кримінального процесу переймалися такі науковці, як Т. В. Лукашкіна, С. М. Міщенко, Н. П. Сиза, Н. М. Басай, О. Г. Шило, Ю. В. Скрипіна та інші. Питання ж суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах тимчасового вилучення майна, на сьогоднішній день науковою спільнотою майже не розглядались, що вкотре підтверджує виключну актуальність цієї тематики для проведення теоретико-правового аналізу. У зв'язку з чим постає завдання з визначення суб'єктів тимчасового вилучення майна та аналізу їх правового статусу.

Відповідно до положень КПК України, завдання кримінального провадження є багатокомпонентним і включає в себе 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, 2) охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Причому робиться акцент на необхідності до кожного учасника кримінального провадження застосовувати належну правову процедуру, не допускаючи безпідставного та необґрунтованого застосування процесуального примусу [56]. Відповідно до цих головних цілей побудовано усі інститути кримінального процесуального примусу, в тому числі й заходи забезпечення кримінального провадження. Останні, як зауважують О. Ю. Татаров, Я. О. Пархоменко, чітко визначені законом, застосовуються за наявності певних підстав та у встановленому порядку, з метою запобігання або подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть

перешкодити вирішенню завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України [152, с. 113; 90, с. 196]. Відмінною ознакою заходів забезпечення кримінального провадження, і тимчасового вилучення майна, є те, що ці заходи державно-правового примусу застосовуються уповноваженими державними органами та особами в установленому законом порядку для запобігання неправомірним діям з боку осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, а також для виявлення та закріплення доказів [169, с. 35].

Отже, тимчасове вилучення майна, як захід кримінального процесуального примусу, застосовується уповноваженими державними органами та особами. Для визначення які саме суб'єкти, уповноважені тимчасово вилучати майно, й яким обсягом повноважень вони наділяються, в першу чергу необхідно визначити основні етапи застосування згаданого заходу забезпечення кримінального провадження, а також звернутися до системи та структури суб'єктів кримінального провадження в цілому. Адже, як стверджує А. В. Столітній, від визначення процесуального статусу учасників процесу, ефективності механізму реалізації процесуальних прав та гарантій їх дотримання залежить виконання завдань кримінального провадження [147, с. 314].

Суб'єкти кримінального провадження вступають у правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки, прагнучи досягти своєї мети та виконати покладені на них завдання, здійснюючи при цьому притаманну їм певну процесуальну функцію. При цьому діяльності вказаних суб'єктів притаманний певний напрям, який вказує на її вид і характер [14, с. 161–162]. Незважаючи на важливість вказаного інституту, він не знайшов свого законодавчого закріплення. В положеннях діючого КПК України поняття, яке б розкривало юридичний статус подібних осіб, відсутнє. Однак, на думку В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової та Д. П. Письменного, учасники кримінального провадження або процесу – це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний

процес або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки [46, с. 87]. Крім цього, на класифікацію таких суб'єктів існує безліч наукових поглядів. Так, систематизація учасників кримінального процесу, подана А. В. Столітнім, найбільш близько відповідає законодавчим положенням. На його думку, існує чотири головних групи суб'єктів кримінального провадження, а саме: учасники, що виконують функції правосуддя (слідчий суддя, суд); учасники, які виконують функцію обвинувачення (прокурор, слідчий органів досудового розслідування); учасники, які виконують функцію захисту (підозрюваний, обвинувачений, представник даних осіб); учасники, які виконують допоміжні функції [147, с. 315].

При цьому необхідно розуміти той факт, що даний перелік суб'єктів кримінального процесу є суто доктринальним баченням дійсних нормативних положень. Проаналізувавши норми діючого КПК України, ми визначили дещо інший склад осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, до яких віднесли такі: суд (слідчий суддя, суд); сторона обвинувачення (прокурор, органи досудового слідства); сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, їх представники); потерпілий (представник потерпілого); інші учасники кримінального процесу (експерт, спеціаліст, перекладач, цивільний позивач, цивільний відповідач тощо).

Усі без винятку суб'єкти характеризуються цілим комплексом загальних особливостей, що виділяють їх безпосередньо як учасників кримінальних процесуальних відносин: беруть участь у провадженні на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом за умови, що немає обставин, за яких закон виключає можливість їх участі у провадженні; мають визначені права й обов'язки (закон визначає порядок їх реалізації); діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому законом порядку; вступають у процесуальні правовідносини; несуть відповідальність за фактичне невиконання своїх

обов'язків або порушення прав інших суб'єктів [55, с. 77–78; 46, с. 88].

Таким чином, суб'єкти кримінального провадження функціонують відповідно до обсягу своїх повноважень, яким вони наділені законом. Якщо говорити про суб'єктів тимчасового вилучення майна, то вони теж чітко визначені у кримінальному процесуальному законодавстві, а характер і обсяг їх повноважень прямо залежать від ролі, яку вони виконують під час застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна. Тому для виокремлення суб'єктів тимчасового вилучення майна необхідно звернутися до змісту вказаного заходу кримінального процесуального примусу.

Як раніше зазначалося, сутність тимчасового вилучення майна та умови його застосування розкрито у ст. ст. 167–169 глави 16 КПК України. Проаналізувавши зазначені положення, тимчасове вилучення майна схематично можна зобразити так:

- 1) тимчасове вилучення майна в рамках проведення огляду, обшуку чи під час затримання особи в порядку, передбаченому ст. ст. 207, 208 КПК України;
- 2) забезпечення схоронності тимчасово вилученого майна;
- 3) звернення прокурора, слідчого за погодженням прокурора до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна;
- 4) виконання ухвали про арешт тимчасово вилученого майна, забезпечення його схоронності;
- 5) припинення тимчасового вилучення майна за умов, визначених у ст. 169 КПК України.

Консолідуючи усі приведені відомості щодо тимчасового вилучення майна, як специфічного заходу забезпечення кримінального провадження, а також враховуючи питання про те, чи є тотожним суб'єктний склад тимчасового вилучення майна аналогічній системі учасників кримінального процесу взагалі, ми можемо перейти безпосередньо до розгляду проблематики дослідження – визначення суб'єктів тимчасового вилучення

майна.

Як уже зазначалося, суб'єкти кримінального процесу наділені набором певних повноважень, що дозволяє їм вступати у процесуальні правовідносини. Їх склад, відповідно до положень КПК України, доволі широкий. Проводячи паралель із тематикою дослідження, за аналогією ми можемо стверджувати, що суб'єктами тимчасового вилучення майна є відповідні державні органи та особи, які мають певні процесуальні права і обов'язки, й фактично беруть участь у правових відносинах, що виникають з факту застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. Склад даних суб'єктів також є доволі широким, якщо враховувати положення глав 16, 17 розділу II КПК України, які регламентують питання тимчасового вилучення майна та його арешту.

Що ж стосується системи суб'єктів тимчасового вилучення майна, то вона може бути представлена різними групами залежно від обраного критерію для їх поділу. Зокрема, за спрямуванням діяльності прийнято виокремлювати суб'єктів, які здійснюють тимчасове вилучення майна, й осіб, до яких застосовується вказаний захід забезпечення кримінального провадження (підозрюваний; інша особа, у володінні якої перебуває майно, що підлягає тимчасовому вилученню). Залежно від характеру повноважень варто розрізняти осіб, котрі здійснюють контрольно-наглядові функції за діяльністю з тимчасового вилучення майна й подальшого його арешту (слідчий суддя, суд, прокурор); осіб, які тимчасово вилучають майно (прокурор, слідчий, уповноважена особа); осіб, які забезпечують схоронність тимчасово вилученого майна (особа, відповідальна за збереження речових доказів). Окрім того, залежно від обов'язковості участі в тимчасовому вилученні майна його суб'єктів необхідно розділити на дві групи: основні учасники тимчасового вилучення майна та додаткові. Це обумовлено процесуальною «вагомістю» кожного суб'єкта у процесі застосування досліджуваного засобу забезпечення кримінального провадження. До першої групи слід віднести слідчого суддю, суд, сторону обвинувачення (слідчого,

прокурора) та осіб, стосовно яких вирішується питання про тимчасове вилучення майна, що знаходиться у їх фактичному володінні; а до другої – захисника, спеціаліста, експерта.

При цьому варто зазначити той факт, що наведені вище види суб'єктів тимчасового вилучення майна, виокремлені за різними критеріями, не виключають одне одного, а взаємодоповнюють.

Характеристику суб'єктів тимчасового вилучення майна вважаємо доречним розпочати з такої групи, як основні суб'єкти, котрі безпосередньо тимчасово вилучають майно. З аналізу положень КПК України до вказаної групи варто відносити суб'єктів, уповноважених здійснювати затримання в порядку ст. ст. 207, 208 КПК України та проводити такі слідчі (розшукові) дії, як огляд і обшук. У зв'язку із зазначеним вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на визначенні суб'єктів проведення вказаних процесуальних дій, так як вони будуть водночас і суб'єктами тимчасового вилучення майна.

Так, ст. ст. 207, 208 КПК України регламентують підстави та порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду. Згідно з ч. 2 ст. 207 зазначеного нормативно-правового акта, «кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у ст. 482 КПК: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні». При цьому законодавець зазначає, що в разі затримання неуповноваженою особою, остання зобов'язана негайно доставити її до уповноваженої службової особи чи повідомити її про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення [56]. З наведеного випливає, що затримання особи на місці вчинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення чи одразу після його скоєння, в тому числі під час її безперервного переслідування, має право здійснювати будь-яка особа.

Натомість затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, здійснюється виключно уповноваженою службовою особою. Окрім того, уповноважена службова особа, згідно з ч. 2 ст. 208 КПК України, має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує [56].

Таким чином, законодавець розмежовує випадки, коли затримання особи має право здійснювати кожен (як уповноважена, так і неуповноважена службова особа), а коли виключно уповноважена службова особа – особа, якій законом надано право здійснювати затримання.

Разом із тим процесуальний статус неуповноваженої службової особи, яка здійснила затримання в порядку ст. 207 КПК України, не визначено, як і її становище з точки зору суб'єктів. Як зазначають з цього приводу А. В. Столітній, І. Г. Каланча, на практиці така особа набуде процесуального статусу свідка (ст. 65 КПК України), в якого зовсім інші повноваження і серед них немає права на затримання. При цьому особа, котра здійснила затримання в порядку ст. 207 КПК України, не є уповноваженою службовою особою та зазвичай не має юридичної освіти, однак зобов'язана дати оцінку

діям порушника та визначити, чи містять вони ознаки складу злочину, що на практиці є проблемою, адже спричиняє незаконне обмеження конституційних прав затриманих громадян. Даний суб'єкт є процесуальним, адже від його дій залежить припинення протиправних дій правопорушника та його затримання (а також і подальше обрання запобіжного заходу за наявності підстав), що істотно впливає на провадження досудового розслідування [148, с. 122].

Іншу групу суб'єктів, які мають право здійснювати в передбачених законом випадках затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, а значить і тимчасове вилучення майна, становлять уповноважені службові особи. До вказаних осіб варто насамперед відносити: 1) службових осіб органів досудового розслідування, а саме: працівників слідчих підрозділів органів Національної поліції; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів державного бюро розслідувань; органів Державної кримінально-виконавчої служби України; підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України [56; 108; 115; 107; 106; 103; 104]; 2) службових осіб оперативних підрозділів Національної поліції; Державного бюро розслідувань; Служби безпеки України; Служби зовнішньої розвідки України; Державної прикордонної служби України; управління державної охорони; органів доходів і зборів; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; розвідувального органу Міністерства оборони України; Національного антикорупційного бюро України [56; 108; 109; 115; 107; 106; 103; 104; 114]; 3) інших осіб, яким законом надано право здійснювати затримання [56; 108].

Названі уповноважені службові особи під час затримання особи без ухвали слідчого судді, суду повинні дотримуватися встановленого положеннями існуючих нормативно-правових актів процесуального порядку. А саме: 1) з'ясувати наявність підстав для здійснення кримінального

процесуального затримання особи; 2) затримати особу з дотриманням вимог закону; 3) повідомити затриманій особі: підстави затримання; у вчиненні якого злочину вона підозрюється; нормативно-правові акти, на підставі яких здійснюється обмеження її пересування; її права, встановлені законом; 4) з метою особистої безпеки, а також безпеки оточуючих і самого затриманого, здійснити поверхневу перевірку особи, за результатами якої прийняти рішення про доцільність проведення обшуку особи на місці затримання; 5) за результатами проведення затримання скласти протокол, в якому зазначити відомості, передбачені ст. 104, ч. 5 ст. 208 КПК України; 6) повідомити відповідальних осіб у підрозділі органу досудового розслідування та надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи, або здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги до його негайності; 7) доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно здійснити реєстрацію дати, точного часу доставлення затриманого й інші відомості [125, с. 199–200].

З приводу суб'єктів огляду й обшуку, то згідно з положеннями ст. ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», 233 «Проникнення до житла чи іншого володіння особи», 236 «Виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи», 237 «Огляд» КПК України, вказані дії можуть проводитися прокурором і слідчим [56]. Відповідно, суб'єктами тимчасового вилучення майна під час проведення огляду, обшуку будуть прокурор, слідчий. Іншими словами, суб'єктом тимчасового вилучення майна з боку держави виступає сторона обвинувачення, представлена працівниками органів досудового розслідування та прокурором. Діяльність даного учасника кримінального провадження направлена на фактичну реалізацію норм кримінального процесуального законодавства з метою виконання завдань цієї галузі, які було визначено раніше. При цьому ролі слідчого та прокурора у механізмі

проведення тимчасового вилучення майна є дещо різними. Слідчий відповідного органу досудового розслідування фактично відкриває кримінальне провадження шляхом внесення відомостей про факт вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. На нього також покладаються інші права і обов'язки, наприклад, у ст. 40 КПК України передбачено, що слідчий уповноважений: 1) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК; 2) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; 3) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 4) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; 5) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; 6) приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності належних підстав; 7) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України [56].

Отже, саме слідчий відповідає за проведення тимчасового вилучення майна, адже він зобов'язаний підготувати клопотання до слідчого судді про застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження. Крім цього, визначений КПК порядок тимчасового вилучення майна передбачає проведення обшуку, огляду чи затримання особи, тобто тих заходів, в яких слідчий бере безпосередню участь.

Поряд із безпосереднім вилученням майна, яке підпадає під ознаки, зазначені в ч. 2 ст. 167 КПК України, на особі, яка здійснила таке фактичне позбавлення права власності, лежить і обов'язок забезпечити схоронність вилученого майна з метою недопущення його знищення, пошкодження, підміни чи іншої фальсифікації. Зокрема, в ч. 4 ст. 168 КПК України

зазначено, що «після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [56]. Такий Порядок затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України». Згідно з положеннями зазначеного нормативного правового акта, схоронність тимчасово вилученого майна забезпечується відповідно до правил зберігання речових доказів, установлених у цьому Порядку, до повернення майна власнику у зв'язку з припиненням тимчасового вилучення майна або до постановлення слідчим суддею, судом ухвали про накладення арешту на майно. Відповідно, тимчасово вилучене майно, крім того, що передане на відповідальне зберігання, зберігається в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, або інших місцях зберігання, визначених у цьому Порядку [113].

З аналізу зазначеного Порядку серед уповноважених службових осіб, зобов'язаних забезпечити схоронність тимчасово вилученого майна, можна виокремити слідчого, який здійснює таке провадження; посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу відповідно до повноважень (відповідальна особа); особа, яка заміщує відповідальну особу в разі її відпустки, відрядження чи тривалої відсутності з інших причин; особа, в якій на відповідальному зберіганні знаходиться дублікат ключів від обладнаного приміщення чи спеціального сейфа; прокурор; керівник слідчого підрозділу. Також до суб'єктів тимчасового вилучення, які забезпечують схоронність такого майна, окрім вищезазначених, слід відносити суб'єктів господарювання (за їх згодою); державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність; Збройні Сили або відповідні державні підприємства; органи Національної поліції; уповноважений банк, що обслуговує орган, у складі якого функціонує слідчий підрозділ; Державне сховище дорогоцінних металів і дорогоцінного

каміння; релігійні організації; Мінкультури або Укрдержархів [113].

Дещо інші повноваження у кримінальному провадженні має прокурор, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва [56; 111]. Здійснюючи свої повноваження, відповідно до положень КПК України, прокурор є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора [56]. Останньому у механізмі тимчасового вилучення майна відводиться одна з ключових ролей. Якщо слідчий фактично реалізує вказаний захід забезпечення кримінального провадження шляхом проведення обшуку, огляду чи затримання особи, то прокурор визначає, чи є підстави для подальшого арешту вилученого майна. В тих випадках, коли позбавлення особи правомочностей володіння є безпідставним, прокурор видає постанову про повернення вилученого майна [56]. Водночас саме від діяльності даного суб'єкта залежить, чи буде забезпечено застосування арешту майна до вилучених речей. Як приклад, у ст. 19 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 року зазначено, що прокурор має назвати документи, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту [105].

На важливу роль прокурора в доказуванні під час кримінального провадження вказують й А. П. Черненко, А. Г. Шиян, аргументуючи свою позицію тим, що прокурор має більші можливості та повноваження для реалізації свого обов'язку в доказуванні під час кримінального провадження, бо він наділений правом не лише самостійно проводити певні дії в процесі доказування, а й направляти слідчого та оперативні підрозділи на застосування певних засобів доказування, а потім ще й оцінити і за певних умов використати їх результати [177, с. 207]. Також з приводу зазначеного

розділяємо думку О. Десяткова, який стверджує, що діяльність із виявлення, розкриття та розслідування злочинів – єдина й неподільна, і цей процес неможливий без участі прокурора як координатора та гаранта законності [33, с. 86].

Окрім вищезазначених, серед основних суб'єктів тимчасового вилучення майна варто виокремити суб'єкта, який наділений повноваженнями здійснювати контрольні функції. Мова йде про слідчого суддю, суд. При цьому варто звернути увагу на те, що цей учасник кримінального провадження є деякою мірою «універсальним», що підтверджується влучною думкою В. В. Руденка. Останній вказує, що основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового слідства у кримінальному провадженні [129, с. 72]. Правовий статус слідчого судді, як суб'єкта тимчасового вилучення майна, характеризується декількома моментами:

по-перше, вказаний захід забезпечення кримінального провадження застосовується виключно в рамках обшуку, огляду чи затримання особи, тобто під час проведення процесуальних дій, дозвіл на які дає слідчий суддя відповідної судової установи;

по-друге, саме слідчий суддя, суд вирішує питання про наступний арешт тимчасово вилученого майна, іншими словами, від нього залежить повернуться речі законному власнику або право володіння ними буде фактично обмежено.

Окрім вказаних моментів, у ст. 132 КПК України зазначено, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді, суду [56]. Зокрема, неможливо без дозволу слідчого

судді, суду арештувати тимчасово вилучене майно, тим самим надавши йому статусу доказу у кримінальному провадженні. Отже, представлений суб'єкт відіграє значну роль у механізмі застосування тимчасового вилучення майна. Звичайно, не можна стверджувати, що слідчий суддя, суд є ключовим учасником даного заходу забезпечення кримінального провадження, однак, він відповідає за стан законності і доцільності застосування відповідного інституту.

Крім сторони обвинувачення та безпосередньо суду, необхідно виділити суб'єкта, майно якого вилучається. Виходячи з положень ст. 167 КПК України, таким може бути підозрюваний чи особа, у володінні якої перебуває визначене ч. 2 ст. 167 КПК України майно. Дана особливість обумовлена тим, що вказані речі не завжди можуть знаходитись у фактичному володінні особи, яка набула процесуального статусу підозрюваного. На практиці доволі часто виникають ситуації, коли майно, яке підлягає тимчасовому вилученню, перебуває у володінні третіх осіб, наприклад, близьких родичів. Закон у даному разі не передбачає ніяких винятків, тобто навіть у подібних випадках відповідні речі вилучаються на загальних підставах.

При цьому нормами КПК України не передбачено механізм участі у кримінальному провадженні особи, в якої майно тимчасово вилучено (за виключенням випадку, якщо ця особа – підозрюваний). Таку особу (власник або законний користувач майна) не віднесено законодавцем до кола суб'єктів (учасників) кримінального провадження, визначених п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, правовий статус такої особи у кримінальному процесі України не визначено, що позбавляє її можливості в рамках конкретного кримінального провадження ініціювати чи здійснювати відповідні дії для захисту своїх прав і свобод, захисту своєї власності [4; 116]. У зв'язку з цим на практиці з метою вирішення зазначеної проблеми й уникнення вказаних труднощів не рідко звертаються до аналогії закону. Мова йде про те, що у чинному КПК України є норма, яка регулює процесуальний статус подібних осіб.

Так, ст. 64² визначає, хто є третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт. В даному разі слід пояснити, що вилучення певних речей здійснюється з метою їх подальшого арешту. Тому третіх осіб, в яких було тимчасово вилучено майно, та тих, стосовно майна яких вирішується питання про арешт, необхідно розглядати як однакових суб'єктів досліджуваного у статті заходу забезпечення кримінального провадження. Крім цього, стаття 64² КПК України детально пояснює особливості подібного учасника. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені законодавством для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються арешту майна. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, повідомляється про прийняті процесуальні рішення у кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК. Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особа [56].

Таким чином, ми визначили, хто є основними суб'єктами тимчасового вилучення майна, та проаналізували їх процесуальний статус. Однак, як раніше було вказано, існують також додаткові суб'єкти цього заходу. До них належать особи, які фактично не приймають ніяких владних рішень під час його проведення та не володіють майном, що вилучається, однак, з тих чи інших підстав беруть участь у процесуальних відносинах. Наприклад, додатковим суб'єктом, виходячи з вказаної тези, є захисник підозрюваного чи третьої особи, стосовно якої вирішується питання про тимчасове вилучення майна. Відповідно до ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). При цьому захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів

України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [56].

Не менш вагомим додатковим суб'єктом тимчасового вилучення майна є спеціаліст, якого доволі часто використовують при проведенні обшуку та огляду. Спеціалістом, відповідно до положень КПК України, є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [56]. Головною особливістю даних суб'єктів є те, що їх участь у процесуальних відносинах з приводу тимчасового вилучення майна не є обов'язковою. Як ми розуміємо, та чи інша особа може відмовитися від послуг захисника або взагалі ними не користуватися, а спеціаліст залучається за рішенням слідчого або прокурора.

Підсумовуючи все вищевикладене, можемо дійти до таких висновків:

1) суб'єктний склад такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна, характеризується низкою особливостей, серед яких специфіка застосування визначеного заходу – він проводиться виключно в рамках обшуку, огляду чи затримання особи та потребує в подальшому вирішення питання про арешт тимчасово вилученого майна;

2) суб'єкти тимчасового вилучення майна та суб'єкти кримінального процесу не є тотожними категоріями. Під суб'єктами тимчасового вилучення майна слід розуміти сукупність осіб, які безпосередньо беруть участь у проведенні даного заходу, набуваючи таким чином виключних процесуальних прав і обов'язків, або залучаються з метою надання правничої допомоги, застосування спеціальних знань;

3) увесь масив фактичних учасників заходу можна умовно поділити на групи за такими критеріями: спрямування діяльності (суб'єкти, які здійснюють тимчасове вилучення майна, й особи, до яких застосовується

вказаний захід забезпечення кримінального провадження (підозрюваний; інша особа, у володінні якої перебуває майно, що підлягає тимчасовому вилученню); характер повноважень (особи, котрі здійснюють контрольно-наглядові функції за діяльністю з тимчасового вилучення майна й подальшого його арешту (слідчий суддя, суд, прокурор); особи, які тимчасово вилучають майно (прокурор, слідчий, уповноважена особа); особи, які забезпечують схоронність тимчасово вилученого майна (особа, відповідальна за збереження речових доказів); обов'язковість їх участі в тимчасовому вилученні майна (основні (слідчий суддя, суд, сторона обвинувачення (слідчий, прокурор), особи, стосовно яких вирішується питання про тимчасове вилучення майна, що знаходиться у їх фактичному володінні) та додаткові (захисник, спеціаліст, експерт) учасники даного заходу).

2.3. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна

З 2012 року на території України діє новий КПК, який став суттєвим проривом у реформуванні механізму інституту кримінального судочинства та деякою мірою правоохоронної системи, згідно із європейськими стандартами у цих галузях. Представлений документ прийшов на зміну застарілому кримінальному процесуальному законодавству, яке функціонувало ще з 1960-х років. Найбільших змін зазнав механізм досудового розслідування, який на теперішній час здійснюється шляхом відкриття кримінального провадження (своєрідний аналог до цього існуючих кримінальних справ). Наявність інших вагомих особливостей, котрі з'явилися у КПК України 2012 року, зробили механізм досудового розслідування своєрідною новелою як для представників правоохоронних органів, так і для науковців. У Кодексі було вироблено принципово нові механізми законодавчого впливу на учасників кримінального процесу.

Зокрема, систему заходів забезпечення кримінального провадження, яка мала інший нормативний вираз, було розширено шляхом внесення до її складу суттєвих змін. Одним із найбільш суперечливих, але в той же час цікавим заходом кримінального провадження є тимчасове вилучення майна. Цей захід тісно пов'язано із іншими подібними інститутами, передбаченими КПК України. Крім цього, тимчасове вилучення майна передбачає фактичне обмеження наданого відповідному суб'єкту законом права власності. Процесуальний порядок такого обмеження є більш менш дослідженою проблематикою, якщо не враховувати деякі особливості та законодавчі прогалини. Водночас нормативна база не передбачає якісного процесуального порядку повернення тимчасово вилученого майна, що визначає актуальність окресленої проблематики.

Особливості кримінального процесу України та окремих інститутів цієї правової галузі неодноразово досліджувалися Ю. М. Грошевим, В. П. Захаровим, Ф. М. Кудіним, О. П. Кучинським, Л. М. Лобойком, В. А. Михайловим, В. В. Назаровим, І. Л. Петрухіним, В. Д. Пчолкіним, С. В. Слінько, І. Л. Труновим, О. О. Юхном тощо. Вагомий внесок у розуміння процесуальної природи та практичної користі заходів забезпечення кримінального провадження зробили вчені, які безпосередньо займались цими питаннями, а саме: Ю. П. Аленін, С. М. Смоков, Г. К. Кожевніков, Ю. М. Мірошніченко, О. Р. Михайленко, Н. С. Моргун та інші. При цьому проблематика процесуального порядку повернення тимчасово вилучених речей ні одним із названих науковців належним чином не розкривалась. Тому для нас принципово важливо розглянути дане питання, адже це принесе користь як теоретичній сфері його нормативного регулювання, так і практиці реалізації в рамках кримінального провадження.

Заходи забезпечення кримінального провадження, а точніше – система цих заходів, є новелою, введеною у законодавство чинним КПК України. У Кримінально-процесуальному кодексі нашої держави від 1960 року [58] даного поняття не існувало. Натомість він визначав систему та процес

застосування запобіжних заходів, які на сьогоднішній день є лише окремим елементом більш широкого інституту. Незважаючи на інноваційний характер інституту забезпечення кримінального провадження в цілому, законодавець допустив серйозну помилку, попередньо не визначивши його значення у новоприйнятому КПК України. У наведеному нормативно-правовому акті лише вказано, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості такого провадження [56].

Як бачимо, таке трактування інституту повністю не розкриває його сутності. Тому для більшого розуміння того, що є заходами забезпечення кримінального провадження, необхідно звертатися до наукової сфери. Зокрема, найбільш точно визначення, на нашу думку, запропоновано О. М. Бандуркою, Є. М. Блажівським, Є. П. Бурдоль та іншими. Вчені у сформульованій дефініції виокремили відмінні їх ознаки, тим самим указавши на їх виняткове значення для кримінального провадження. Так, серед особливостей заходів забезпечення кримінального провадження наводяться такі: їх нормативно-правове закріплення; примусовий характер; можливість застосування виключно за наявності підстав та в порядку, встановленому законом; мета, яка полягає в запобіганні та подоланні негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченні його дієвості [57, с. 367].

До доволі широкої та розгалуженої системи цих заходів належить тимчасове вилучення майна, яке, будучи заходом кримінального процесуального примусу, передбачає повне чи часткове припинення права власності на відповідні групи майна, шляхом анулювання елементів цієї правомочності: права володіння, користування та розпоряджання. Тобто застосування тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні є своєрідним засобом обмеження конституційно закріпленого права кожного на власність. Тому цілком логічним є питання стосовно подальшої долі тимчасово вилученого майна, в тому числі в частині процесуального порядку

його повернення.

Вичерпний перелік процесуальних підстав повернення тимчасово вилученого майна передбачено у ст. 169 КПК України «Припинення тимчасового вилучення майна». Зокрема, законодавець постановив, що «тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено: 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК України; 4) у разі скасування арешту [56].

Необхідно зазначити, що хоча ст. 169 КПК України і закріплює декілька елементів механізму повернення тимчасово вилученого майна, однак реально відображає єдиний порядок. Таке положення справ наглядно можна дослідити на прикладі співвідношення тимчасового вилучення майна із іншими заходами забезпечення кримінального провадження. Відповідно до цього ми вважаємо, що дослідження проблематики повернення тимчасово вилученого майна необхідно розглядати крізь призму зв'язку однойменного заходу із арештом майна та відповідними слідчими (розшуковими) діями – обшуком та оглядом. При цьому порядок роботи із тимчасово вилученим майном відрізняється залежно від способу його вилучення. Згідно із загальною умовою, яка міститься у ч. 5 ст. 171 КПК України, слідчий чи прокурор зобов'язаний подати клопотання про арешт тимчасово вилученого майна на розгляд слідчому судді не пізніше наступного дня після безпосереднього вилучення майна, інакше таке майно має бути негайно повернуто особі, в якої його вилучили [56]. Вказаний у нормі відрізок часу дається для вирішення питання про доцільність вилучення майна та необхідність накладення на нього арешту. Саме на цьому етапі може мати місце перша обставина повернення тимчасово вилученого майна, передбачена у ст. 169 КПК України. Вирішуючи питання про застосування арешту майна, слідчий має звернутися до прокурора з метою отримання

погодження, а тільки потім клопотати перед слідчим суддею. Дана особливість пояснюється двома положеннями чинного КПК, а саме:

по-перше, до повноважень прокурора законодавець відносить здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, що дає йому право скасовувати незаконні постанови слідчого, приймати процесуальні рішення, погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого тощо;

по-друге, у ч. 1 ст. 171 КПК України міститься пряма вказівка слідчому для отримання дозволу на арешт тимчасово вилученого майна в обов'язковому порядку звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт майна, яке погоджене з прокурором.

Отже, саме на етапі вирішення питання про застосування арешту тимчасово вилученого майна, прокурор може визнати тимчасове вилучення майна безпідставним та видати постанову про його повернення. Разом із тим визнання прокурором тимчасового вилучення майна безпідставним (одна з підстав припинення вилучення) не виписане законодавцем як процедура і не містить (обов'язкових у таких випадках) роз'яснювальних норм щодо її здійснення. Адже нормативно не встановлено, в який термін часу прокурор має винести відповідну постанову (про повернення тимчасово вилученого майна), яка відповідальність за несвоєчасне її винесення, чи може власник майна ініціювати (наприклад, подання відповідної заяви) процедуру розгляду прокурором питання про безпідставність вилучення майна. Більше того, в КПК України не виписано чітку процедуру негайного повернення тимчасово вилученого майна, що робить такий імператив безпорадним з точки зору ефективності правового захисту та відновлення права власності особи і громадянина у правовій державі [4; 116].

Таким чином, можна тільки припустити, якщо ту чи іншу особу позбавили права власності на відповідні речі, шляхом їх вилучення в порядку, передбаченому законодавством, і вона вважає таке вилучення безпідставним, їй необхідно звернутися до прокурора або почекати 24

години, тобто фактичного закінчення строку, протягом якого орган досудового розслідування може легально утримувати тимчасово вилучене майно.

Однак такий порядок є утопічним і стосується, на нашу думку, лише речей, які тимчасово вилучені в порядку затримання особи, адже для огляду та обшуку передбачено дещо інший механізм вилучення. Згадана раніше ч. 5 ст. 171 КПК України має доповнення, де говориться, що у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК України, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено [56]. Іншими словами, строк вирішення питання щодо застосування арешту майна зростає удвічі. Через це стає незрозумілою доцільність існування першого абзацу ч. 5 ст. 171 КПК України, наявність якого викликає процесуальні суперечності.

Особливість вирішення питання про подальшу долю тимчасово вилученого майна, отриманого під час обшуку або огляду пояснюється декількома нормативними положеннями. Перш за все необхідно проаналізувати механізм вилучення майна під час проведення вказаних слідчих (розшукових) дій. При обшуку чи огляді слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх стосунку до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [56]. Як ми розуміємо, на практиці

під час проведення цих слідчих (розшукових) дій ніхто не задається питанням належності речей, які вилучаються, адже «на місці» об'єктивно визначити походження чи призначення майна досить важко. Прикладом є ситуації, коли вилучається комп'ютерна техніка, гроші тощо. Саме тому законодавець надає збільшений строк вирішення питання про накладення арешту на тимчасово вилучене майно. Так, упродовж 48 годин після фактичного вилучення майна, слідчий, прокурор мають підготувати клопотання про накладення арешту на таке майно та надати докази, що підтверджують необхідність його арешту взагалі. Якщо подібних доказів немає, прокурор, як уже раніше зазначалося, має видати постанову про повернення тимчасово вилученого майна, адже законних підстав для його утримання в органів досудового розслідування немає. З іншого боку, якщо слідчий, прокурор все ж подають клопотання про застосування арешту щодо тимчасово вилученого майна в належний строк, то в дію вступає ч. 6 ст. 173 КПК України, згідно з якою слідчий суддя має винести ухвалу про арешт майна не пізніше 72 годин [56].

У зв'язку з вищезазначеним вбачається доречним доповнити главу 16 КПК України «Тимчасове вилучення майна» ст. 169¹ «Вирішення прокурором питання про безпідставність тимчасового вилучення майна», в якій пропонується закріпити як процедуру звернення до прокурора слідчого з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна для отримання погодження, так і процедуру звернення підозрюваного чи осіб, у володінні яких перебувало тимчасово вилучене майно, з клопотанням про перевірку наявності підстав і дотримання порядку тимчасового вилучення майна. У вказаній нормі варто визначити перелік обставин, які повинен з'ясувати прокурор, розглядаючи зазначені звернення; строки такого розгляду; форму та зміст прийнятого рішення; строки виконання прийнятого рішення.

Таким чином, консолідуючи всі наведені відомості, ми можемо зробити висновок, що на законних підставах тимчасово вилучене майно може знаходитись у фактичному володінні органів досудового розслідування не

більше 120 годин, після чого має бути повернуто законному власнику, якщо слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про накладення арешту на це майно або фактично не задовольнить його у відведений законодавством строк. У даному разі власник відповідного майна може безпосередньо або через представника звернутися до відповідного органу досудового розслідування з метою повернення належних йому речей. При цьому орган досудового розслідування не має жодних підстав для відмови власнику чи його представнику у поверненні тимчасово вилученого майна.

Також однією з підстав припинення тимчасового вилучення майна, а також і повернення тимчасово вилученого майна особі, в якій воно було вилучено, є скасування арешту. Останній може бути скасований під час досудового розслідування слідчим суддею, а під час судового провадження – судом. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 174 КПК України, заявляти клопотання про скасування арешту майна, в тому числі тимчасово вилученого, повністю або частково, мають право: 1) підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна; 2) підозрюваний, обвинувачений, їх захисник чи законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано [56]. Таке клопотання повинне бути розглянуто не пізніше трьох днів після його надходження до суду. Окрім названих, серед підстав скасування арешту тимчасово вилученого майна варто також виокремити: закриття кримінального провадження, однозначно з яким прокурор виносить постанову про скасування арешту майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації; ухвалення судового рішення, яким закінчується судовий розгляд, супроводжується вирішенням питання про скасування арешту майна – суд скасовує арешт тимчасово вилученого майна, зокрема, у випадку виправдання обвинуваченого, закриття кримінального

провадження судом, якщо майно не підлягає спеціальній конфіскації, непризначення судом покарання у виді конфіскації майна та/або незастосування спеціальної конфіскації, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові [56].

З аналізу вищенаведеного можна стверджувати, що скасування арешту тимчасово вилученого майна можливе, по-перше, в разі прийняття відповідного рішення прокурором чи судом під час закриття кримінального провадження чи закінчення судового розгляду, по-друге, як результат оскарження судового рішення про арешт тимчасово вилученого майна. Остання підстава, на превеликий жаль, указує на існування фактів порушень з боку представників органів влади, зокрема у вигляді зловживань чи службової недбалості, нерідко зумовлених непрофесійністю представників органів досудового слідства, прокуратури та інших.

Тобто, незважаючи на відносну процесуальну урегульованість досліджуваного питання, на практиці доволі часто суб'єкти, які безпосередньо здійснюють тимчасове вилучення майна, нехтують своїми обов'язками та фактично не повертають власникам тимчасово вилучене майно, а то й безпідставно накладають на нього арешт. Такі ситуації виникають з різних причин, до яких можна віднести недосконалість процесуального законодавства, відсутність належного рівня правової підготовки діючих слідчих, прокурорів тощо. Але навіть враховуючи той факт, що представники органів досудового слідства мають відповідний процесуальний статус та широкий спектр повноважень, власник майна, яке було тимчасово вилучено, може оскаржити незаконні дії вказаних осіб, які в більшості випадків проявляються у вигляді безпідставного вилучення та арешту тимчасово вилученого майна, порушення порядку розгляду клопотання про арешт тимчасово вилученого майна чи фактичного неповернення тих чи інших речей.

Як зазначає В. Коломієць, досліджуючи проблему визначення правового статусу тимчасово вилученого майна, на яке не було накладено

арешт, у кримінальному провадженні, на практиці визначений порядок повернення тимчасово вилученого майна нерідко порушується. Після тимчасового вилучення майна слідчі та прокурори часто не виконують процедуру звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт такого майна у строк, встановлений ч. 5 ст. 171 КПК України. При цьому майно теж не повертають особі, в якій воно було вилучене, через помилкове переконання в тому, що майно не підлягає подальшому арешту, якщо воно було вилучене згідно з ухвалою суду про обшук. Також часто слідчі та прокурори неправильно кваліфікують правовий статус майна, яке заборонено законом в обігу. Іншим поширеним помилковим судженням органів досудового слідства є думка про те, що в разі пропуску строку оскарження бездіяльності слідчих та прокурорів щодо неповернення тимчасово вилученого майна володілець вважається таким, що правомірно обмежений у своєму праві власності [49]. Окрім того, частішають випадки розгляду клопотання про арешт тимчасово вилученого майна без присутності на засіданні підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або іншого безпідставного та необґрунтованого накладення арешту.

У таких випадках необхідно звертатися до інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування. Він, у свою чергу, є одним із елементів великого та складного кримінального процесуального інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів і службових осіб, що здійснюють кримінальне провадження, заснованого на конституційно гарантованому праві «кожного» захищати свої права і свободи [67; 100, с. 12]. Адже саме можливість оскарження рішень слідчого судді у кримінальному провадженні є однією із запорук існування верховенства права та законності в державі [96].

У ст. 55 Основного Закону вказано, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади,

органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [52]. Більш повно зміст цієї статті розкрито у нормах кримінального процесуального законодавства. Зокрема, у главі 26 Розділу III КПК України зазначено, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені дії чи рішення слідчого або прокурора про неповернення тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 того самого нормативного акта. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора можуть бути подані особою протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду. За результатами розгляду скарги слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій скасовує рішення слідчого чи прокурора; зобов'язує припинити певну дію; зобов'язує вчинити певну дію; відмовляє у задоволенні скарги [56].

Необхідно пам'ятати, що слідчий суддя, суд є основною інстанцією, за допомогою якої громадянин, чий права були обмежені чи порушені, може відновити свій юридичний статус, оскаржити незаконні дії та, якщо брати до уваги конкретно питання, що досліджується в цьому підрозділі, повернути тимчасово вилучене майно [105]. Зокрема, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ під час висвітлення деяких питань здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження вказав на можливі підстави скасування арешту, зокрема тимчасово вилученого майна. Відповідно до п. 13 листа від 05.04.2013 № 223-559/0/4-13 слідчий суддя скасовує арешт майна лише у випадках надходження від підозрюваного/обвинуваченого, його захисника, законного представника, іншого власника чи володільця майна клопотання про скасування повністю або частково арешту майна, якщо зазначені особи: 1) не були присутні при розгляді питання про арешт тимчасово вилученого майна; 2) доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу минула потреба; 3) доведуть, що арешт накладено

необґрунтовано [105].

За результатами аналізу судової практики застосування слідчими суддями такого заходу забезпечення кримінального провадження як арешт майна, в тому числі тимчасово вилученого, цим же судом встановлено, що найчастіше ухвали слідчого судді скасовуються з таких причин: слідчий суддя не перевіряв та не встановив наявності належних підстав для арешту майна; відсутність достатніх доказів, що вказують на вчинення особою чи особами, на майно яких слідчий просить накладити арешт, кримінального правопорушення; невирішеність розміру шкоди та питання щодо наявності цивільного позову, співрозмірність обмеження права власності; невідповідність клопотання слідчого вимогам ст. 171 КПК України; порушення слідчим строків на звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт майна; розгляд клопотання слідчого про арешт майна за відсутності власника майна; накладення арешту на майно особи, яка не є підозрюваною у кримінальному провадженні [162].

Більше того, наведено приклади випадків, коли приймалися рішення про скасування арешту. А саме: слідчий суддя Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя задовольнив клопотання слідчого з ОВС СУ ДПтС у Запорізькій області про арешт майна ТОВ «К.» на суму 260000 грн., вилучених під час обшуку приміщень ТОВ «К.». Мотивував своє рішення тим, що є наявними правові підстави для арешту майна, а саме: з метою забезпечення цивільного позову на суму 1040000 грн., та перешкоджання втрати і зникнення майна або настання інших наслідків, які можуть перешкоджати кримінальному провадженню у справі [162]. Ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 18.02.2013 ухвалу слідчого судді скасовано, оскільки при вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя не зазначив, яким саме із критеріїв, зазначених у ч. 2 ст. 167 КПК України, відповідають речі, на які накладено арешт, не навів жодного мотиву в підтвердження цього висновку. Крім того, не звернув увагу на те, що клопотання слідчого не відповідає вимогам кримінального процесуального

закону, до нього не додано жодного документа на підтвердження належності вилученого майна саме ТОВ «К.». Також слідчий суддя не звернув уваги на порушення слідчим строків на звернення з клопотанням про арешт майна [162].

Іншим прикладом є рішення слідчого судді Якимівського районного суду Запорізької області, котрий, задовольняючи клопотання слідчого СВ Якимівського МВ ГУ МВС України в Запорізькій області про накладення арешту на тимчасово вилучене майно, а саме: катер прогулянковий «БЕР 0159», парашутну систему для буксування за катером «Глобус-60М», які належать М., мотивував своє рішення тим, що є наявними правові підстави для накладення арешту на тимчасово вилучене майно. Ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 16.07.2013 ухвалу слідчого судді скасовано, оскільки слідчий суддя не перевіряв та не спростував доводи М. про те, що по цьому кримінальному провадженню він виступає свідком та підозра йому не пред'являлась [162].

Ю. Підлісна для розуміння стану сучасного правосуддя провела дослідження практики скасування арештів майна за клопотаннями зацікавлених осіб вітчизняними судами, за результатами якого було встановлено, що клопотання про скасування арешту на майно, в тому числі тимчасово вилученого, задовольняється за таких підстав [96; 3]:

1. Не встановлено причетності особи до вчинення кримінального правопорушення або жодній особі не пред'явлено підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Прикладом є рішення Печерського районного суду м. Києва про скасування арешту, накладеного на грошові кошти від 30.05.2017. Зокрема, гр. А., який діє в інтересах Приватного підприємства «Прогресфарм», звернувся з клопотанням та просив скасувати арешт на грошові кошти, що належать Приватному підприємству «Прогресфарм», що відкриті у філії «Южне головне управління» ПАТ КБ «Приватбанк» (МФО 328704, юридична адреса: місто Одеса, вулиця Щорса, 125/1), а саме:

26048054303984 відкритий у гривні; 26003054309730 відкритий у гривні; 26002054317284 відкритий у доларах США; 26055054311776 відкритий у гривні; 26000054317598 відкритий у євро; 26005000097663 відкритий у гривні, посилаючись на те, що слідчим суддею Печерського районного суду міста Києва було накладено арешт на вказані рахунки Підприємства у зв'язку з розслідуванням кримінального провадження № 120500000000349 від 09.06.2015. При цьому слідчий зазначив, що кошти, розміщені на рахунках Підприємства, отримано внаслідок вчинення кримінальних правопорушень.

Однак у судовому засіданні було встановлено, що на час розгляду справи досудовим слідством з моменту арешту грошових коштів Товариства, а саме з 06.08.2015, не встановлено причетність ПП «Прогресфарм» злочинних дій, які є об'єктом кваліфікації у кримінальному провадженні. У судовому засіданні представник заявника показав, що Підприємство не має можливості повноцінно здійснювати свою господарську діяльність, виплачувати робітникам заробітну плату, виникли борги по обов'язкових платежах на користь держави. Враховуючи вищевикладене, слідчий суддя дійшов до висновку про відсутність підстав для продовження заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту банківських рахунків заявника [165].

2. У подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба. Зокрема, під час судового розгляду клопотання ТОВ «Тедіс Україна» (код ЄДРПОУ 30622532) в особі заступника генерального директора гр. В. про скасування арешту майна слідчий Машика В. П. подав письмову заяву, в якій визнав доводи та вимоги клопотання ТОВ «Тедіс Україна», а також пояснив, що необхідність в арешті грошових коштів, цінних паперів, які знаходяться на рахунку ТОВ «ТЕДІС УКРАЇНА» (код ЄДРПОУ 30622532) в АТ «Ощадбанк» МФО 300465 на теперішній час відпала. За таких обставин, слідчий суддя, з огляду на конституційний принцип змагальності, прийшов до висновку про необхідність задоволення клопотання ТОВ «Тедіс Україна» (код ЄДРПОУ 30622532) в особі заступника Генерального директора гр. В.

про скасування арешту майна [166].

3. Арешт накладено необґрунтовано. Так, під час вирішення питання про скасування арешту слідчим суддею було встановлено, як вбачається з ухвали слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 22.05.2017, не визначено чи грошові кошти, які знаходяться на рахунках ТОВ «Факультет» та на які накладено арешт такою ухвалою – набуті в результаті вчинення кримінальних правопорушень. Крім того, слідчий суддя звернув увагу на те, що, згідно з ч. 10 ст. 170 КПК України, не передбачено в кримінальному процесі можливості зупинення видаткових операцій з грошовими коштами, які знаходяться чи надходять на рахунки фізичних або юридичних осіб, як те вказано в резолютивній частині вказаної вище ухвали, тобто суперечить ухваленому рішенню слідчого судді при постановленні ухвали Печерського районного суду міста Києва від 22.05.2017, а передбачено лише можливість накладення арешту на видаткові операції. Разом із цим вимогами ст. ст. 170–173 КПК України не передбачено можливості разом з арештом майна зобов'язувати, зокрема, уповноважену особу банківської установи надавати будь-яку довідку про залишок коштів на арештовуваних розрахункових рахунках, що суперечить ухваленому рішенню слідчого судді при постановленні ухвали Печерського районного суду міста Києва від 22.05.2017.

Також слідчий суддя акцентував увагу на необхідності вказувати вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, що має бути співмірною з розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або якщо метою арешту майна є забезпечення конфіскації, то вартість арештованого майна має узгоджуватись із санкцією статті, яка передбачає покарання за злочин, у вчиненні якого підозрюється чи обвинувачується особа. Тому з урахуванням тих обставин, що службовим особам ТОВ «Факультет» з 01.11.2016 по теперішній час не повідомлено про підозру, цивільних позовів у справі не заявлено; протягом досудового слідства не встановлено, що грошові кошти, які перебувають арештованими

на розрахунковому рахунку підприємства, є предметом злочину чи отримані незаконним шляхом, було прийнято рішення про скасування арешту через відсутність обґрунтованих підстав накладення арешту на розрахунковий рахунок підприємства [167].

4. Слідчий не з'явився в судові засідання та не висловив власну позицію щодо необхідності у забезпеченні арешту вказаного майна. Зокрема, під час розгляду клопотання про скасування арешту на феросплав, який є неспівмірним та не пропорційним до можливого результату розслідування кримінального провадження про підробку документів третіми особами, слідчий суддя, виходячи з даних, що були здобуті під час розслідування кримінального провадження, а також враховуючи ту обставину, що однією із засад кримінального провадження є змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, вважає доведеною ту обставину, що потреба в арешті майна відпала, оскільки слідчий не з'явився в судові засідання та не висловив власну позицію щодо необхідності у забезпеченні арешту вказаного майна, а тому клопотання підлягає задоволенню [163].

5. Майно перебуває у власності добросовісного набувача. Як приклад, 11.05.2017 у відкритому судовому засіданні у залі судових засідань Печерського районного суду міста Києва було розглянуто клопотання адвоката Шляховської І. М. в інтересах гр. А. про скасування арешту на майно, яке було вилучено під час проведення обшуку та на яке накладено арешт згідно із ухвалою слідчого судді Печерського райсуду м. Києва від 20.02.2017 у рамках кримінального провадження № 42016100000001065, а саме: мобільний телефон iPhone S6 з сім-карткою «Водафон», які належать особисто гр. А. У вимогах даного клопотання адвокат також просить зобов'язати слідчих слідчої групи у кримінальному провадженні № 42016100000001065 повернути зазначене вище тимчасово вилучене майно, що особисто належить гр. А., на яке накладено арешт згідно із ухвалою слідчого судді Печерського райсуду м. Києва від 20.02.2017. Мотивуючи

подане клопотання про скасування арешту майна, захисник вказує, що арешт було накладено безпідставно, необґрунтовано, також посилається на те, що при накладенні арешту не було враховано відсутність правової підстави для арешту майна.

Слідчий суддя, вислухавши пояснення представника особи, яка заявила клопотання, дослідивши матеріали провадження, прийшов до такого висновку: арешт, як захід забезпечення кримінального провадження, має тимчасовий характер, так як пов'язує право слідчого судді на скасування арешту майна із можливістю надання учасникам процесу доказів та відомостей, які вказуватимуть, що арешт накладено необґрунтовано або в його застосуванні відпала потреба, та доведеності перед слідчим суддею їх законності та переконливості [164]. При цьому в силу положень кримінального процесуального законодавства України на учасників судового процесу покладено обов'язок щодо доведення правомірності своїх дій [164].

Разом із тим слідчий у судове засідання не з'явився, будучи належним чином повідомленим про дату та час розгляду клопотання, будь-яких доказів на спростування доводів, викладених у клопотанні, не надав та не довів причетність належного майна суб'єкта звернення до розслідуваного кримінального провадження. Слідчому судді не надано даних, що станом на час розгляду даного клопотання про скасування арешту майна у кримінальному провадженні будь-якій особі повідомлено про підозру. Згідно з приписами ч. 10 ст. 170 КПК України, не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів [164]. При цьому слід наголосити на тому, що будь-яких доказів на спростування того, що гр. А. не є добросовісним набувачем арештованого майна, стороною обвинувачення слідчому судді не надано. За таких обставин слідчий суддя вважає, що слідчим на даній стадії досудового розслідування не доведено, що є необхідність у продовженні забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту на мобільний телефон iPhone S 6 з сім картою «Водафон», з

чим кримінально процесуальний закон пов'язує можливість скасування арешту майна [164].

У результаті чого слідчий суддя, керуючись ст. ст. 167, 170-175, 309 КПК України, виходячи зі встановлених обставин, а також співрозмірності завданям кримінального провадження, ухвалив задовольнити подане клопотання та скасувати арешт на тимчасово вилучене майно, накладений ухвалою Печерського райсуду м. Києва від 20.02.2017 [164].

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, варто зазначити, що тимчасове вилучення майна, як захід забезпечення кримінального провадження, пов'язаний з обмеженням конституційно закріпленого права власності, застосовується у виняткових випадках, зазначених у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України. При цьому з метою недопущення під час застосування вказаного заходу зловживань з боку посадових осіб, а також захисту прав і законних інтересів осіб, законодавець передбачив механізм повернення тимчасово вилученого майна. Останній полягає в поновленні обмеженого права власності за умов, зазначених у ст. 169 КПК України. Проте відповідний процесуальний механізм повернення тимчасово вилученого майна на даний момент не має якісного законодавчого закріплення, тому функціонує неналежним чином. Норми, якими закріплено процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна, не точно відповідають іншим положенням кримінального процесуального законодавства, що створює умови, за яких представники органів досудового слідства можуть тлумачити юридичні норми на свій розсуд, порушуючи правомочності власників такого майна.

Тож, повернення тимчасово вилученого майна здійснюється за умов припинення тимчасового вилучення майна й є одночасно обов'язком представників органів досудового слідства та правом власника такого майна, що виключає законну можливість його нелегального утримання представниками влади. У разі ж фактичного неповернення тимчасово вилученого майна, якщо реальних підстав на утримання відповідних речей

немає, власник тимчасово вилученого майна має право звернутися до слідчого судді із скаргою на незаконні дії прокурора чи слідчого. Зазначене право оскаржувати дії посадових осіб є невід'ємною конституційною гарантією, яка полягає в можливості кожного, чий права обмежено чи порушено, звертатися зі скаргою до суду для поновлення своїх прав.

Висновки до розділу 2

З'ясовано, що правове регулювання арешту тимчасово вилученого майна має ієрархічний характер. Встановлено систему правового регулювання тимчасового вилучення майна, яка представлена Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й іншими законами України. Констатовано, що потрібно доповнити КПК України положеннями, які визначали б правовий статус тимчасово вилученого майна; можливість і процедура продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; підстави арешту тимчасово вилученого майна; розширений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна.

З урахуванням етапів застосування тимчасового вилучення майна, а також системи та структури суб'єктів кримінального провадження в цілому запропоновано класифікацію суб'єктів тимчасового вилучення майна та надано їх характеристику. Запропоновано виокремлювати суб'єктів тимчасового вилучення майна за спрямуванням діяльності (суб'єкти, які здійснюють тимчасове вилучення майна, й особи, до яких застосовується вказаний захід забезпечення кримінального провадження); характером повноважень (особи, котрі здійснюють контроль-наглядові функції за діяльністю з тимчасового вилучення майна й подальшого його арешту; особи, які тимчасово вилучають майно; особи, які забезпечують схоронність

тимчасово вилученого майна); обов'язковістю участі в тимчасовому вилученні майна (основні та додаткові учасники тимчасового вилучення майна).

Визначено підстави повернення тимчасово вилученого майна. Встановлено, що механізм повернення тимчасово вилученого майна не має якісного законодавчого закріплення, тому функціонує неналежним чином. Норми, якими закріплено процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна, не точно відповідають іншим положенням кримінального процесуального законодавства, що створює умови, за яких представники органів досудового слідства можуть тлумачити юридичні норми на свій розсуд, порушуючи правомочності власників такого майна.

Розділ 3

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА

3.1. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна

Верховна Рада України, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, прийняла Конституцію – Основний Закон України, яким закріпила спрямованість на становлення та розвиток суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Такий напрямок полягає насамперед у визнанні людини найвищою соціальною цінністю. Як зазначено у ст. 3 Конституції України, «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [52]. При цьому під час забезпечення прав і свобод людини держава в особі відповідних органів керується та діє згідно з принципом верховенства права, дотримуючись букви закону. Вказані загальноприйняті стандарти застосовуються й до кримінальної процесуальної діяльності.

Зокрема в ч. 2 ст. 8 Основного Закону гарантовано право звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, а відповідно до положень ст. 19 указанного Закону, органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставах, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [52]. Із зазначеного випливає, що під час здійснення кримінального провадження уповноважені органи та службові особи зобов'язані діяти тільки відповідно до законних вимог щодо організації та

провадження досудового розслідування та судового провадження, не порушуючи при цьому прав, свобод і законних інтересів особи. Адже кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [52].

Особливої актуальності питання про забезпечення прав та свобод людини і громадянина в різних сферах суспільного життя набувають у контексті сучасних євроінтеграційних процесів становлення України як правової і демократичної держави, формування громадянського суспільства. Вказана діяльність можлива й тісно пов'язана з діяльністю Верховної Ради України щодо формування законодавства України про права людини, значна увага у процесі якої приділяється проблематиці забезпечення прав і свобод людини і громадянина [92, с. 92]. Разом із тим не слід забувати, що в державі повинна панувати гармонія, коли кожна людина і громадянин, з одного боку, володіє правами та свободами, має законні інтереси, а з іншого – вони захищені державою від посягання на них. Адже саме виконання та закріплення державою всіх прав і свобод громадян та здатність держави гарантувати їх захист та виконання характеризує державу як соціальну, правову і демократичну [88, с. 131].

Питання забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи викликають жвавий інтерес і, відповідно, дискусію й серед науковців у галузі кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема, О. П. Кучинська вірно підкреслює, що справжньою цінністю права особи стають лише тоді, коли вони знаходять повнокровне та безперешкодне втілення в реальних суспільних відносинах. Особливо це стосується галузі кримінальних процесуальних відносин, де виникають та проявляються найбільш суттєві обмеження конституційних прав та свобод громадян, де відносини особи та держави дуже часто супроводжуються інтенсивним примусовим впливом з боку останньої, зокрема під час тимчасового вилучення майна [62, с. 4].

З приводу забезпечення прав, свобод і законних інтересів у кримінальному процесі висловив свою думку й Л. М. Лобойко. Він указав,

що таке забезпечення здійснюється за допомогою гарантій прав та інтересів особи, які разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому [69, с. 38–39].

Останніми десятиліттями у процесі побудови демократичної правової держави в Україні, заснованої на принципах пріоритету прав і свобод людини та громадянина, поділу влади, постала необхідність здійснювати демократизацію й гуманізацію кримінального процесу. Прикладом такого процесу є прийняття в 2012 році нового КПК України, у зв'язку з чим активізувалися наукові пошуки у сфері гуманізації кримінального судочинства, оскільки значна кількість положень нового КПК України орієнтована не просто на виконання завдань кримінального процесу, пов'язаних із розшуком і притягненням до кримінальної відповідальності винної в учиненні злочину особи, а на забезпечення при цьому прав і законних інтересів відповідної особи. Такі підходи використано під час визначення системи заходів забезпечення кримінального провадження, до якої входить і тимчасове вилучення майна [10, с. 168].

Безперечно, ефективність діяльності держави у сфері кримінального судочинства полягає у тому, що вона не тільки проголошує права людини в Конституції України, але і забезпечує необхідний механізм для їх реального здійснення. Даний механізм охоплює процес, починаючи з моменту створення умов для реалізації людиною своїх прав, а потім трансформується в охорону прав учасників кримінального провадження, а у разі порушення даних прав – у захист цих прав. Тому механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розглядати як динамічну систему правових засобів, що реалізуються завдяки діяльності державних органів, посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство або залучаються до нього [120, с. 147]. Зазначене безпосередньо стосується й забезпечення прав, свобод і законних інтересів під час застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна. У зв'язку з чим

убачається, що під забезпеченням прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна варто розуміти діяльність державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, із застосуванням правових засобів, спрямованих на створення умов для реалізації прав, свобод і законних інтересів особи та їх захисту під час тимчасового вилучення майна.

Перед з'ясуванням змісту діяльності із забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна потрібно проаналізувати наявні наукові підходи до трактування прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також їх забезпечення.

Так, як зазначає Я. О. Пархоменко, права людини та її свободи є схожими й часто визначаються як єдина категорія – «права і свободи людини та громадянина», є невід'ємними, оскільки становлять складову особистості. На це вказує й панівна в українській правовій науці думка, що права людини – це передусім її природні права, які потрібні для нормального існування й розвитку особи, певні невід'ємні можливості її особистої свободи, вільної життєдіяльності в суспільстві. Натомість свобода людини – це також спосіб її можливої та дозволеної поведінки [51, с. 21–22; 89, с. 101]. Тобто це два аспекти однієї категорії, через які виражається їх зміст. А забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи – це передусім діяльність з реалізації вказаних категорій. Причому така діяльність є системною, через що необхідно говорити не просто про забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а про його систему. Досліджуючи останню, В. В. Пацкан запропонував під нею розуміти сукупність взаємопов'язаних політико-правових, соціально-економічних, матеріально-технічних, ідеологічних та інших елементів, призначених для створення належних умов для реалізації, охорони та захисту встановлених чинним законодавством прав та свобод людини та громадянина, на основі визнання та дотримання цих прав і свобод, поваги до них і нетерпимості до їх порушення [92, с. 92]. З наведеного випливає, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів

особи в цілому та під час тимчасового вилучення майна, зокрема, направлено в першу чергу на недопущення порушення встановлених законом прав, свобод і законних інтересів особи. Проте, якщо все ж таки порушення й відбулося, то вказана система засобів буде спрямовуватися на їх поновлення.

Таким чином, ми розділяємо думку, згідно з якою забезпечення прав, свобод і законних інтересів є складним механізмом, який представлений цілою системою засобів і факторів, що гарантують необхідні умови реалізації прав та свобод людини і громадянина. Зокрема, Н. М. Пархоменко стверджує, що забезпечення прав та свобод громадян включає такі елементи, як гарантії; правозастосовну діяльність держави; міжнародні гарантії [88, с. 136]. У цілому зазначена позиція вбачається вірною, але потребує певних уточнень. Вважаємо недоречним від гарантій відокремлювати міжнародні гарантії. Останні вбачаються різновидом перших.

З урахуванням вищезазначеного необхідно звернутися до наукового трактування терміна «гарантії». Як зазначають Ф. М. Рудинський, М. Т. Какімжанов, під гарантіями слід розуміти умови реалізації прав та засоби їх захисту [130, с. 41; 42, с. 16]. Причому сутність зазначених гарантій полягає в поєднанні індивідуально-вольових та організаційно-владних дій щодо переведення прав особи зі сфери можливого в соціально-правову дійсність, що дає поняття соціально-юридичного механізму реалізації прав і свобод громадян [88, с. 133]. Зокрема, говорячи про юридичні гарантії, слід пам'ятати, що вони включають в себе діючі принципи, норми права, інші правові явища; інакше кажучи, – законодавчо закріплені засоби, покликані безпосередньо забезпечувати здійснення та охорону суб'єктивних прав і свобод [128, с. 37–43].

Тому вважається, що, говорячи про забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, варто вести мову саме про юридичні гарантії таких прав, свобод і законних інтересів особи. Оскільки саме юридичні гарантії реалізації прав людини в суспільстві закріплені в законі та представлені засобами, які є правовим

виразом загальних умов, безпосередньо забезпечують можливість їх правомірної реалізації та охорони [20, с. 21]. Подібної позиції дотримується й Н. М. Пархоменко, зазначаючи, що юридичні гарантії є однією зі складових правового забезпечення захисту й реалізації прав та свобод громадян. У зв'язку з тим, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, остання створює засоби для їх охорони і, у випадку необхідності, захисту. При цьому наявність гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина забезпечує реальність останніх, що, беззаперечно, варто вважати їх найголовнішою практичною цінністю. Тому реальність гарантій прав та свобод людини і громадянина знаходить прояв, з одного боку, в їх правовому закріпленні, з іншого – у недопущенні будь-яких порушень та утисків прав і свобод з боку держави чи інших суб'єктів суспільних відносин [12, с. 14; 88, с. 130–131].

У контексті висвітлення питання про забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна вважаємо доречним указати на те, що воно може реалізуватися як за допомогою гарантій (юридичних і міжнародних), так і правозастосовної діяльності основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольню-наглядові функції. З приводу гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, то варто їх виокремлювати з урахуванням таких критеріїв для їх поділу, як їх характер і зміст. Так, за характером гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна поділяються на такі: а) норми та принципи матеріального і процесуального права, що у процесі реалізації забезпечують реальність прав та свобод людини; б) судовий захист порушених прав і свобод та можливість їх судового поновлення; в) контроль за дотриманням законодавчими, виконавчими та судовими органами положень Конституції України про права та свободи людини і громадянина; г) відповідальність за порушення прав та свобод людини, що поширюється на усіх суб'єктів права без винятку. За

змістом указані гарантії бувають: а) контрольні, що забезпечують можливість виявити порушення прав особи та підвищити ефективність поновлення порушених інтересів; б) процедурні, які визначають порядок, способи та умови впровадження норм матеріального характеру шляхом чіткого визначення та дотримання процедури їх реалізації; в) організаційно-технічні гарантії, які забезпечують реалізацію правового статусу шляхом використання засобів техніки та зв'язку. Однак, незважаючи на різноманіття гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, усі вони перебувають у тісному та нерозривному зв'язку, є взаємозалежними та взаємопов'язаними [62, с. 5–6, 8].

Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна прямо залежить від характеру заходу забезпечення кримінального провадження, що застосовується. Більше того, воно перебуває у прямій залежності від сфери його здійснення – кримінальної процесуальної діяльності. Адже порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, яке, у свою чергу, складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й інших законів України [56]. Тобто порядок тимчасового вилучення майна теж регламентується кримінальним процесуальним законодавством, про що детальніше йшлося в розділі 2. Окрім того, відповідно до вказаного законодавства здійснюється й забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна. Тобто основна доля припадає на процесуальні гарантії захисту прав і свобод особи під час застосування вказаного виду заходів кримінального процесуального примусу.

У контексті вищезазначеного доречно навести висновки І. І. Циліорик, сформульовані під час дослідження процесуальних гарантій захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства. Зокрема йдеться про те, що поняття «гарантії» охоплює усю сукупність об'єктивних та суб'єктивних

чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Серед указаних гарантій запропоновано виділяти такі основні: процесуальні норми; принципи судочинства, які закріплені у правових приписах; кримінальна процесуальна форма [176, с. 512–513].

Виходячи з наведеного, спробуємо детальніше охарактеризувати кожен групу гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна.

Насамперед тимчасове вилучення майна, будучи заходом забезпечення кримінального провадження, який застосовується в рамках здійснення досудового розслідування та судового провадження, є своєрідним проявом діяльності органів державної влади, спрямованої на забезпечення прав і свобод людини, яке здійснюється лише на підставах, у межах повноважень та у спосіб, закріплені чинним законодавством України. Вказана діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, яка стосується сфери публічно-правових відносин, що виникають внаслідок злочинних посягань, відповідальність за які встановлено в нормах кримінального права, переважно регламентується положеннями КПК України [123]. Проте основні права і свободи людини і громадянина, які підлягають захисту під час кримінального провадження, у тому числі і тимчасового вилучення майна, закріплені в Основному Законі й стали підґрунтям у подальшому для відповідного процесуального законодавства.

Як зазначалося вище, тимчасове вилучення майна є заходом забезпечення кримінального провадження, якому притаманний примусовий характер, оскільки в ході його застосування відбувається фактичне обмеження права власності. Останнє є конституційним правом людини, яке полягає у праві володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. При цьому ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Разом із тим законодавець закріпив можливість

примусового відчуження об'єктів права приватної власності лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості [52].

А. С. Нерсисян слушно зазначає, що непорушність права власності, передовсім приватної, є однією із фундаментальних засад сучасного демократичного суспільства та правової держави. Лише громадяни, що мають власність, можуть претендувати на роль сталої основи функціонування будь-якого суспільства, а протиправне позбавлення власності з боку держави означає її правове свавілля, притаманне здебільшого авторитарним та тоталітарним режимам. Саме тому під час розбудови незалежної української держави важливо встановити такі законодавчі та правозастосовні механізми, які б запобігали можливості зловживання органами державної влади своїми повноваженнями у сфері обмеження майнових прав громадян. Особливо актуальною дана проблематика є у світлі кримінального провадження, зокрема, досудових його стадій, коли людина, яка ще не визнана винною у вчиненні злочину, змушена зазнавати обмежень, що пов'язані із здійсненням щодо неї досудового слідства [84, с. 50–51].

Таким чином, тимчасове вилучення майна якраз і є тією можливістю держави примусово відчужувати об'єкти права приватної власності, яке відбувається на підставі й відповідно до національного законодавства. До останнього, згідно зі ст. 9 Конституції України, також належать чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [52]. Тому, проводячи реформування кримінального процесу, Україна здійснила чергові кроки на шляху до послідовної реалізації в законодавстві та у практиці застосування загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів, що є юридичною основою забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина [65, с. 67–68].

В. І. Фаринник вказує, що міжнародні стандарти прав особи стали категорією, яка відображає узагальнене уявлення про права і свободи

людини з урахуванням сучасного стану права, правової науки та ідеалів правової держави. Будучи закріпленими в загальновизнаних актах положення, в яких визначено основні права, свободи та обов'язки осіб, які перебувають під юрисдикцією держав-учасниць відповідної угоди, вони одночасно виступають як моделі або орієнтири для розвитку правової сфери держав, вдосконалення системи і процедур здійснення різних видів державної діяльності, у тому числі й кримінального судочинства. Ось чому диференціація механізму реалізації заходів кримінального процесуального примусу в законодавстві обумовлюється насамперед існуванням у суспільстві прогресивних ідей про єдність системи захисту прав людини на основі міжнародно-правових стандартів правосуддя, а також наявністю різних процесуальних процедур, що забезпечують ефективне досягнення завдань кримінального судочинства [170, с. 15, 18].

Тож, підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого – завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать, Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, тим самим зобов'язавшись гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції [50; 112]. При цьому у ст. 1 «Захист власності» Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [118].

З аналізу наведених положень можемо визначити, що Конституція України та міжнародне законодавство, закріплюючи таке право людини, як право власності, передбачають можливість його обмеження з боку держави. Таке фактичне обмеження якраз відбувається під час застосування тимчасового вилучення майна. Однак, щоб у рамках такого заходу особа не зазнала безпідставних порушень своїх прав, кримінальне процесуальне законодавство повинне закріпити гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів під час тимчасового вилучення майна.

Тому, базуючись на положеннях Конституції України та міжнародних стандартів, законодавець у КПК України закріпив у главі 2 засади кримінального провадження, до яких, зокрема, належать: верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження [56]. Відповідно до вказаних засад повинно здійснюватися й застосування тимчасового вилучення майна як елемента кримінального провадження.

Зокрема, згідно зі ст. 16 КПК України «Недоторканність права власності», позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого

судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом. На підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення [56]. Тобто законодавець закріпив можливість обмеження права власності виключно за рішенням суду і в той же час указав на існування винятку з указаної норми – застосування тимчасового вилучення майна.

Вказане уточнення в ч. 2 ст. 16 КПК України, на нашу думку, не відповідає міжнародним стандартам захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Для обґрунтування своєї позиції вважаємо доречним навести рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), так як з метою впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; створення передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України; усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї в нашій державі було прийнято Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Зокрема у ст. 17 вказаного закону зазначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права [50; 102].

У п. 28 рішення ЄСПЛ у справі «Ісмаїлов проти Росії» (Заява № 30352/03) від 06.11.2008 зазначено, що стаття 1 Протоколу № 1 до Конвенції включає три відмінних правила: перше правило, викладене в першому реченні першого параграфу, має загальний характер і висвітлює принципи мирного володіння своїм майном; друге правило, яке міститься у другому реченні першого параграфу, стосується позбавлення власності і визначає умови цього; третє правило, викладене у другому параграфі, передбачає, що Договірні Сторони зобов'язані, *inter alia*, контролювати використання власності відповідно до загальних інтересів. Три правила тісно взаємопов'язані. Друге і третє правило застосовуються у специфічних випадках втручання у право безперешкодного користування своїм майном і

тому повинні бути розглянуті у світлі загального принципу, викладеного в першому правилі [139].

Більше того, у зазначеному вище рішенні ЄСПЛ у п. 31 Суд підкреслив, що перша і найважливіша вимога статті 1 Протоколу 1 до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання влади в мирне володіння майном має бути законним: друге речення параграфу 1 передбачає, що позбавлення майна можливе тільки «на умовах, передбачених законом», а пункт 2 визнає, що держави мають право здійснювати контроль за користуванням майном шляхом виконання «законів». Також зазначено, що верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції. Отже, питання про те, чи був дотриманий справедливий баланс між вимогою суспільного інтересу та вимогами захисту основних прав окремої особи, з'являється тільки тоді, коли встановлено, що оскаржуване втручання відповідало вимозі законності і не було довільним [139]. Адже, як указує ЄСПЛ у п. 180 свого рішення від 21.04.2011 у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», «...слово «законний» та словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом» за своєю суттю відсилають до національного законодавства та встановлюють зобов'язання забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм законодавства. Хоча саме національні органи, передовсім суди, повинні тлумачити і застосовувати національний закон...» (п. 41 рішення у справі «Бенхем проти Сполученого Королівства» від 10.06.1996 та п. 171 рішення у справі «Асанідзе проти Грузії») [141].

При цьому в рішенні ЄСПЛ від 22.11.2007 у справі «Україна-Тюмень» проти України» в п. 55 надано тлумачення «пропорційності втручання» у право на мирне володіння майном та зазначено, що таке втручання повинно бути здійснено з дотриманням «справедливого балансу» («fair balance») між вимогами загального інтересу суспільства та захисту основоположних прав особи. Має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти шляхом

вжиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності [185].

Окрім зазначеної вище засади недоторканності права власності, забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна реалізується за допомогою такого засобу, закріпленого у КПК України, як принцип змагальності, зокрема у сфері застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Роль засади змагальності під час обрання та застосування тимчасового вилучення майна, а в подальшому арешту тимчасово вилученого майна, визначається тим, що до цих процесів залучається не тільки суд, як суб'єкт реалізації функції правосуддя, а й сторони обвинувачення й захисту. При цьому в умовах демократизації та гуманізації кримінального процесу на шляху до євроінтеграційних прагнень роль сторони захисту посилюється [10, с. 169–170].

Тобто, згідно з міжнародними стандартами та КПК України, обмеження права власності з боку держави повинно відповідати засаді законності, бути специфічним випадком втручання у право власності, здійснюватися з дотриманням «справедливого балансу» – бути співрозмірним з інтересами суспільства. Як слушно зазначає О. Верхогляд, гарантією забезпечення права власності та попередження незаконного й необґрунтованого його обмеження в такому разі є відповідна процесуальна форма, а саме: належна правова регламентація підстав і порядку вирішення долі певних об'єктів особами, які здійснюють провадження [17, с. 258].

Здійснений у розділі 2 аналіз процесуального порядку тимчасового вилучення майна дозволив дійти висновку, що не всі елементи процедури були чітко регламентовані, а то й взагалі не закріплені на законодавчому рівні. Так, убачається необхідним зазначити обов'язкове отримання дозволу слідчого судді, суду на тимчасове вилучення майна, а його проведення без такого рішення повинне бути винятковим. Причому такі винятки повинні бути наведені в КПК України. Це, на нашу думку, дозволить мінімізувати з боку уповноважених органів і службових осіб зловживань у сфері обмеження права власності. Адже часто особа, яка проводить обшук, умисно

використовує останній як можливість пошуку чого-небудь, що дозволить притягнути особу до кримінальної відповідальності, не маючи достатніх підстав і доказів для отримання дозволу на їх вилучення в рамках обшуку (для зазначення в ухвалі слідчого судді про проведення обшуку). У такий спосіб проведення тимчасового вилучення майна під час обшуку завчасно використовується як можливість збирання речових доказів, самоціль. Окрім зазначеного, вважається, що потрібно розширити перелік слідчих (розшукових) дій, у ході яких може тимчасово вилучатися майно.

Разом із тим не знайшли свого законодавчого закріплення в положеннях КПК України правовий статус тимчасово вилученого майна; умови забезпечення схоронності майна; процедура повернення тимчасово вилученого майна; процедура вирішення прокурором питання про безпідставність тимчасового вилучення майна; можливість і процедура продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; розширений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна.

Більше того, відсутність окремого положення про підстави та порядок арешту тимчасово вилученого майна призводить до того, що в окремих випадках клопотання про такий арешт не задовольняється через відсутність у визначених законом випадках такої обов'язкової умови для застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження як існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості. Відповідно, тимчасово вилучене майно повинне бути повернутим. Тобто виникає суперечність між підставами тимчасового вилучення майна та підставами в окремих випадках арешту майна, адже тимчасово вилучатися може майно, яке перебуває у володінні й іншої особи, а не тільки підозрюваного.

Якщо ж все таки майно тимчасово вилучили в підозрюваного й вирішується питання про його арешт, то Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошує на необхідності під час

прийняття судового рішення враховувати позиції ЄСПЛ. Зокрема, мова йде про п. 175 рішення ЄСПЛ від 21.04.2011 у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», в якому зазначено, що «термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення. Вимога, що підозра має ґрунтуватись на обґрунтованих підставах, є значною частиною гарантії недопущення свавільного затримання і тримання під вартою...» [141; 162; 170, с. 12–13]. При цьому законодавець не обмежується виключно зазначенням факту існування, хоча й обґрунтованої підозри, а зобов'язує слідчого, прокурора довести як існування, так і обґрунтованість підозри [56].

Все вищезазначене вказує на недосконалість правового регулювання тимчасового вилучення майна й арешту тимчасового вилучення майна, що, у свою чергу, вказує на можливість упущень у частині забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. У зв'язку з цим вважаємо, що нечітке закріплення прав і обов'язків суб'єктів тимчасового вилучення майна у процесуальних нормах призводить до порушення встановленої кримінальної процесуальної форми тимчасового вилучення майна. Тому в осіб, які постраждали внаслідок порушення вимог кримінального процесуального закону, залишається можливість забезпечення своїх прав, свобод і законних інтересів за допомогою інших гарантій – судового захисту; прокурорського нагляду; суддівського контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна; відповідальності за порушення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна. Дещо детальніше зупинимося на характеристиці права на судовий захист.

Так, згідно з рішенням Конституційного Суду України, ч. 1 ст. 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші

ураження прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадках відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене [52; 121]. Адже право на судовий захист належить до основних, невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина та не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану, а недосконалість інституту судового контролю за досудовим слідством не може бути перепорою для оскарження актів, дій чи бездіяльності посадових осіб органів державної влади [124].

У разі порушення встановлених законом прав і свобод людини і громадянина, останні мають право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дії чи бездіяльність порушують або уражають права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді [52; 122]. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом [123].

Системний аналіз положень КПК України, зокрема тих, які визначають його завдання та унормовують порядок оскарження рішень чи дій суб'єктів владних кримінально-процесуальних повноважень, дає підстави для висновку про можливість оскарження до суду не тільки рішень і дій прокурора, слідчого, органу дізнання, але їхньої бездіяльності [123]. Зокрема поширеним порушенням з боку суб'єктів, які безпосередньо проводили

тимчасове вилучення майна, є несвоєчасне повернення чи неповернення тимчасово вилученого майна; порушення терміну звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна.

Що стосується характеристики таких контрольних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, як прокурорський нагляд і судовий контроль за дотриманням законності, то вона буде здійснена більш розгорнуто в наступних підрозділах (3.2 і 3.3) даного дослідження. А відповідальність за порушення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна передбачена в нормах Особливої частини Кримінального кодексу України, зокрема, в розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [54].

Отже, підсумовуючи все вищенаведене, зазначимо, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна є діяльністю державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, із застосуванням правових засобів, спрямованих на створення умов для реалізації прав, свобод і законних інтересів особи та їх захисту під час тимчасового вилучення майна. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів є складним механізмом, який представлений цілою системою засобів і факторів, що гарантують необхідні умови реалізації прав та свобод людини і громадянина, – зокрема, гарантіями та безпосередньо правозастосовною діяльністю основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольні-наглядові функції. При цьому пропонується за змістом виокремлювати контрольні та процедурні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, а за характером – норми та принципи права, в тому числі міжнародні гарантії; судовий захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи; прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна; судовий контроль за

дотриманням законності при проведенні тимчасового вилучення майна; відповідальність за порушення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна.

3.2. Прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна

Україна знаходиться на етапі великих масштабних перетворень, які спрямовані на зміцнення самостійності та незалежності, утвердження демократії у правовій державі. Відбувається переосмислення цінностей в економічній, соціальній, управлінській, духовній та інших сферах життя суспільства. За таких умов на перший план виступає завдання з підтримання та зміцнення правопорядку, яке реалізовується в контексті правоохоронної діяльності держави. Особливе місце серед органів, які здійснюють таку діяльність, займає прокуратура, яка поряд із завданням забезпечення законності водночас покликана стояти на захисті прав і законних інтересів особи [7, с. 198], зокрема у сфері кримінального судочинства.

Так, обов'язок прокуратури з виконання функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, покладається на неї Конституцією України (ст. 121) [52]. Основні повноваження прокурора з виконання покладених на нього функцій закріплені в положеннях розділу IV Закону України «Про прокуратуру». Зокрема у ст. 25 указанного нормативного акта «Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство» зазначено, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [109] та

Кримінальним процесуальним кодексом України [56]. При цьому письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню [111].

Разом із тим, згідно з ч. 1 ст. 36 КПК України, прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора [56].

При цьому процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні є різноманітною та багатогранною. Одним із важливих напрямів його діяльності є забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, в тому числі й під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Адже, як зазначають П. П. Підюков, Я. Ю. Конюшенко, забезпечення законності завжди було й залишається центральною вимогою у сфері кримінального процесуального доказування [97, с. 461]. А для прокуратури нагляд за додержанням і застосуванням законів значною мірою визначає зміст її діяльності [180, с. 79–85].

У попередньому підрозділі даного дослідження було зазначено, що особливе місце серед гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна займають прокурорський нагляд і судовий контроль за дотримання законності під час застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. Тобто мова йде про гарантії, яким притаманний контрольно-наглядовий характер.

Проте, незважаючи на те, що у фаховій літературі вказані гарантії досить часто вживають разом, слід усвідомлювати, що це різні за своїм змістом види діяльності. Насамперед така ситуація обумовлена тим, що «контролюючий орган, на відміну від наглядового, має право втручатися в

оперативну діяльність підконтрольного об'єкта (іноді аж до підміни собою його керівного органу), а також те, що контролюючі органи мають право притягувати винних до юридичної відповідальності» [23, с. 45]. Тобто нагляд у порівнянні з контролем є більш вузьким за обсягом владних повноважень [81, с. 53–134]. У зв'язку з цим існують думки, що нагляд є похідним від контролю [5, с. 348–350].

З приводу вищенаведеного вважаємо вірною позицію Є. А. Безкровного, згідно з якою, незважаючи на зовнішню схожість і наявність загальних рис, контроль і нагляд – це самостійні форми юридичної діяльності. Вони мають загальну мету упередження й припинення порушення законності, однак досягаються застосуванням специфічних для кожного засобів і методів. Реалізація контролюючими органами своїх функцій має на меті не лише встановлення законності та правопорядку, а й забезпечення ефективності та доцільності державного управління. Метою нагляду є точне й неухильне виконання законів без дослідження при цьому доцільності дій посадових або службових осіб державних органів. Нагляд і контроль різняться також за об'єктом їх діяльності. Нагляд обмежується перевіркою дотримання законодавчо закріплених норм. Для контролю важливим є не лише з'ясування питання про порушення суб'єктом управління діючого законодавства, а й питання слушності, доцільності й ефективності використання ним наданих правових норм. Відмінність нагляду від контролю проявляється також у тому, що прокуратура є самостійним органом, який не належить до жодної з гілок державної влади [9, с. 29–30].

Таким чином, незважаючи на спільність мети, яку мають контроль і нагляд, указані види діяльності є різними категоріями, так як відрізняються суб'єктом, засобами та способами реалізації. З приводу прокурорського нагляду при застосуванні тимчасового вилучення майна, то вважається за необхідне розпочати висвітлення його особливостей зі з'ясування сутності та змісту прокурорського нагляду взагалі.

Н. О. Рибалка, досліджуючи поняття та сутність прокурорського

нагляду, здійснив аналіз нормативно-правового регулювання діяльності прокуратури України та дійшов висновку, що в жодному нормативному акті, який визначає засади діяльності вказаного органу, не розкрито поняття прокурорського нагляду. При цьому зазначено, що в теорії та практиці прокурорського нагляду напрацьовано ряд понять і термінів, що використовуються як у науковій, так і практичній діяльності. Не усі з них вченими і практиками сприймаються однозначно, і це певною мірою негативно позначається на ефективності здійснення нагляду органами прокуратури [119, с. 768].

Зокрема, А. Ф. Козлов під прокурорським наглядом пропонує розуміти діяльність з нагляду за суворим і точним дотриманням законів, яка здійснюється від імені держави органами прокуратури [48, с. 8]. Наведена дефініція вбачається логічно неправильно побудованою, так як учений трактує зміст нагляду, використовуючи термін «нагляд». При цьому акцентується увага тільки на суб'єкті й спрямуванні нагляду. Питання ж стосовно змісту діяльності з нагляду залишається не розкритим. Дещо детальніше спробував охарактеризувати прокурорський нагляд Н. О. Рибалка, визначивши його як форму державного контролю, головну функцію прокуратури України, яку складають взаємопов'язані дії прокуратури з попередження, виявлення, припинення й усунення порушень законів та інших нормативно-правових актів фізичними й юридичними особами [119, с. 771].

Досліджуючи окремі аспекти прокурорського нагляду у процесі здійснення оперативно-розшукової профілактики злочинів, В. О. Глушков, В. І. Василичук, Л. П. Скалозуб, Л. В. Бортницька визначають прокурорський нагляд як регламентовані правовідносини, що виникають при його здійсненні між органами прокуратури та іншими установами, організаціями, посадовими особами і громадянами, а також між суб'єктами прокурорського нагляду при виконанні їх функцій [24, с. 79]. Запропоноване вченими визначення, на наш погляд, не виокремлює специфічні й водночас

обов'язкові риси вказаної діяльності, зокрема, не зрозуміло, за допомогою яких засобів і для досягнення яких цілей реалізується такий нагляд.

На нашу думку, основні риси прокурорського нагляду знайшли своє відображення у визначенні, запропонованому А. В. Денисовою та А. В. Столітнім. Вони визначають дане поняття, вказуючи на суб'єктів його реалізації, способи та засоби здійснення, а також його спрямованість. А саме – це вид державної діяльності, яку здійснюють саме органи прокуратури; сукупність безперервних дій зі спостереження за дотриманням законності у відповідних суспільних відносинах, які здійснюються компетентним на те органом із застосуванням наданих йому законом повноважень та спрямовуються на попередження, виявлення й припинення порушень, а також притягнення порушників до відповідальності [32, с. 36; 149, с. 81].

З урахуванням усього вищенаведеного можна повністю погодитися з твердженням О. В. Ільченка, А. В. Усової, що прокурорський нагляд є однією з гарантій кримінального процесу, що сприяє забезпеченню дотримання законності органами досудового слідства та відновлення порушених прав громадян. Адже у сфері кримінальних процесуальних відносин функція нагляду зобов'язує прокурора виявляти та усувати порушення законності, недоліки в роботі органів досудового розслідування шляхом скасування чи зміни процесуальних рішень, поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, а за необхідності й застосування примусових заходів для виконання нормативних приписів [41, с. 300]. Тобто при здійсненні нагляду прокурор наділяється повноваженнями, які дозволяють своєчасно усунути будь-які порушення суб'єктами кримінального процесуального доказування вимог закону, запобігти фальсифікації доказів. Відповідно, здійснення прокурором цих повноважень дає підстави стверджувати, що він є головною процесуальною фігурою, яка здійснює процесуальне керівництво доказуванням і усім досудовим провадженням у кримінальному судочинстві [97, с. 464].

Як зазначають з цього приводу А. П. Черненко, А. Г. Шиян, прокурор

здійснює нагляд за додержанням законів із боку слідчого та оперативних підрозділів під час досудового розслідування, а також реалізує свої повноваження щодо доказування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Тобто можна говорити про два напрями реалізації прокурором своїх повноважень на стадії досудового розслідування [177, с. 207].

Чинний КПК України відкоригував функцію прокурора щодо нагляду та фактично змістив акцент із суто наглядової діяльності прокурора на безпосереднє керівництво процесуальною діяльністю органу досудового розслідування щодо проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні, а також істотно посилив статус прокурора саме як сторони кримінального провадження з боку обвинувачення. Поряд із цим прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування здійснюється в чіткій процесуальній формі. Важливою особливістю прокурорського нагляду за дотриманням законів органами досудового розслідування є наявність у прокурора владно-розпорядчих повноважень. Останні полягають у тому, що акти реалізації наглядових повноважень мають обов'язкову силу як для осіб, які проводять досудове розслідування, так і для учасників кримінального провадження. Особливістю процесуального статусу прокурора під час досудового розслідування є й те, що прокурорський нагляд містить право вирішувати усі процесуальні питання, які виникають на цій стадії процесу, за винятком тих питань, рішення яких належить до виняткової компетенції слідчого судді [93, с. 143–144].

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [56].

З наведеного можна визначити, що законодавець ототожнює терміни «прокурорський нагляд» і «процесуальне керівництво прокурора». У цьому контексті варто зазначити, що «виникає проблема з розмежування понять

прокурорського нагляду і процесуального керівництва слідством, адже вони настільки тісно пов'язані, що їх практично неможливо розглядати окремо. З одного боку, саме процесуальне керівництво є, по суті, формою такого нагляду, а з іншого – в цьому питанні існує значна сутнісна суперечність: прокурор, будучи фактично керівником розслідування, сам же за ним і наглядає, що викликає питання стосовно об'єктивності такого розслідування. Адже, як наголошують О. Литвак, П. Шумський, вказана суперечність супроводжує функцію кримінального переслідування прокуратури й у подальшому – на стадії судового розгляду: роль прокурора як особи, котра здійснює як процесуальне керівництво слідством, так і державне обвинувачення в суді, обумовлює його зацікавленість у невикритті потенційних помилок на стадії досудового розслідування, допущених слідчими підрозділами, за якими він наглядав, а несе відповідальність за якість проведеного слідства [64, с. 8].

А. Б. Степанов зазначає, що полеміка щодо співвідношення нагляду та процесуального керівництва, яка має місце у багатьох наукових дослідженнях, характеризується такими основними підходами, які виділено М. Руденком та В. Півненком: одні автори повністю заперечують керівну роль прокурора під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вважаючи, що процесуальне керівництво несумісне з прокурорським надглядом ні за призначенням, ні за змістом, ні за порядком реалізації; другі вважають, що в ролі процесуальних керівників можуть виступати лише керівники органів досудового розслідування, яким більш притаманний цей вид процесуальної діяльності; треті відстоюють наявність у прокурора процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування, але розглядають його, як і український законодавець, у формі прокурорського нагляду; четверті визначають процесуальне керівництво як один із засобів взаємодії прокурора з оперативним підрозділом та слідчим; прихильники п'ятої точки зору обґрунтовують наявність у прокурора самостійної функції у досудовому розслідуванні, що іменується

процесуальним керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення; ті автори, хто підтримує шосту позицію, взагалі не бачать різниці між прокурорським наглядом і прокурорським керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення, вважаючи ці два поняття ідентичними [32, с. 35; 149, с. 135–136].

Таким чином, стає очевидним, що в наукових джерелах не сформувався єдиний підхід до визначення співвідношення наведених вище понять. Проте ретельніший аналіз положень КПК України дозволив дійти висновку, що прокурорський нагляд є ширшим терміном і поглинає в себе процесуальне представництво, так як у формі останнього реалізується у кримінальному провадженні. Більше того, аналіз виокремлених законодавцем повноважень, якими наділяється прокурор для здійснення нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування, демонструє, що останні спрямовані на досягнення дещо відмінних цілей, проміжних завдань.

При цьому суть нагляду за дотриманням і правильним застосуванням законів в Україні полягає у здійсненні Генеральним прокурором України та підлеглими йому прокурорськими працівниками від імені держави на усій її території специфічної діяльності, скерованої на вивчення ними інформації про порушення законів, в отриманні й аналізі різноманітних матеріалів, статистичних даних про роботу піднаглядних об'єктів, які можуть містити відомості, що вказують на необхідність проведення перевірок своїми силами або із залученням контролюючих органів, в оцінці правових актів із позиції їх відповідності законам, а також у застосуванні заходів прокурорського реагування з метою усунення виявлених порушень, скасування незаконних рішень та притягнення винних до встановленої законодавством юридичної відповідальності [117; 9, с. 27]. Подібної думки дотримується й О. О. Шандула, котрий під час дослідження особливостей здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні покарання у вигляді арешту зазначає, що наглядові повноваження прокурора традиційно

поділяють на три групи, які спрямовані на таке: 1) виявлення порушень закону (а також причин, що їх породжують, і умов, що їм сприяють); 2) усунення порушень закону (обставин, що їм сприяють); 3) попередження (запобігання) порушень законів [181, с. 758; 138, с. 171].

З урахуванням характеру цілей, які має прокурор під час своєї діяльності, нами повноваження прокурора, закріплені у ст. 36 КПК України, були згруповані таким чином:

1) повноваження, пов'язані зі здійсненням досудового розслідування в цілому та збиранням доказів зокрема: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; повідомляти особі про підозру; пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК та законом; самостійно складати обвинувальний акт чи відповідні клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його

або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому КПК; погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому КПК; доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження; доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

2) повноваження, пов'язані з виявленням і недопущенням порушень закону: мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань; перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію);

3) повноваження, пов'язані з усуненням (припиненням) порушень закону: ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або у випадку неефективного

досудового розслідування; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК; повертати документи про видачу особи (екстрадицію) відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України; скасування Генеральним прокурором, керівником регіональної прокуратури, керівником місцевої прокуратури, їх першими заступниками та заступниками при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування незаконних та необґрунтованих постанов слідчих та прокурорів нижчого рівня у межах строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК;

4) інші повноваження, передбачені КПК [56].

Отже, закріплені в КПК України повноваження прокурора, за допомогою яких він здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, є формою реалізації одного з основних завдань кримінального провадження – охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Зазначені повноваження прокурора дозволяють йому забезпечити права, свободи та законні інтереси особи й під час тимчасового вилучення майна, так як останній є одним із заходів забезпечення кримінального провадження. Проте зміст цих повноважень буде дещо уточненим з урахуванням специфіки застосування вказаного заходу кримінального процесуального примусу.

Тимчасове вилучення майна за своїм характером є заходом, який уже обмежує конституційно закріплене право власності. У силу цього на прокурорі лежить підвищена відповідальність зі здійснення нагляду за дотриманням законності під час тимчасового вилучення майна, щоб особу безпідставно не було обмежено в її праві власності, а також щоб не були порушені її права як суб'єкта тимчасового вилучення майна. Тому, здійснюючи прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення

майна, прокурор наділяється повноваженнями, пов'язаними, по-перше, зі своєчасним виявленням і недопущенням порушень прав, свобод і законних інтересів особи, і, по-друге, з припиненням указаних порушень.

Відповідно, з урахуванням положень КПК України, Закону України «Про прокуратуру» та наказу Генеральної прокуратури України від 19.12.2012 № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», наглядові повноваження прокурора при застосуванні тимчасового вилучення майна можуть бути представлені таким чином:

1) спрямовані на своєчасне виявлення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи: перевірка повноти та законності проведення тимчасового вилучення майна; погоджування або відмова у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна; перевірка за необхідності, але не рідше одного разу на півріччя, стану збереження речових доказів і схоронності тимчасово вилученого майна, достовірності та повноти записів у книгах їх обліку; вжиття заходів до підвищення відповідальності керівників органів досудового розслідування за неналежне виконання процесуальних повноважень щодо контролю за законністю дій слідчих, за якісним розслідуванням і розкриттям злочинів; проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, а також проведення узгоджених заходів, здійснення аналітичної діяльності;

2) спрямовані на припинення порушень прав, свобод і законних інтересів особи: проведення перевірки та прийняття рішення в порядку КПК України за фактами неналежного зберігання речових доказів, що призвело до їх втрати, незаконного знищення, реалізації, технологічної переробки чи пошкодження, незбереження їх істотних ознак і властивостей, а також у випадках привласнення чи розтрати; неупереджений та об'єктивний розгляд скарг учасників кримінального провадження на рішення та дії працівників органів досудового розслідування; участь у розгляді слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора (зокрема, в I півріччі

2018 року прокурор взяв участь у розгляді 5049 указаних скарг, з яких задоволено –2376 [36]); оскарження судових рішень у порядку, встановленому КПК; тощо [56; 111; 110].

Реалізація наведених вище повноважень прокурорського нагляду дозволить забезпечити додержання суб'єктами тимчасового вилучення законів, що, у свою чергу, як зазначає В. О. Біляєв, буде сприяти: 1) розкриттю кримінальних правопорушень, захисту особи, її прав, свобод, власності, прав підприємств, установ, організацій від злочинних протиправних посягань; 2) запобіганню незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності; 4) охороні прав і законних інтересів осіб при здійсненні кримінального провадження; 5) здійсненню заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, усунення причин та умов, що сприяють їх учиненню [11, с. 99–100].

Отже, прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна, як гарантія забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, є сукупністю безперервних дій прокурора зі спостереження за дотриманням законності під час тимчасового вилучення майна й арешту тимчасово вилученого майна, які застосовуються ним у рамках наділених законом повноважень для своєчасного виявлення, припинення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи, а також притягнення порушників до відповідальності.

3.3. Судовий контроль за законністю проведення тимчасового вилучення майна

Розробка та запровадження нових правових інститутів із метою вдосконалення системи кримінальних процесуальних гарантій зумовлюється необхідністю охорони прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також забезпеченням неупередженого та

ефективного розслідування. Для сприяння реалізації цих завдань КПК України, прийнятий 13.04.2012, вводить у сферу кримінального процесу нового процесуального суб'єкта – слідчого суддю [40, с. 314]. У п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України наведено значення терміна «слідчий суддя». Це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК України (розгляд клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій), – голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду [56].

Як зазначає з цього приводу Н. З. Рогатинська, згідно з новим КПК, істотно розширюється судовий контроль за органами досудового розслідування. Метою такого контролю є забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Слідчий суддя на стадії досудового слідства стає ключовою фігурою у кримінальному процесі. Багато питань, які відповідно до КПК 1960 року були віднесені до компетенції прокурора та слідчого, тепер вирішує слідчий суддя з дотриманням принципу змагальності, у присутності сторін [126, с. 286]. На важливу роль судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження вказує й О. С. Юнін. Науковець зазначає, що належний судовий контроль, об'єктивне та незалежне досудове розслідування неможливі без наявності слідчого судді, як об'єктивного і незалежного дослідника обставин вчиненого кримінального правопорушення [126, с. 284; 184].

Іншими словами, говорячи про забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, зокрема й при тимчасовому вилученні майна, варто вести мову про функцію судового контролю у кримінальному процесі, який є напрямом діяльності слідчого судді на стадії досудового розслідування, а також під час застосування екстрадиційної процедури, що забезпечує законність рішень та дій слідчого, прокурора з

метою дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [174, с. 29].

У контексті наведеного вбачається слушним твердження В. В. Назарова та Р. І. Тракало стосовно того, що саме у кримінальному провадженні, яким найбільш обмежуються конституційні права та свободи людини і громадянина, будь-який його учасник має усвідомлювати свою соціальну цінність, значущість, недоторканність, відчувати захист свого приватного життя з боку осіб, які наділені владними повноваженнями. При цьому одним з найбільш дієвих засобів забезпечення конституційних прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування є судовий контроль. Практика застосування слідчим суддею контрольних повноважень показує, що судовий контроль в дійсності, а не формально стає ефективним засобом правового захисту і, всупереч певним скептичним висловлюванням і побоюванням деяких науковців та практиків про можливу його неефективність, формальний характер і навіть негативний вплив на кримінальне провадження, доводить свою необхідність [174, с. 89].

Тобто судовий контроль за дотриманням законності у кримінальному провадженні в цілому та при тимчасовому вилученні майна зокрема є виправданим, відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам і потребам юридичної практики в галузі кримінального судочинства. Адже, як зазначає В. А. Завтур, процесуальний закон має містити ефективні та системні гарантії, реалізація яких максимально унеможливить прийняття низькоякісних рішень, що не спрямовані на досягнення окреслених законом завдань кримінального провадження. При цьому вірно зазначено, що визначальною гарантією забезпечення законності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження в контексті чинного КПК України, яка доволі часто визнається одним із його найбільших досягнень, є інститут судового контролю. Зокрема, посиленню механізмів захисту прав та свобод учасників кримінального провадження від незаконного та необґрунтованого обмеження передувало тривале й поступове розширення повноважень суду у

прийнятті відповідних рішень не лише у судовому провадженні, але й під час досудового розслідування [35, с. 16, 39–40, 44].

Однак щоб забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, в тому числі при тимчасовому вилученні майна, було реальним, потрібно не просто обмежуватися наявністю інституту судового контролю, а забезпечувати його доступність та ефективність [140; 35, с. 17]. Адже як зазначено у ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, «кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [50]. При цьому слід зауважити, що засіб правового захисту є ефективним, якщо він може пришвидшити вирішення справи національними судами або гарантувати особі належну компенсацію за шкоду, вже заподіяну затримками в розгляді справи [140].

На важливість судового контролю за законністю проведення заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі тимчасового вилучення майна, в системі забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи вказує й Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, узагальнюючи судову практику щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Зокрема, він зазначає, що «загальні положення КПК України про те, що до повноважень слідчого судді належить здійснення у порядку, передбаченому цим законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, знайшли свій розвиток і у положеннях КПК, які регламентують порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [162].

Ось чому В. І. Фаринник переконаний, що судовий контроль повинен ефективно діяти нарівні із прокурорським наглядом та відомчим контролем,

забезпечуючи важливу гарантію конституційних прав і свобод осіб, залучених у кримінальне провадження [171, с. 384]. Разом із тим можна зустріти й відмінну думку щодо місця судового контролю в системі державного контролю. Зокрема, пропонується серед відмінних ознак судового контролю, які варто розцінювати як його перевагу над прокурорським наглядом і відомчим контролем, що підвищують його процесуальну значущість, спрямовану на захист прав і свобод особистості у кримінальному провадженні, виокремлювати: процесуальний статус слідчого судді (його функції не пов'язані з якістю досудового розслідування, не передбачають відповідальності за розкриття кримінальних правопорушень); судову процедуру з елементами змагальності, яка передбачає більш ефективний захист прав і свобод людини та громадянина; відсутність у слідчих суддів такої підпорядкованості й субординації, яка існує у прокурорів [83, с. 90–91].

Тож з урахуванням усього вищезазначеного варто вкотре зацентувати увагу на безперечно важливому значенні такого засобу забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб при тимчасовому вилученні майна як судовий контроль за дотриманням законності. Вважаємо, що висвітлення особливостей здійснення вказаного виду контролю неможливе без попереднього з'ясування сутності та змісту терміна «судовий контроль».

Так, І. А. Атаманчук, визначаючи сутність судового контролю, обмежився вказівкою на його самостійну процесуальну функцію, яка має власні цілі та завдання у рамках завдань кримінального судочинства [6, с. 557; 174]. М. Г. Шавкун характеризує судовий контроль за досудовим розслідуванням як систему процесуальних дій і рішень суду, що спрямовані на перевірку кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування, виявлення, аналіз та усунення порушень кримінально-процесуального закону [179, с. 7; 174].

Більш розгорнуте трактування судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу пропонують Л. Д. Удалова, В. Я. Корсун. На

їх думку, це особливий, самостійний вид судової діяльності, спрямований на забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, а також їх захист і відновлення в разі порушення органом дізнання, слідчим, прокурором [159, с. 68; 174]. Дещо деталізованіше в частині зазначення підстав і способу здійснення судового контролю визначення останнього наводить О. В. Войтов. Він визначає його як різновид діяльності суду, що діє на підставі міжнародних, конституційних і кримінально-процесуальних правових норм, які мають запобіжний та правовідновлювальний характер і є окремою функцією суду, основним завданням якої є захист конституційних прав громадян шляхом перевірки судом законності й обґрунтованості дій і рішень посадових осіб та органів розслідування, які обмежують ці права та свободи в ході здійснення своєї діяльності [18, с. 209–212]. Проте вказана деталізація занадто загромаджує зміст запропонованої дефініції, чим і утруднює її сприйняття.

На думку авторів навчального посібника «Судовий контроль у кримінальному провадженні», судовий контроль у кримінальному провадженні являє собою окремий напрямок діяльності суду, яка здійснюється під час досудового розслідування слідчим суддею. Його сутність полягає у здійсненні слідчим суддею контролю за законністю та обґрунтованістю рішень та дій (бездіяльності) слідчого і прокурора; обмеження при проведенні досудового розслідування конституційних прав людини шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і рішень органів досудового розслідування. Виходячи з наведеного, значення судового контролю полягає у тому, що завдяки діяльності слідчого судді забезпечуються невідкладним судовим захистом прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження, а також створюються належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування. Правозахисний характер судового контролю обумовлює закріплення у ст. 206 КПК України загальних обов'язків слідчого

судді щодо захисту прав людини [150, с. 3].

Вбачається, що найбільш влучне трактування судового контролю на досудовому розслідуванні запропоновано В. В. Назаровим і Р. І. Тракало. А саме: здійснювана у встановленому законом порядку діяльність слідчого судді, що ініціюється стороною обвинувачення чи захисту або за власною ініціативою слідчого судді, з метою перевірки законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень [83, с. 92]. У зв'язку з чим пропонуємо під судовим контролем за законністю проведення тимчасового вилучення майна розуміти здійснювану в установленому законом порядку діяльність слідчого судді, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень

При цьому у фаховій юридичній літературі можна зустріти різні підходи до виокремлення видів і форм судового контролю. Зокрема, В. О. Попелюшко, Д. В. Пінчук, П. П. Підюков, Я. Ю. Конюшенко зазначають, що судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу має два види. Перший передбачає можливість застосування під час досудового провадження чітко визначених заходів кримінального процесуального примусу, в тому числі у формі слідчих (розшукових) дій, лише за попереднім рішенням судді, заснованим на перевірці обґрунтованості та законності їх здійснення (попередній досудовий контроль). Сутність же другого виду контролю зводиться до надання особам, які притягнені чи залучені до кримінального провадження, прав на оскарження визначених КПК України дій та рішень слідчого із визначених у законі підстав. Обидва названі види судового контролю мають спільну мету – забезпечення та захист основних прав та свобод громадян при здійсненні щодо них тих чи інших дій, прийняття тих чи інших процесуальних рішень ще в ході досудового слідства [99, с. 108; 98, с. 8; 97, с. 464–465]. Окрім того, вказується на існування й третього виду судового контролю – поточний

відомчий судовий контроль, який полягає у здійсненні вищестоящим судом нагляду за судовою діяльністю нижчестоящих судових органів, контролюючи таким чином і діяльність усіх суб'єктів доказування, зокрема і на досудових стадіях кримінального судочинства [97, с. 465].

На думку В. Т. Маляренка, П. П. Пилипчука, слідчий суддя, будучи суб'єктом судового контролю, повинен здійснювати повноваження судового контролю за досудовим розслідуванням, покладені на нього Конституцією України, а також приймати рішення про вжиття усіх заходів процесуального примусу, які суттєво обмежують конституційні права і свободи людини, вирішувати питання про відповідальність за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків, розглядати скарги на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи та про її закриття, про усунення захисника від участі у справі [71, с. 14–15]. Тобто вчені теж виокремлюють дві форми судового контролю – прийняття рішень про застосування заходів кримінального примусу (як заходів забезпечення кримінального провадження, так і слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із обмеженням конституційних прав і свобод особи), а також оскарження рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого.

В. І. Фаринник теж стверджує, що судовий контроль при вжитті заходів забезпечення кримінального провадження проявляється у таких формах: 1) розгляд і вирішення клопотань сторін кримінального провадження (попередній судовий контроль); 2) розгляд скарг на рішення, дії та бездіяльність сторони кримінального провадження під час досудового розслідування та на ухвали слідчого судді (наступний судовий контроль). Сутність попереднього судового контролю полягає у запобіганні та попередженні необґрунтованого обмеження прав, свобод та інтересів, наступного – у відновленні порушених прав, свобод та інтересів. При цьому вчений аргументує свою позицію тим, що 66 % опитаних адвокатів і 95 % слідчих та прокурорів вважають, що судовий контроль при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження здійснюється під час

розгляду і вирішення клопотань сторін кримінального провадження, а 88 % і 54 % відповідно – під час розгляду скарг на рішення, дії та бездіяльність сторони кримінального провадження та на ухвали слідчого судді [171, с. 385].

Таким чином, базуючись на вищенаведеному, підтримуємо позицію, згідно з якою форми судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна залежать від його напрямку, обумовленого конкретними завданнями, процесуальною формою, суб'єктивним складом учасників провадження, засобами доказування, рішеннями слідчого судді [150, с. 3]. Відповідно, судовий контроль за законністю проведення тимчасового вилучення майна реалізується в таких формах: розгляд слідчим суддею клопотання про застосування арешту тимчасово вилученого майна та розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора.

Правове регулювання, підстави та процедура розгляду слідчим суддею клопотання про застосування арешту тимчасово вилученого майна розглядалися у підрозділі 2.1. При цьому зазначимо, що, вирішуючи питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у кожному випадку розгляду відповідних клопотань слідчі судді зобов'язані: сумлінно і принципово здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, діяти у межах і відповідно до вимог закону; перевіряти наявність об'єктивної необхідності та виправданість такого втручання у права і свободи особи, з'ясовувати можливість досягнення мети, на яку посилається автор клопотання, без вжиття цих заходів; зважати, що незалежно від визначеного процесуальним законом суб'єкта ініціювання заходів забезпечення, обов'язок довести наявність трьох необхідних складових для їх застосування (ч. 3 ст. 132 КПК України [56]) покладається на слідчого та/або прокурора; враховувати, що докази на підтвердження обставин, викладених у клопотанні про застосування заходів забезпечення, подаються особою, яка заявляє таке клопотання; пам'ятати, що суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування,

згідно з ч. 1 ст. 76 КПК [56] не має права брати участь у цьому самому провадженні в суді як першої, так і апеляційної та касаційної інстанцій, а також при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами [105].

Водночас КПК України встановлює загальне положення, відповідно до якого для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні [162].

Разом із тим Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ під час проведення узагальнення відповідної судової практики виявив помилку, якої припускаються слідчі судді, постановляючи ухвали як про задоволення клопотання про арешт майна, так і про відмову в задоволенні цих клопотань. Вони зазначають у них про те, що ці ухвали оскарженню не підлягають. Така практика не узгоджується із положеннями п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК, які визначають, що ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування [162].

Зокрема, перелік ухвал слідчого судді суду першої інстанції, що підлягають оскарженню в апеляційному порядку, визначено ч. ч. 1, 2 ст. 309 КПК України. Цей перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє, згідно з ч. 2 ст. 400 КПК України, її виконання, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Порядок перевірки ухвал слідчого судді, регламентований ст. 422 КПК України, відрізняється від провадження в суді апеляційної інстанції з розгляду судових рішень, ухвалених судом першої інстанції (ч. ч. 1, 2 ст. 392 КПК України), за предметом оскарження, порядком (зокрема дії, передбачені ст. ст. 398, 399 КПК України, при розгляді скарги на ухвалу слідчого судді не

проводяться) і строками розгляду. Отримавши апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді, суддя-доповідач невідкладно (в день надходження скарги до суду або на наступний день) витребує із суду першої інстанції відповідні матеріали та не пізніше як за день до апеляційного розгляду цієї скарги повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду. Варто зауважити, що апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні, тобто не пізніше четвертого дня з дня її надходження до суду апеляційної інстанції. Визначений у ч. 2 ст. 422 КПК України строк апеляційного розгляду, через використання законодавцем слова «розглядається», свідчить про те, що у цих часових межах суд апеляційної інстанції має розпочати розгляд апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді. Тобто якщо в судовому засіданні на судовий виклик суду не з'явився учасник кримінального провадження, участь якого відповідно до КПК України чи за рішенням суду є обов'язковою, суд з власної ініціативи може застосувати до нього привід або вжити інших заходів для забезпечення його участі у судовому засіданні та призначити судові засідання на інший день [105].

Тож детальніше зупинимося на другій формі здійснення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна – оскарженні процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого. Вказане право гарантовано кожному ч. 1 ст. 24 «Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності» КПК України. Окрім того, у ст. 303 КПК України зазначено, які рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та закріплено право на оскарження. Зокрема, в ч. 1 цієї статті КПК України зазначено, що «на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора: 1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи

повідомлення про кримінальне правопорушення, у неперенесенні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування ...» [56].

При цьому скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, передбачені ч. 1 ст. 303 КПК України, можуть бути подані особою протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії. Подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування не зупиняє виконання рішення чи дію слідчого, прокурора. Однак слідчий чи прокурор можуть самостійно скасувати рішення, передбачені ч. 1 ст. 303 КПК України, припинити дію чи бездіяльність, які оскаржуються, що тягне за собою закриття провадження за скаргою. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст. ст. 318–380 КПК України, з урахуванням положень глави 26 «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування». Скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування розглядаються не пізніше сімдесяти двох годин з моменту надходження відповідної скарги. Розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника та слідчого чи прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується. При цьому відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги. За

результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора в порядку здійснення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна може постановлятися ухвала про зобов'язання вчинити певну дію (а саме – повернути тимчасово вилучене майно) чи відмову у задоволенні скарги [56].

Проаналізувавши судову практику з оскарження та розгляду слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора, Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва зазначають, що найчастіше до суду оскаржується саме зазначена у п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України. При цьому вчені наводять такий приклад із судової практики: ухвалою слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 14.02.2013 задоволено скаргу К. на бездіяльність слідчого у кримінальному провадженні від 17.01.2013 щодо неповернення тимчасово вилученого майна та зобов'язано старшого слідчого СВ Державної податкової інспекції у Печерському районі м. Києва негайно повернути К. тимчасово вилучене під час обшуку 06.02.2013 майно. Задовольняючи дану скаргу, слідчий суддя виходив з того, що у володільця майна під час проведення обшуку вилучено майно, перелік якого не був прямо визначений в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку, стосовно вилученого майна не було внесено клопотання про накладення арешту, і на дане майно не поширюється режим тимчасово вилученого майна [56; 34; 174, с. 118].

Варто зазначити необхідність використання здобутків міжнародної практики під час здійснення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна. Адже не викликає жодних сумнівів і заперечень той факт, що судовий контроль є надбанням світової правової культури та результатом тривалого процесу розвитку цивілізації [94, с. 34]. У зв'язку з цим, як зазначає Р. І. Тракало, міжнародні стандарти судового контролю є закономірним результатом глобалізації правових систем,

призначенням яких є побудова суспільства на основі поваги до інтересів окремої особи, захист її приватних інтересів і загалом побудова найбільш оптимального механізму здійснення кримінального провадження [154, с. 86].

Ось чому для здійснення належного судового контролю за дотриманням прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема таких як тимчасове вилучення майна й арешт тимчасово вилученого майна, під час досудового розслідування слідчим суддям необхідно точно та неухильно застосовувати норми кримінального процесуального закону з урахуванням міжнародної судової практики, що, відповідно, лише підтвердить ефективність функціонування незалежного і неупередженого суду і в цілому сприятиме підвищенню авторитету судової влади [184].

У цьому контексті слід погодитися з О. І. Коровайко з приводу того, що сучасні зміни у правовій системі України, її рух у напрямку подальшої інтеграції до Європейського Союзу призвели до розширення кола джерел кримінального процесуального права за рахунок віднесення до них як окремого джерела практики ЄСПЛ [53, с. 316]. Зазначена практика використовується не тільки під час розгляду судом кримінальної справи по суті, а й під час реалізації слідчим суддею функції зі здійснення судового контролю за дотриманням законності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема тимчасового вилучення майна й арешту тимчасово вилученого майна. При цьому використання практики ЄСПЛ здійснюється шляхом безпосереднього посилення суддею у мотивувальній частині судового рішення (ухвали і вироку) на відповідний пункт (пункти) конкретного рішення (рішень) ЄСПЛ. Більше того, посилення можуть бути на справи не тільки проти України [53, с. 316].

Отже, судовий контроль за законністю проведення тимчасового вилучення майна – це здійснювана у встановленому законом порядку діяльність слідчого судді, спрямована на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб у

кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень. Указаний контроль реалізується у двох формах – розгляд слідчим суддею клопотання про застосування арешту тимчасово вилученого майна та розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора. При цьому необхідно використовувати здобутки міжнародної практики, зокрема практики ЄСПЛ, під час здійснення судового контролю за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів є складним механізмом, який представлений цілою системою засобів і факторів, що гарантують необхідні умови реалізації прав та свобод людини і громадянина. Серед засобів забезпечення прав, свобод і законних інтересів виокремлено гарантії та безпосередньо правозастосовну діяльність основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольно-наглядові функції. Запропоновано за змістом виокремлювати контрольні та процедурні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, а за характером – норми та принципи права, в тому числі міжнародні гарантії; судовий захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи; прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна; судовий контроль за дотриманням законності при проведенні тимчасового вилучення майна; відповідальність за порушення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна.

Прокурорський нагляд при застосуванні тимчасового вилучення майна визначено як сукупність безперервних дій прокурора зі спостереження за дотриманням законності під час тимчасового вилучення майна й арешту тимчасово вилученого майна, які застосовуються ним у рамках наділених

законом повноважень для своєчасного виявлення, припинення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи, а також притягнення порушників до відповідальності. Охарактеризовано наглядові повноваження прокурора при застосуванні тимчасового вилучення майна.

Зазначено, що важливу роль у системі заходів забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна відіграє судовий контроль за дотриманням законності при застосуванні вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. Запропоновано під судовим контролем за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна розуміти здійснювану у встановленому законом порядку діяльність слідчого судді, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень. Виокремлено й охарактеризовано дві форми реалізації вказаного контролю – розгляд слідчим суддею клопотання про застосування арешту тимчасово вилученого майна та розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в розв'язанні комплексу теоретичних та практичних проблем правового регулювання та застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення тимчасового вилучення майна. Основні з них такі.

1. Здійснено комплексний історичний аналіз становлення та розвитку тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України. Визначено, що становлення цього інституту розпочалося з часів Київської Русі. З'ясовано, що передумовою законодавчого закріплення тимчасового вилучення майна у кримінальному процесі України було збирання доказів у провадженні шляхом їх фактичного вилучення під час проведення обшуку та виїмки, а в окремих випадках – затримання.

2. Запропоновано під заходами забезпечення кримінального провадження розуміти передбачені законом заходи кримінального процесуального примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод особи, які застосовуються з метою створення сприятливих умов для вирішення закріплених КПК України завдань кримінального провадження. Проаналізовано сутність та мету тимчасового вилучення майна. Виокремлено відмінні ознаки тимчасового вилучення майна в системі заходів забезпечення кримінального провадження (пов'язано з обмеженням права власності; спрямовано на збирання і збереження речових доказів; є передумовою для накладення арешту на майно; проводиться виключно під час затримання, огляду, обшуку).

3. Проаналізовано процесуальне законодавство країн англо-американської (Об'єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії, США) та континентальної (Франція, ФРН, Бельгія, Данія, Грецька

Республіка, Чеська Республіка, Республіка Білорусь, Російська Федерація) систем права з метою виявлення як спільних, так і відмінних правових норм, що регулюють порядок тимчасового вилучення майна, та розробки на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині його регламентації. Запропоновано у ст. ст. 167–168 КПК України закріпити можливість здійснення тимчасового вилучення майна по аналогії із законодавством зарубіжних країн не тільки під час проведення затримання, огляду, обшуку, а й як самостійного заходу на підставі ухвали слідчого судді або суду.

4. Вказано, що правове регулювання арешту тимчасово вилученого майна має ієрархічний характер. Встановлено систему правового регулювання тимчасового вилучення майна, яка представлена Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й іншими законами України. Констатовано, що потрібно доповнити КПК України положеннями, які визначали б правовий статус тимчасово вилученого майна; можливість і процедуру продовження терміну подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; розширений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню при вирішенні питання про арешт тимчасово вилученого майна.

5. З урахуванням етапів застосування тимчасового вилучення майна, а також системи та структури суб'єктів кримінального провадження в цілому запропоновано класифікацію суб'єктів тимчасового вилучення майна та надано їх характеристику. Запропоновано виокремлювати суб'єктів тимчасового вилучення майна за спрямуванням діяльності (суб'єкти, які здійснюють тимчасове вилучення майна, й особи, до яких застосовується вказаний захід забезпечення кримінального провадження); характером повноважень (особи, котрі здійснюють контрольно-наглядові функції за діяльністю з тимчасового вилучення майна й подальшого його арешту; особи, які тимчасово вилучають майно; особи, які забезпечують схоронність тимчасово вилученого майна); обов'язковістю участі в тимчасовому

вилученні майна (основні та додаткові учасники тимчасового вилучення майна).

6. Проаналізовано підстави повернення тимчасово вилученого майна. Встановлено, що механізм повернення тимчасово вилученого майна не має якісного законодавчого відображення, тому функціонує неналежним чином. Обґрунтовано доцільність доповнити главу 16 КПК України «Тимчасове вилучення майна» ст. 1691 «Вирішення прокурором питання про безпідставність тимчасового вилучення майна», в якій запропоновано закріпити процедуру звернення до прокурора слідчого з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна для отримання погодження та процедуру звернення підозрюваного чи осіб, у володінні яких перебувало тимчасово вилучене майно, з клопотанням про перевірку наявності підстав і дотримання порядку тимчасового вилучення майна. У вказаній нормі варто визначити перелік обставин, які повинен з'ясувати прокурор, розглядаючи зазначені звернення; строки такого розгляду; форму та зміст прийнятого рішення; строки виконання прийнятого рішення.

7. Встановлено, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів під час тимчасового вилучення майна є складним механізмом, який представлений системою засобів, що гарантують необхідні умови реалізації прав та свобод особи при його здійсненні. Серед засобів забезпечення прав, свобод і законних інтересів виокремлено гарантії та правозастосовну діяльність основних суб'єктів тимчасового вилучення майна, котрі безпосередньо його вилучають і виконують контрольно-наглядові функції. Запропоновано за змістом виокремлювати контрольні та процедурні гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тимчасового вилучення майна, а за характером – норми та принципи права, в тому числі міжнародні гарантії; судовий захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи; прокурорський нагляд при здійсненні тимчасового вилучення майна; судовий контроль за дотриманням законності тимчасового вилучення майна; відповідальність за порушення прав, свобод і законних

інтересів особи під час тимчасового вилучення майна.

8. Прокурорський нагляд при здійсненні тимчасового вилучення майна визначено як сукупність безперервних дій прокурора, спрямованих на дотримання законності під час тимчасового вилучення майна й арешту тимчасово вилученого майна, що реалізується ним у рамках наділених законом повноважень для своєчасного виявлення, припинення та недопущення порушень прав, свобод і законних інтересів особи. Охарактеризовано наглядові повноваження прокурора при здійсненні тимчасового вилучення майна.

9. Запропоновано під судовим контролем за дотриманням законності при тимчасовому вилученні майна розуміти здійснювану у встановленому законом порядку діяльність слідчого судді, суду, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості обмеження конституційного права власності осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень. Виокремлено й охарактеризовано дві форми реалізації вказаного контролю – розгляд слідчим суддею, судом клопотання про арешт тимчасово вилученого майна та розгляд слідчим суддею, судом скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора. Зазначено, що під час здійснення судового контролю за дотриманням законності щодо тимчасового вилучення майна необхідно застосовувати практики ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 5 рішень ЄСПЛ для захисту в податкових спорах. *Legal Shift efficient legal content*. URL: <http://www.legalshift.com.ua/?p=721> (дата звернення: 25.08.2018).
2. Авраменко О. В., Благута Р. І., Хитра А. Я. Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
3. Аналіз судової практики Печерського районного суду м. Києва щодо скасування арешту на майно (період з 1 січня по 1 липня 2017 року). URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DJQYkXZolTerYdKuQp1UjyZhE-BDywx7D-2xo3pOqm4/edit?ts=59671d13#gid=0> (дата звернення: 23.08.2018).
4. Ананьєв Є. Проблематика «тимчасового вилучення майна» як засобу забезпечення. *Ліга. Блоги*. URL: <http://blog.liga.net/user/eananev/article/26950> (дата звернення: 22.08.2018).
5. Андрійко О. Ф. Поняття і система засобів забезпечення законності у державному управлінні. *Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова)*. Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 2004. 584 с.
6. Атаманчук І. А. Специфіка кримінально-процесуальних відносин при здійсненні судового контролю. *Держава і право*. 2008. Вип. 41. С. 554–561.
7. Ахремчик Г. М. Правові основи прокурорського нагляду за додержанням законів щодо забезпечення прав потерпілих. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 9–1. С. 198–200.
8. Бабенко В. В. Доказування в господарському процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2007. 210 с.
9. Безкровний Є. А. Нагляд органів прокуратури за дотриманням законодавства про звернення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 26–31.

10. Бернацька А. В. Роль і значення засади змагальності сторін під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 168–170. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/47.pdf (дата звернення: 19.08.2018).

11. Біляєв В. О. Проблеми застосування прокурорського керівництва як методу нагляду за дотриманням законності під час оперативно-розшукової протидії злочинності. *Наше право*. 2013. № 7. С. 98–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_7_18 (дата звернення: 27.08.2018).

12. Болдырев С. Н. Юридические гарантии обеспечения прав и свобод личности в деятельности органов внутренних дел: Теоретико-правовой аспект: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2001. 27 с.

13. Вакулік О. М., Азаров І. Ю. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ., 2015. 184 с.

14. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 160–168.

15. Вапнярчук В. Щодо сутності речових доказів і впливу їх специфіки на забезпечення допустимості в кримінальному процесуальному доказуванні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 4. Т. 2. С. 124–128.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

17. Верхогляд О. Особливості правового регулювання порядку вирішення питання про речові докази у кримінальному судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 258–267.

18. Войтов О. В. Дозвіл суду на провадження слідчих дій – спосіб судового контролю дотримання конституційних прав їх учасників. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 1. С. 209–212.

19. Войтюк О. С., Кравченко О. В. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій під час кримінального провадження й можливості його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7.

С. 174–177. URL: http://www.pap.in.ua/7_2014/52.pdf (дата звернення: 09.08.2018).

20. Гайнетдинов А. Н. Конституционные гарантии защиты прав и свобод граждан от неправомерных действий (бездействий) субъектов правоохранительной системы Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ростов-на-Дону, 2004. 26 с.

21. Галаган В. І. Застосування деяких заходів процесуального примусу у світлі додержання конституційних прав і свобод людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 1. С. 59–63.

22. Галаган В. І., Моргун Н. С. Дотримання засади недоторканності права власності щодо об'єктів, тимчасово вилучених під час обшуку або огляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 162–166.

23. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні. Харків: Фоліо, 2002. 172 с.

24. Глушков В. О., Василичук В. І., Скалозуб Л. П., Бортницька Л. В. Прокурорський нагляд у процесі здійснення оперативно-розшукової профілактики злочинів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 79–90.

25. Головка Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. Москва: Фирма «СПАРК», 1995. 130 с.

26. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO) – Научно-практический комментарий и перевод текста закона со вступительной статьёй профессора Уве Хелльманна «Введение в уголовно-процессуальное право ФРГ». Magdeburg: Schriften zum deutschen und russischen Strafrecht, Universitätsverlag Potsdam, 2012. 408 с.

27. Гринюк В. О. Порівняльно-правові аспекти порядку реалізації функції обвинувачення у країнах англо-американської та континентальної правових систем. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 308–312.

28. Гринюк В. О., Попелюшко В. О. Теоретико-праксеологічне дослідження проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 244–247.

29. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 226–231.

30. Гуценко К. Ф., Головки Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. Москва: Изд-во «Зерцало-М», 2002. 528 с.

31. Давиденко С. В. Актуальні питання застосування тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 154–157. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/42.pdf (дата звернення: 23.04.2018).

32. Денисова А. В. Співвідношення контролю та нагляду. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 30–37.

33. Десятков О. Прокурорський нагляд за законністю оперативно-розшукової діяльності. *Вісник прокуратури*. 2002. № 4. С. 85–87.

34. Єфімова О. І. Узагальнення судової практики оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування у порядку Кримінального процесуального кодексу України. URL: kia.court.ua/sud2690/1j/3j/44077/ (дата звернення: 30.08.2018).

35. Завтур В. А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 251 с.

36. Звіт про роботу прокурора за січень – червень 2018 року: звітність Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113650&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 29.08.2018).

37. Зеленьак Е. С. Інститут оцінки доказів у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2014. 18 с.

38. Зиннатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность. Казань, 1981. 136 с.

39. Зиннатуллина М. Р. Уголовный процесс по Соборному Уложению 1649 г. *Место и роль органов внутренних дел в системе уголовной юстиции: материалы научной конференции слушателей и курсантов* (Май, 2002 г.). Вып. 7. Омск: Изд-во Омск. акад. МВД России, 2003. С. 47–49.

40. Ільченко О. В., Усова А. В. Актуальні питання щодо впровадження інституту слідчого судді в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 314–317. URL: http://par.in.ua/6_2014/97.pdf (дата звернення: 30.08.2018).

41. Ільченко О. В., Усова А. В. Актуальні питання щодо здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законності у кримінальному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 299–302. URL: http://www.par.in.ua/6_2015/91.pdf (дата звернення: 27.08.2018).

42. Какимжанов М. Т. Соблюдение прав и свобод граждан в деятельности милиции: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1995. 24 с.

43. Калиновский К. Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств: учебное пособие. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. 48 с.

44. Карибов С. И., Карибов В. И. Уголовно-процессуальный кодекс Греческой Республики: электронное учебное пособие. Москва, 2014. 412 с. URL: https://rostov.rpa-mu.ru/Media/rostov/Obuchauschimsia/uchebnye_posobia/Karibov.pdf (дата звернення: 12.08.2018).

45. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства. Киев: Изд-во Семенко Сергея, 2005. 118 с.

46. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменный Д. П. Кримінальний процес: підручник. Київ: Центр учбової літ., 2013. 544 с.

47. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. 172 с.

48. Козлов А. Ф. Прокурорский надзор в Российской Федерации: Общая часть: учеб. пособие. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1999. 140 с.

49. Коломієць В. Проблема визначення правового статусу тимчасово вилученого майна, на яке не було накладено арешт, у кримінальному провадженні. *Відкритий суд*. URL: http://open-court.org/blog/Vitali_Kolomiets_Law_firm_Orekhovskiy_Kolomiets/problema-vyznachennya-pravogo-statusu-tymchasovo-vyluchеного-mayna-na/ (дата звернення: 22.08.2018).

50. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13 /№ 32 від 23.08.2006/. Стор. 270.

51. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. 252 с.

52. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

53. Коровайко О. І. Окремі питання застосування судом практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 312–317.

54. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

55. Кримінальний процес України: підручник / за ред. Назарова В. В., Омельченко Г. М. Київ: Юрид. думка, 2008. 548 с.

56. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

57. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

58. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР: Закон України від 28.12.1960 № 1001-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961.

№ 2. Ст. 15.

59. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальних справах за статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 324–329.

60. Кульчицький С. В. Довідник України: довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів / С. В. Кульчицький, Ю. А. Мицик, В. С. Власов. Київ: Література ЛТД, 2009. 528 с.

61. Куфтирев П. В. Витоки формування давньоруського доказового права за юридичними першоджерелами східних слов'ян. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4 (40). С. 21–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_4_5 (дата звернення: 14.06.2018).

62. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7 (142). С. 4–8.

63. Лившиц Ю. Д. Меры процессуального принуждения в совестком уголовном процессе. Москва: Юрид. лит., 1964. 138 с.

64. Литвак О., Шумський П. Проблеми впровадження Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 5–10.

65. Лихова С., Мазур І. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів засуджених в Україні та РФ. *Публічне право*. 2014. № 2 (14). С. 67–73.

66. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій: навч. посібник. Київ: Істина, 2005. 456 с.

67. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Ч. 1. Загальні положення і досудове провадження: монографія. Київ: Істина, 2012. 288 с.

68. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

69. Лобойко О. М. Методи кримінально-процесуального права: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2006. 352 с.

70. Майорова Л. В. Уголовно-процессуальное законодательство

Чешской Республики: учебно-метод. пособие. Красноярск: КГУ, 1999. 107 с.

71. Малярченко В., Пилипчук П. Головні напрями розбудови кримінального судочинства, структура і зміст майбутнього КПК. *Право України*. 2000. № 8. С. 10–20.

72. Махов В. Н., Пешков М. А. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учебное пособие. Москва: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 208 с.

73. Мелех Л. В. Становлення доказового права на етнічних українських землях: історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 3. С. 3–16.

74. Миколенко О. М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення із заходами кримінального процесуального примусу. *Правова держава*. 2014. Вип. 17. С. 81–84. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6408/1/81-84.pdf> (дата звернення: 15.04.2018).

75. Мирошніченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 310–312. URL: http://www.pap.in.ua/3-2_2013/9/Myroshnychenko%20Yu.M..pdf (дата звернення: 22.04.2018).

76. Молдован А. В., Мельник С. М. Кримінальний процес України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ., 2013. 368 с.

77. Молдован В. В., Молдован А. В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.

78. Моргун Н. С. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження, що обмежує право власності. *Митна справа*. 2014. № 3(2). С. 318–223.

79. Москалюк Ю. Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2015. 200 с.

80. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. Шосте вид. Київ: Знання, 2007. 471 с.

81. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: монографія. Харків: ХНУВС, 2010. 654 с.

82. Назаров В. В., Лахманік Ю. Р. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 102–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_3_20 (дата звернення: 29.04.2018).

83. Назаров В. В., Тракало Р. І. Судовий контроль у кримінальному провадженні: теоретичні та практичні аспекти. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 89–95.

84. Нерсесян А. С. Забезпечення майнових прав громадян і юридичних осіб при застосуванні тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 2 (39). С. 50–56.

85. Никоненко М. Я. Види заходів забезпечення кримінального провадження та їх місце і роль у процесі доказування. *Журнал «Судова апеляція»*. 2014. № 1 (34). URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/121408/> (дата звернення: 15.04.2018).

86. Осіпов О. О. Суб'єкти тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 210–215.

87. Осояну Т. Уголовно-процесуальное право Республики Молдова: Часть общая. *Международный Независимый Университет Молдовы*. 2003. С. 200.

88. Пархоменко Н. М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 130–137.

89. Пархоменко Я. О. Генезис розвитку заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 2. Т. 3. С. 98–101.

90. Пархоменко Я. О. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2.

С. 196–198. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/54.pdf (дата звернення: 19.08.2018).

91. Пахман С. В. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии. Рассуждения Семена Пахмана. Москва: Изд-во унт-ской тип., 1881. 224 с.

92. Пацкан В. В. Система забезпечення прав та свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 6-1. Т. 1. С. 92–96.

93. Пашковський В. В., Кучинська О. П. Прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 143–146.

94. Петрухин И. Л. Прокурорский надзор и судебная власть: учеб. пособие. Москва: Проспект, 2001. 88 с.

95. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Москва: Наука, 1985. 238 с.

96. Підлісна Ю. Печерський районний суд м. Києва: судова практика скасування арешту на майно у 2017 році (кримінальні провадження). *Відкритий суд*. URL: <http://open-court.org/blog/JuliaOidlisna/pecherskyu-rayonnyu-sud-m-kyeva-sudova-praktyka-skasuvannya-areshthu-n/> (дата звернення: 22.08.2018).

97. Підюков П. П., Конюшенко Я. Ю. Прокурорський нагляд і судовий контроль за доказуванням на досудовому провадженні кримінального судочинства України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 48. С. 461–466.

98. Пінчук Д. В. Кримінально-процесуальні наслідки фальсифікації доказів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 16 с.

99. Попелюшко В. О. «Мала» судова реформа в Україні та захист прав громадян. Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2003. 123 с.

100. Попелюшко В. О. Оскарження захисником рішень, дій чи

бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора. *Адвокат*. 2012. № 10 (145). С. 12–15.

101. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. Київ: ВУАН, 1935. Ред. IV. С. 137–144. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm> (дата звернення: 10.07.2018).

102. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

103. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

104. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

105. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотримання прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 №223-559/0/4-13. *Закон і Бізнес*. 2013. № 17.

106. Про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президента України від 18.03.2013 № 141/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 22. Ст. 739. Код акта 66331/2013.

107. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

108. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

109. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

110. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному

провадженні: наказ Генеральної прокуратури України від 19.12.2012 № 4гн.

111. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

112. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

113. Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України: постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104. *Офіційний вісник України*. 2012. № 91. Ст. 3697. Код акта 64589/2012.

114. Про розвідувальні органи України: Закон України від 22.03.2001 № 2331-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 19. Ст. 94.

115. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

116. Проблематика «тимчасового вилучення майна» як засобу забезпечення. *Insider life-news*. URL: <http://ilife-news.com/49416-problematika-timchasovogo-viluchennya-mayna-yak-zasobu-zabespechennya.html> (дата звернення: 22.08.2018).

117. Прокурорський нагляд в Україні: курс лекцій для студ. юрид. вищ. навч. закл. / В. Т. Нора, Я. О. Бернський, І. І. Когутич, З. Д. Котик, М. В. Гузела, А. А. Павлишин, Н. П. Анікіна, С. І. Писарчук; за ред. В. Т. Нора. Львів: Тріада плюс, 2002. 280 с.

118. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: протокол Ради Європи від 20.03.1952. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2372. Код акта 36905/2006.

119. Рабалка Н. О. Поняття та сутність прокурорського нагляду. *Форум права*. 2012. № 4. С. 768–772. URL: <http://arhive.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12гпосрп.pdf> (дата звернення: 28.08.2018).

120. Ребезюк В. Правова природа, зміст та ознаки механізму охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 145–148.

121. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненням жителів міста Жовті Води): рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп. *Офіційний вісник України.* 1998. № 1. Ст. 25. Код акта 4621/1998.

122. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. Щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи): рішення Конституційного Суду України від 25.11.1997 № 6-зп. *Офіційний вісник України.* 2003. № 28. Ст. 1377. Код акта 25723/2003.

123. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини): рішення Конституційного Суду України від 14.12.2011 № 19-рп/2011. *Офіційний вісник України.* 2011. № 101. Ст. 3724. Код акта 59756/2011.

124. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційним зверненням громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України): рішення Конституційного Суду України від 23.05.2001 № 6-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 22. Ст. 1004. Код акта 19025/2001.

125. Рогальська В. В. Затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді: процесуальні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 198–201. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/55.pdf (дата звернення: 19.08.2018).

126. Рогатинська Н. З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 284–287.

127. Россинский С. Б. Уголовный процесс России: курс лекций. Москва: Эксмо, 2008. 576 с.

128. Ростовщиков И. В. О структуре юридических гарантий обеспечения прав человека. *Вестник Волгоградского государственного университета. Научно-теоретический журнал*. 2008. № 10. С. 37–43.

129. Руденко В. В. Процесуальний статус слідчого судді. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3(4). С. 71–78.

130. Рудинский Ф. М. Гарантии конституционной свободы совести. *Советское государство и право*. 1983. № 7. С. 40–47.

131. Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс. Москва: Городец, 1997. 57 с.

132. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум, 2000. 656 с.

133. Скакун О. Ф. Теория права і держави: підручник. 4-те вид., доп. і перероб. Київ: Алерта, 2013. 524 с.

134. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. А. В. Смирнова. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 704 с.

135. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 628–632. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_100 (дата звернення: 23.04.2018).

136. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 850. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37456/1/82_553-562.pdf (дата звернення: 28.06.2018).

137. Сотник Н. А. Заходи забезпечення кримінального провадження: генезис поняття та доцільність використання у КПК України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 183–189.

138. Спиридонов Б. М. Прокурорский надзор за соблюдением законности в исправительно-трудовых учреждениях. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1978. 204 с.

139. Справа «Ісмаїлов проти Росії» (Заява № 30352/03): рішення Європейського суду з прав людини від 06.11.2008. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"languageisocode":\["RUS"\],"appno":\["30352/03"\],"documentcollectionid2":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-150442"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 25.08.2018).

140. Справа «Меріт проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 30.03.2004. *Вісник Верховного суду України*. 2004. № 7. Стор. 26.

141. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04): рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 88. Стор. 188. Ст. 3225.

142. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Т. I. Статут

Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2002. 464 с.

143. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2003. 560 с.

144. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. 672 с.

145. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. 568 с.

146. Стойко Н. Г., Шагинян А. С. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект. Красноярск, 1997. 82 с.

147. Столітній А. В. Система та структура суб'єктів кримінального провадження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 314–317. URL: http://www.pap.in.ua/6_2015/96.pdf (дата звернення: 19.08.2018).

148. Столітній А. В., Каланча І. Г. Інші учасники кримінального провадження в системі суб'єктів кримінального процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Вип. 6. Т. 3. С. 120–124.

149. Столітній А. Прокурорський нагляд: історія, сучасність, перспектива. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 3. Т. 2. С. 81–84.

150. Судовий контроль у кримінальному провадженні: навч. посіб. для підготовки до заліку / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. Харків: Право, 2015. 88 с.

151. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая. Кн. 1. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1874. 292 с.

152. Татаров О. Ю. Заходи забезпечення кримінального провадження: перший досвід застосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013.

№ 7. С. 113–122.

153. Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года: учебное пособие для высшей школы / М. Н. Тихомиров и П. П. Елифанов. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1961. 444 с.

154. Тракало Р. І. Міжнародно-правові стандарти судового контролю за дотриманням права на повагу до приватного життя. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 1 (22). С. 86–91.

155. Трунов И. Л., Трунов Л. К. Меры пресечения в уголовном процессе. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 356 с.

156. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Харьков: Издание Наркомюста УССР, 1961. 212 с.

157. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3. URL: <http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks> (дата звернення: 15.08.2018).

158. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 18.12.2001. № 174-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (дата звернення: 15.08.2018).

159. Удалова Л. Д., Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ: Вид. дім «Скіф», 2012. 168 с.

160. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Вид. дім «Скіф», 2013. 250 с.

161. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю., Римарчук О. В. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях: навч. посіб. 4-тє вид., перероб. і доп. Київ, 2016. 354 с.

162. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: витяг Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014. URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14/page> (дата звернення: 16.05.2018).

163. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва Білоцерківець О. А. від 02.06.2017. *Справа № 757/25179/17-к*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66882461> (дата звернення: 23.08.2018).

164. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва Васильєвої Н. П. від 11.05.2017. *Справа № 757/23295/17-к*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66711427> (дата звернення: 23.08.2018).

165. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва Карабаня В. М. від 30.05.2017. *Справа № 757/48233/15-к*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66882141> (дата звернення: 23.08.2018).

166. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва Тарасюк К. Е. від 12.06.2017. *Справа № 757/24178/17-к*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67406107> (дата звернення: 23.08.2018).

167. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва Цокол Л. І. від 29.06.2017. *Справа № 757/30044/17-к*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67479369> (дата звернення: 23.08.2018).

168. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика: монографія. Київ: Алерта, 2017. 548 с.

169. Фаринник В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 133–142.

170. Фаринник В. І. Міжнародний досвід застосування заходів процесуального примусу. *Митна справа*. 2014. Спец. вип. С. 8–18.

171. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018, 565 с.

172. Фірман О. В. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6.

- С. 234–237. URL: http://lsej.org.ua/6_2014/65.pdf (дата звернення: 23.04.2018).
173. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2-х т. Изд. 3-е, пересм. и доп. СПб.: Сенатская типография, 1910.
174. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія / Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва. Київ: Центр учбової літ., 2015. 176 с.
175. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
176. Циліорик І. І. Про процесуальні гарантії захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 511–515. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_84 (дата звернення: 27.08.2018).
177. Черненко А. П., Шиян А. Г. Роль прокурора у доказуванні під час кримінального провадження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 205–207. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/57.pdf (дата звернення: 19.08.2018).
178. Чернявський С. С., Таран О. В. Теоретичні та практичні аспекти забезпечення кримінального провадження. Рец. на кн.: Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика: монографія. Київ: Алерта, 2017. 548 с. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 386–388.
179. Шавкун М. Г. Процесуальний контроль органів державної влади на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
180. Шалумов М. С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности. *Государство и право*. 1999. № 1. С. 79–85.
181. Шандула О. О. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарання у виді арешту. *Форум права*. 2013. № 3. С. 757–763. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5154/1/Shandula.pdf> (дата

звернення: 27.08.2018).

182. Шемшученко Ю. С., Корнієнко М. В., Корнякова Т. В. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Правова Єдність. 2017. № 13. 824 с.

183. Шехавцов Р. М. Поняття кримінально-процесуальної діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. № 2. С. 89–97.

184. Юнін О. С. Деякі особливості судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Правознавець: електронна бібліотека юридичної літератури*. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/78203/%DE> (дата звернення: 30.08.2018).

185. Case of Ukraine-Tyumen v. Ukraine (Application no. 22603/02): judgment of European Court of Human Rights, 22.11.2007. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-83421\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 25.08.2018).

186. Osipov O. Temporary Seizure Of Property In The System Of Measures To Ensure Criminal Proceedings. *Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav*. 2017. No 3 (104). P. 86–96.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ

*Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації:*

1. Галась І. А. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Т. 3. С. 263–268.
2. Галась І. А. Суб'єкти тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 210–215.
3. Галась І. А. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 5. Р. 159–163.
4. Галась І. А. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 145–150.
5. Галась І. А. До проблеми визначення поняття судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 43. Т. 4. С. 184–189.
6. Галась І. А. Тимчасове вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 36. С. 134–139.
7. Галась І. А. Прокурорський надзор при примененні временного изъятия имущества. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 112–117.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Галась І. А. Досвід Франції у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 11–12 грудня 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 130–132 (заочна участь).

9. Галась І. А. Досвід Німеччини у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпропетровськ, 6–7 травня 2016 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2016. С. 113–115. (заочна участь).

10. Галась І. А. Генеза тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 13–14 січня 2017 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 91–93 (заочна участь).

Додаток Б**Акти впровадження
результатів дослідження**

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор
 Національної академії
 внутрішніх справ
 доктор юридичних наук,
 професор
С. Д. Гусарєв

АКТ

впровадження результатів дисертації здобувача Науково-дослідного інституту публічного права Галась Ірини Анатоліївни на тему «Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження» у освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії); професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора Черноус Юлії Миколаївни; начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук Дубівки Ірини Володимирівни, склала цей акт про те, що матеріали дисертації здобувача Науково-дослідного інституту публічного права (зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) І. А. Галась за темою «Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження» впроваджені у освітній процес академії, зокрема:

Праці, опубліковані за результатами дослідження І. А. Галась, використовуються під час підготовки до проведення усіх видів занять з навчальних дисциплін «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Виконавче провадження у кримінальному процесі», «Доказування в кримінальному провадженні», «Кримінально-процесуальне доказування», «Міжнародна правова допомога в кримінальному провадженні», «Організація взаємодії підрозділів під час проведення досудового розслідування», «Організація роботи слідчо-оперативної групи», «Особливі порядки кримінального провадження», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів» зокрема:

Галась І.А. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Том 3. С 263–268.

Галась І.А. Суб'єкти тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 5. Том 1. С 210–215.

Галась І.А. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 5. Р. 159–163.

Галась І.А. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Том 4. С. 45–150.

Галась І.А. До проблеми визначення поняття судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник державного університету імені Івана Федорова. Серія «Право»*. 2017. Випуск 43. С. 184–189.

Галась І.А. Тимчасове вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. *Науковий вісник державного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 5. С. 134–139.

Галась І.А. Прокурорський надзор при примененні временного изъятия имущества. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 112–117. (Кыргызская Республика)

Галась І.А. Досвід Франції у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. «Сучасне державотворення та державотворення: питання теорії та практики»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 11-12 грудня 2015 р.) – Одеса: ГО «Інститут морської фундація права», 2015. С. 130–132.

Галась І.А. Досвід Німеччини у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 6-7 травня 2016 р. – Дніпропетровськ : ГО «Право-вий світ», 2016. С. 113–115.

Галась І.А. Генеза тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі. Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – виклики законодавства України майбутнього: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р. – Дніпро : ГО «Право-вий світ», 2017. С. 91–93.

2. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення всіх видів занять.

члени комісії:

Л. Д. Удалова

члени комісії:

Ю. М. Черноус

І. В. Дубівка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,

АКТ

впровадження результатів дисертації здобувача Науково-дослідного інституту публічного права Галась Ірини Анатоліївни на тему «Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження» у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії); професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора Черноус Юлії Миколаївни; заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського Олександра Валерійовича, склала цей акт про те, що матеріали дисертації здобувача Науково-дослідного інституту публічного права (зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) І. А. Галась за темою «Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній роботі Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень з питань удосконалення тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження.

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності працівників, викладачів, докторантів та ад'юнктів кафедр кримінального процесу, криміналістики та судової медицини, досудового розслідування та відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ а саме:

Галась І.А. Процесуальний порядок повернення тимчасово вилученого майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Том 3. С 263–268.

Галась І.А. Суб'єкти тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 5. Том 1. С 210–215.

Галась І.А. Правове регулювання та підстави арешту тимчасово вилученого майна. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 5. Р. 159–163.

Галась І.А. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Том 4. С. 145–150.

Галась І.А. До проблеми визначення поняття судового контролю за законністю проведення тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 43. Т. 4. С. 184–189.

Галась І.А. Тимчасове вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 36. С. 134–139.

Галась І.А. Прокурорський надзор при примененні временного изъятия имущества. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 112–117. (Кыргызская Республика)

Галась І.А. Досвід Франції у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 11-12 грудня 2015 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 130–132.

Галась І.А. Досвід Німеччини у тимчасовому вилученні майна в кримінальному процесуальному законодавстві. Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 6-7 травня 2016 р. – Дніпропетровськ : ГО «Право-вий світ», 2016. С. 113–115.

Галась І.А. Генеза тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України. Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р. – Дніпро : ГО «Право-вий світ», 2017. С. 91–93.

ВИСНОВОК

Матеріали дисертації здобувача Науково-дослідного інституту публічного права І. А. Галась за темою «Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження» вважати впровадженими в науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань удосконалення тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження».

Голова комісії:

Л. Д. Удалова

Члени комісії:

Ю. М. Черноус

О. В. Калиновський